

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

2 – 2019

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 996 від 11.07.2017. Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus: <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

Журнал «Політичне життя» №2, 2019 р. публікується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Протокол №10 від 26.04.2019 р.

Номер підготовлено за матеріалами Міжнародного Форуму соціальної дії «Захист прав дітей на окупованих територіях та під час військових конфліктів»

Редакційна колегія:

Нагорняк Т. Л., д. політ. н., професор,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Польовий М. А., д. політ. н., професор,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Скопова О. І., к. і. н.,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*технічний секретар*)

Брусиловська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Лендъел М. О., д. політ. н., професор, Ужгородський національний університет

Мацшишина І. В., к. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Осін В. В., к. політ. н., доцент, Університет митної справи та фінансів

Примуш М. В., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Чальцева О. М., д. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhDr., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Rafał Raczyński, dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian University in Slupsk (Poland)

Tatiana Papiashvili, dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia)

DOI 10.31558/2519-2949.2019.2

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017.

© ДонНУ імені Василя Стуса, колектив авторів, 2019

З М І С Т

<i>Нагорняк Т. Л.</i> ВСТУПНЕ СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА	4
---	---

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ТА ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

<i>Турченко О. Г.</i> ПРАВО ДИТИНИ НА БЕЗПЕКУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ	6
<i>Чайка І. Ю., Цокур Є. Г.</i> ДІТИ-КОМБАТАНТИ У ПОСТКОФЛІКТНОМУ ПЕРІОДІ: ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ І ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ)	15
<i>Польовий М. А.</i> ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ ДІТЕЙ, ЩО ПОТЕРПАЮТЬ ВІД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ	22
<i>Чальцева О. М.</i> МОЖЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМИ ОТРИМАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДІТЬМИ З ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ	27
<i>Щебетун І. С., Михайліна Т. В.</i> ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ	33
<i>Поліщук І. О.</i> ВПЛИВ ЗМІ НА СВІДОМІСТЬ ДІТЕЙ В ОКУПОВАНИХ РАЙОНАХ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ	38
<i>Ковальов Д. В., Пономаренко А. Б.</i> ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ НА ДІТЕЙ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ НА ДОНБАСІ	44
<i>Годлевська В. Ю.</i> ІНФОРМАЦІЙНИЙ СТРЕС У ДІТЕЙ ЯК ПРИЧИНА ПСИХОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ	50
<i>Мацієвський Ю. В.</i> ВНУТРІШНІЙ КОНФЛІКТ ЧИ ПРИХОВАНА АГРЕСІЯ: АКАДЕМІЧНА ДИСКУСІЯ І ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ ВІЙНИ НА ДОНБАСІ	55
<i>Смокова Г. І.</i> ІНСТИТУТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	69
<i>Михальська В. В.</i> АУДИТ ПОСТКОФЛІКТНОЇ ТЕРИТОРІЇ: ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ	74
<i>Осмоловська А. О.</i> ЕКОНОМІЧНА, ПОЛІТИЧНА ТА СОЦІАЛЬНА КРИЗИ ЄВРОПИ В ХХІ СТОЛІТТІ	80
РЕЗОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ФОРУМУ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ «ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ»	86
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	94

ВСТУПНЕ СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Шановні автори та читачі нашого журналу!

За майже чотири роки загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний фаховий журнал «Політичне життя» перетворився у майданчик для наукового обміну та плідної співпраці вітчизняних і зарубіжних вчених-політологів, міжнародників, юристів експертів-практиків та молодих науковців. Результати досліджень та наукові розвідки, що публікуються у журналі, завжди носять прикладний характер у частині актуальних питань соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Цей випуск журналу присвячено Міжнародному форуму соціальної дії «Захист прав дітей під час окупації та збройних конфліктів», який відбувся на базі Донецького національного університету імені Василя Стуса 1 червня 2019 р. у Міжнародний день захисту дітей.

Форум був організований за підтримки Міністерства родини, праці та соціальної політики Польщі, Польсько-українського «Форуму партнерства» при Міністерствах закордонних справ Польщі та України, Вінницької обласної державної адміністрації та Вінницької міської ради, Espresso.TV та зібрав усіх, хто свідомий того, що тільки об'єднавши свої позиції та зусилля, можна захистити дітей від найстрашнішого – війни.

Донецький національний університет імені Василя Стуса не випадково був обраний місцем проведення заходу. Університет, котрий був врятований дітьми – студентами, які зробили свідомий вибір на користь України в 2014 році – не міг стояти осторонь захисту прав дітей на освіту, правдиву інформацію, безпеку, піклування та право жити у вільній незалежній Україні.

Понад 150 учасників з 20 вітчизняних та міжнародних інституцій шести країн світу: закладів вищої освіти, медіа, органів влади, спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні, Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні, посольств, консульств, низки правозахисних та громадських організацій обговорювали та шукали шляхи вирішення актуальних проблем життя внутрішньопереміщених осіб та осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях та у зонах бойових конфліктів.

Незважаючи на низку міжнародних правових актів, що регулюють дотримання та захист прав дітей, саме діти є найбільш вразливими членами суспільства. Залишається неврегульованою та невирішеною повною мірою проблема забезпечення права на безпечне життя дітей, на піклування, на доступ до інформації. Діти повинні мати право на вільне висловлення своїх думок, розмовляти рідною мовою та знати і вільно пишатися своєю культурою, сповідувати свою релігію. Наразі ці та низка інших прав на непідконтрольній Україні території грубо порушуються, а наслідки негативного інформаційного впливу на дітей можуть стати для України критичними. Зокрема цілеспрямована зміна акцентів у вихованні та навчанні дітей на окупованій території, що спрямована на інтеграцію до російського цивілізаційного простору, у поєднанні з антиукраїнською пропагандою культивує ворожість до України та українства, західноєвропейських демократичних цінностей. Це значно ускладнює майбутню реінтеграцію Донбасу після завершення конфлікту та порушує цілу низку прав, закріплених у Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р.

З початку війни, за 5 повних років, державні владні інститути не напрацювали цілеспрямовану програму підтримки вимушено переміщених ЗВО, дієвої системи захисту прав дітей під час окупації та збройного конфлікту на Сході, стратегії подолання проблем економічного, соціального та культурного характеру і реінтеграції до України непідконтрольних територій та громадян, що на них проживають. Наразі відсутня цілісна скоординована соціальна політика відносно захисту прав дітей на окупованих територіях. Хоча інституції громадянського суспільства та міжнародні неурядові організації намагаються привернути увагу до цієї проблеми та надати інформаційну і методичну допомогу, на сучасному етапі організаційні засади роботи із дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб якісно не покращилися. Натомість низка бюрократичних процедур, пов'язаних із отриманням відповідного статусу та безперешкодною реалізацією дитиною своїх прав і можливостей, лише ускладнюють виконання обов'язків щодо дітей, які перебувають у зоні воєнних дій.

Нормативна база України щодо забезпечення прав дітей на окупованих територіях та під час збройних конфліктів потребує суттєвого удосконалення, оскільки їх статус окреслено в загальних рисах, без реального змістовного наповнення. У 2014 р. прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», норми якого містять лише загальні, недеталізовані положення щодо соціально-правового захисту дітей під час збройного конфлікту.

Вирішення проблеми потребує комплексного підходу та злагодженої взаємодії держави з міжнародними партнерами, відповідними неурядовими організаціями та іншими складовими частинами громадянського суспільства. Важливим кроком у налагодженні конструктивного діалогу між ними став Міжнародний форум соціальної дії «Захист прав дітей під час окупації та збройних конфліктів». Спільними зусиллями було напрацьовано низку комплексних рекомендацій для вітчизняних та міжнародних установ, організацій та владних інституцій щодо: забезпечення реалізації права на освіту для внутрішньо переміщених осіб; вирішення проблем інформаційно-психологічного впливу на дітей, які знаходяться в умовах окупації та збройних конфліктів; захисту прав дітей на окупованих територіях; налагодження майбутнього процесу управління постконфліктними територіями (див. стор. 86-93 журналу).

Академічна спільнота як свідомо та ініціативна частина громадянського суспільства не може залишатися осторонь, вона повинна використати свій експертно-науковий потенціал для практичної реалізації окреслених рекомендацій. Матеріали збірника представляють напрацювання вітчизняних науковців щодо вирішення проблем залучення дітей до збройних конфліктів у якості безпосередніх учасників; психосоціальної реабілітації дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; вивчення міжнародного досвіду та можливостей його застосування в українських реаліях.

Щиро сподіваюсь, що своєю науковою, дослідницькою, інформаційною, видавничою, комунікаційною та соціально корисною діяльністю ми і надалі сприятимемо налагодженню конструктивного діалогу та обміну думками між науковими школами України та світу, забезпечуючи тим самим розвиток вітчизняної політичної науки та становлення громадянського суспільства в Україні.

Тетяна Нагорняк
головний редактор журналу «Політичне життя»,
доктор політичних наук, професор,
проректор ДонНУ імені Василя Стуса.

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ТА ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

DOI 10.31558/2519-2949.2019.2.1

УДК 342.7-053.215

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7446-1289>

Турченко О. Г., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПРАВО ДИТИНИ НА БЕЗПЕКУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

На сьогодні основним змістом безпеки стає захист людини і суспільства, основною стає проблема соціальної безпеки у широкому розумінні, проблема безпеки особи, окремих груп населення, суспільства загалом. Діти – особливо вразлива категорія населення, вони виступають основними суб'єктами та об'єктами системної дискримінації, яка особливо посилюється в умовах збройних конфліктів. Збройні конфлікти негативно впливають на функціонування сім'ї загалом, та особливо на забезпечення основних потреб дитини, її розвиток та психологічний стан.

За оцінками Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), загалом у світі станом на січень 2019 року не отримують необхідного захисту понад 34 млн. дітей, які живуть в умовах конфліктів або надзвичайних ситуацій. Найбільша їх кількість у Йємені (6,6 млн. осіб), Сирії (5,5 млн. осіб), Демократичній Республіці Конго (4 млн. осіб), у зоні конфлікту на сході України приблизно 500 тисяч дітей потребують невідкладного захисту та гуманітарної допомоги.

В статті додатково обґрунтовано, що при вивченні концепції безпеки (соціальної, людської) необхідно принципово змінити антологічну парадигму – перейти від монізму в поясненні співвідношення матеріального і духовного, як складових універсуму, до плюралізму, що дозволяє представляти будь-яке явище як органічне поєднання і діалектичне сполучення матеріального і ідеального, коли за певних умов має місце пріоритетний розвиток одного з них, та обґрунтувати необхідність формування нової концепції всеосяжної «широкої» безпеки, при якій середовище, в якому знаходиться суб'єкт, дозволить йому приймати і реалізовувати рішення згідно зі своїми цілями, спрямованим на прогресивний розвиток.

Автором статті також виокремлюються та аналізуються ризики для дітей, можливі порушення прав дітей під час та після збройного конфлікту. Проводиться аналіз положень Женевських конвенцій 1949 року, Додаткових протоколів до них 1977 року, Конвенції про права дитини 1989 року, Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 року, інших міжнародних актів щодо становлення захисту прав дитини у збройних конфліктах на предмет їх узгодженості між собою та з нормами міжнародного гуманітарного права в цілому та пропонуються заходи, спрямовані на вдосконалення механізму забезпечення права на безпеку дитини та посилення захисту дітей від участі у збройних конфліктах.

Ключові слова: право на безпеку, дитина, збройний конфлікт, гуманітарне право, захист, небезпеки.

На сьогодні основним змістом безпеки стає захист людини і суспільства, основною стає проблема соціальної безпеки у широкому розумінні, проблема безпеки особи, окремих груп населення, суспільства загалом. Діти – вікова група найвищого ризику бідності або соціальної ізоляції, особливо вразлива категорія населення, вони виступають основними суб'єктами та об'єктами системної дискримінації, яка особливо посилюється в умовах збройних конфліктів. Збройні конфлікти негативно впливають на функціонування сім'ї загалом, та особливо на забезпечення основних потреб дитини, її розвиток та психологічний стан. При чому відповідно до міжнародних стандартів і практики застосування військової сили вразливість жінок та дітей відмічається як у конфліктний період, так і по його завершенні [1].

У Дитячому фонді ООН (ЮНІСЕФ) неодноразово підкреслювали необхідність безпечного середовища для дитини. Проводячи аналіз та оцінку положення дітей в різних регіонах, ЮНІСЕФ наголошує на критичному положенні дітей в надзвичайних кризових ситуаціях.

За його даними за перше десятиліття ХХІ століття, в збройних конфліктах загинуло 2 мільйони дітей, 6 мільйонів залишилися без домівок, 12 мільйонів отримали поранення чи інвалідність, і щонайменше 300 тисяч дітей-солдат взяли участь у понад 30-ти конфліктах у різних країнах світу [2].

Не змінилася ситуація і в наступному десятилітті. За оцінками ЮНІСЕФ, загалом у світі станом на січень 2019 року не отримують необхідного захисту понад 34 млн. дітей, які живуть в умовах конфліктів або надзвичайних ситуацій. Найбільша їх кількість у Йємені (6,6 млн. осіб), Сирії (5,5 млн. осіб), Демократичній Республіці Конго (4 млн. осіб). Як заявила Виконавчий директор ЮНІСЕФ Генрієтта Форє щодо ситуації в Сирії: «Лише в 2018 році в ході бойових дій загинули 1106 дітей – найбільша з моменту початку війни кількість дітей, убитих протягом одного року. Це тільки ті цифри, які ООН змогла підтвердити, а це значить, що реальна кількість загиблих дітей, ймовірно, набагато більше. ... У 2018 році нападу піддалися 262 освітні і медичні установи. Це число також є найвищим» [3].

Не краща ситуація і на сході України. 27 березня 2014 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію №A/RES/68/262 «Територіальна цілісність України» [4], в якій привітала зусилля ООН, Організації з безпеки і співробітництва в Європі та інших міжнародних і регіональних організацій з надання Україні допомоги в захисті прав усіх громадян в Україні. 14 березня 2014 р. для спостереження за ситуацією з правами людини в Україні, підготовки звітів про неї і надання рекомендацій Уряду України та іншим суб'єктам щодо вирішення проблем у сфері прав людини в Україну було направлено Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) Моніторингову місію ООН з прав людини в Україні. Вже 19 вересня 2014 року в Доповіді Верховного комісара ООН з прав людини про положення в сфері прав людини, що охоплювала період з 21 листопада 2013 року по 5 вересня 2014 року [5] констатувалось, «Місія зареєструвала, що в середньому гинуло, як мінімум, 11 осіб на день в період з середини квітня до середини липня 2014 року і в середньому 36 осіб на день в період з 16 липня по 17 серпня 2014 року. За наявними оцінками, станом на 3 вересня 2014 року зі середини квітня 2014 року було вбито, по принаймні, 2 905 осіб (в тому числі 28 дітей) і 7 640 осіб були поранені (не включаючи 298 жертв авіакатастрофи літака Малайзійських авіаліній, що слідував рейсом МН 17)» (п.14).

За даними Звіту ЮНІСЕФ «Гуманітарна допомога дітям, 2016 рік» станом на січень 2016 року приблизна кількість постраждалих дітей на сході України становила 580 000 осіб [6], Звіту «Діти на лінії контакту на сході України: оцінка положення дітей та їх сімей, які проживають в зонах, підконтрольних уряду» в червні 2017 року в населених пунктах на сході України, які знаходилися під безпосереднім або близьким обстрілом принаймні раз на місяць, проживали близька 12000 дітей [7].

В 2018 році, як повідомляли в українському представництві ЮНІСЕФ, у зоні конфлікту на сході України приблизно 500 тисяч дітей потребували невідкладного захисту та гуманітарної допомоги, зокрема, «йдеться про доступ до чистої питної води, безпечне середовище для навчання, якісну охорону здоров'я і психосоціальну підтримку», «ситуація є особливо гострою для 400 тисяч дітей, які живуть у межах 20 км від лінії розмежування, яка розділяє підконтрольні та непідконтрольні Уряду території, де часті обстріли та величезна кількість нерозірваних боєприпасів становлять серйозну загрозу для життя» [8].

Такі вражаючі данні свідчать про те, що проблема забезпечення права на безпеку дітей залишається неврегульованою та невирішеною повною мірою.

Здебільшого проблеми захисту прав дітей досліджувалися з позиції виявлення порушень прав дитини в умовах збройних конфліктів та протидії використанню дітей у військових конфліктах (І.П. Васильківська, О.О. Кочемировська, А.В. Лазоренко, Г.С. Мазур, І.М. Ничитайло, Н.М. Опольська, М.М. Чеховська). З позицій міжнародного права ці проблеми вивчали Н.О. Філіпська, О.Ю. Задніпровська. Водночас спеціальних досліджень, у яких комплексно вивчаються проблеми забезпечення права на безпеку дитини в умовах збройних конфліктів в контексте нової концепції всеосяжної «широкої» безпеки на сьогодні немає.

Все вище вказане обумовлює *актуальність* даної статті.

На сьогодні більшість авторів приходять до висновку, що при формуванні синтетичної концепції безпеки повинен бути здійснений принциповий вибір між концепціями, орієнтованими

тільки на захист інтересів осіб, нації чи окремих держав, і концепціями цілеспрямованого впливу в інтересах нації, осіб і держави для найбільш повного задоволення їх потреб як цілісного організму.

На підставі проведених раніше досліджень можна стверджувати, що у сучасних умовах відбувається «гуманізація» міжнародного права в цілому, та переорієнтація вектору безпеки, зокрема, основним змістом безпеки стає не стільки захист держави як основного актору міжнародних відносин, скільки захист людини і суспільства, основною стає проблема соціальної безпеки у широкому розумінні, проблема безпеки особи. При цьому при вивченні концепцій безпеки (соціальної, людської) необхідно принципово змінити антологічну парадигму – перейти від монізму в поясненні співвідношення матеріального і духовного, як складових універсуму, до плюралізму, що дозволяє представляти будь-яке явище як органічне поєднання і діалектичне сполучення матеріального і ідеального, коли за певних умов має місце пріоритетний розвиток одного з них, та обґрунтувати необхідність формування нової концепції всеосяжної «широкої» безпеки, при якій середовище, в якому знаходиться суб'єкт, дозволить йому приймати і реалізовувати рішення згідно зі своїми цілями, спрямованим на прогресивний розвиток.

У довідковій літературі дефініція «безпека» трактується як: стан, коли комусь або чомусь ніщо не загрожує [9, с.52; 10, с.83]; стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від зовнішньої і внутрішньої загрози [11, с.207].

Вчені розглядають категорію «безпека»: з одного боку, як стан відсутності різного роду небезпек і загроз, здатних завдати непоправної шкоди (збитків) життєво важливим інтересам людини [12, с.27]; з іншого, як стан захищеності від суспільної небезпеки кримінально караного діяння [13, с.15].

Відображення ситуації з безпекою в свідомості суб'єкта визначає його оцінки безпеки, які можуть істотно відрізнятись від реальності, в залежності від повноти і глибини знань про ситуацію, про форми та силу впливу змін на становище тощо.

Оцінки безпеки, якими володіє суб'єкт, тобто його знання, отримані ним або самостійно на основі досвіду і інтуїції, або спеціально виробляються на основі вивчення ситуації, в тому числі за допомогою фахівців, визначають його почуття безпеки (небезпеки), яке, в свою чергу, або спонукає суб'єкта до пошуку (розробки) шляхів підвищення безпеки, або ж дозволяє переключити його активність і ресурси на інші цілі.

Серед проблем системи забезпечення безпеки дитини, захисту її прав та інтересів виділяють, по-перше, базування її «на підході до дитини як до об'єкта впливу, без урахування того, що дитина повинна бути суб'єктом відносин» [14]. Хоча як відмічається в Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016-2021) [15], ще «Конвенція ООН про права дитини призвела до зміни парадигми в тому, яким чином суспільство повинне розглядати дітей, а саме як справжніх суб'єктів прав і агентів змін».

По-друге, прогалини в правовому захисті прав дітей, особливо неузгодженість між собою або відсутність спеціальних норм в національних законодавствах щодо надання спеціального захисту прав дітей під час збройних конфліктів, невідповідність їх міжнародним стандартам захисту прав дітей, «розрив» між законом і практикою.

Не зупиняючись на дослідженні теоретичних питань права на безпеку, *розглянемо нормативне закріплення права на безпеку дитини в умовах збройних конфліктів загалом та окремого його аспекту – права на отримання освіти під час збройного конфлікту.*

Женевська декларація про права дитини 1924 року не містить безпосередньо права на безпеку дитини. З п'яти основних програмних пунктів два пункти можна розглянути як складові права на безпеку в сучасному його розумінні. Пункт 2 – голодна дитина повинна бути нагодована; хвора дитина повинна отримати допомогу; дитина, яка припустилася помилки, повинна бути виправлена; сироті чи безпритульній дитині повинні бути надані притулок і догляд. Та пункт 3 – дитина перша повинна отримувати допомогу під час лиха.

У 1959 році для розширення цього документу Генеральною Асамблеєю ООН було проголошено Декларацію прав дитини [16], що включала 10 основних принципів. В контексті права, що розглядається, інтерес представляють принцип 9 (дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі) та принцип 2 (дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності).

Але вказані Декларації не зачіпають питання захисту прав дітей під час збройних конфліктів.

Конвенція про захист цивільного населення під час війни 12 серпня 1949 року [17] (Женевська конвенція IV) надає захист дітям від деяких наслідків війни як частини населення, не виділяючи їх в окрему категорію. Так, наприклад, стаття 14 передбачає право у мирний час Високим Договірним Сторонам, а після початку бойових дій і сторонам конфлікту створювати на своїй території, а в разі необхідності й на окупованих територіях санітарні та безпечні зони та місцевості, організовані в такий спосіб, який дає змогу оберігати від наслідків війни дітей до п'ятнадцяти років. Стаття 17 – укладати місцеві угоди про евакуацію з обложених або оточених зон дітей та про пропуск служителів культу всіх віросповідань, медичного персоналу та санітарного майна на їхньому шляху до таких зон. Статті 82 та 89 передбачають особливі права для дітей при інтернуванні (щодо розселення та додаткового харчування).

Окрема стаття 77 «Заходи для захисту дітей» з'явилася тільки у Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року [18] (Протокол I), яка передбачає, що «діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань. Сторони ... забезпечують захист і допомогу, які їм потрібні з огляду на їх вік або з будь-якої іншої причини ... вживають усіх практично можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях, і, зокрема, сторони утримуються від вербування їх у свої збройні сили...».

Значним кроком вперед щодо становлення захисту прав дитини у збройних конфліктах стала поява статті 38 в Конвенції про права дитини 1989 року [19], яка поклала додатковий обов'язок на держави «поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання» та вживати «всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях».

Якщо ж говорити про відповідність статті 38 Конвенції міжнародному гуманітарному праву, то можна констатувати лише часткове гарантування захисту прав дітей та певне пом'якшення зобов'язань держав порівняно з положеннями Протоколу I та Протоколу II. Так, частина 2 статті 38 Конвенції говорить про те, щоб «особи, які не досягли 15-річного віку, не брали *безпосередньої участі* у воєнних діях», в той час, як частина 2 статті 77 Протоколу I додатково встановлює зобов'язання утримуватися «від вербування їх у свої збройні сили», пункт 3(с) статті 4 Протоколу II забороняє «вербування дітей, які не досягли 15-річного віку, до збройних сил чи групи, а також їх участь у військових діях».

Вказані невідповідності були враховані у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, затвердженому резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 року [20]. Так, стаття 5 вказує, що «ніщо в цьому Протоколі не може тлумачитись як таке, що виключає положення, що містяться в законодавстві держави-учасниці або в міжнародних угодах і міжнародному гуманітарному праві, які *більшою мірою* сприяють здійсненню прав дитини». Крім того, Факультативний протокол врахував рекомендацію двадцять шостої Міжнародної конференції Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (1995 рік) сторонам конфліктів вживати будь-яких можливих кроків у цілях забезпечення того, щоб діти, які не досягли *18-річного віку*, не брали участі у військових діях.

Треба вказати також, що в Україні Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року також в якості пріоритетів передбачає «забезпечення захисту прав та інтересів дитини в умовах воєнних дій чи збройного конфлікту, а саме: недопущення участі дітей у воєнних діях чи збройному конфлікті; забезпечення захисту прав дітей, які перебувають у зоні воєнних дій чи збройного конфлікту; впровадження комплексних заходів щодо створення умов для повноцінного життя та соціально-психологічної реабілітації дітей, які постраждали від воєнних дій чи збройного конфлікту».

Міжнародне гуманітарне право визнає важливість забезпечення освіти для дітей під час збройного конфлікту. Так, стаття 24 Женевської конвенції IV 1949 року передбачає, що «сторони конфлікту вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин ... їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями».

Стаття 50 цієї ж Конвенції покладає обов'язок на окупаційну державу «в співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту».

Відповідно до статті 4(3) Додаткового протоколу II до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 року [21] (Протокол II) «дітям забезпечується необхідне піклування та допомога, зокрема: а) вони отримують освіту, включаючи релігійне й моральне виховання, згідно з побажаннями їх батьків або, в разі відсутності батьків, тих осіб, які опікуються ними».

Що стосується шкіл, інших закладів освіти, то вони в контексті статті 52(3) Протоколу I розглядаються в якості звичайних цивільних об'єктів, відповідно, вони не можуть бути цілями нападу у випадку, якщо вони не перетворені на військові об'єкти, тобто на такі, «які за своєю природою, розташуванням, призначенням або використанням здійснюють ефективний внесок у військові дії, а їх повне або часткове руйнування, захоплення чи нейтралізація, за існуючих на момент обставин, дає явну військову перевагу (стаття 52(2) Протоколу I, Норма 8 звичаєвого міжнародного гуманітарного права (ЗМГП))».

Враховуючи, що школи та університети є цивільними об'єктами, сторони збройного конфлікту повинні зробити все можливе для того, щоб: а) уникнути розміщення військових об'єктів в межах або поблизу густонаселених районів, де можуть знаходитися школи та університети; б) прагнути евакуювати цивільне населення, окремих цивільних осіб та цивільні об'єкти, що перебувають під їх контролем, з районів, розташованих поблизу військових цілей; і в) вжити інші необхідні заходи для захисту шкіл та університетів, що перебувають під їх контролем, від небезпек, спричинених військовими операціями (стаття 58 (а), (б), (в) Протоколу I, Норми 22-24 ЗМГП, на цих положеннях наголошується і в §§524-525 Рішення Судової палати у справі Купрешкіча, МТКЮ, 14 січня 2000 року).

У певних випадках освітні установи можуть мати велике значення для культурної або духовної спадщини народів, тоді вони мають додатковий спеціальний захист (стаття 4(1) Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року, Другий протокол до неї 1999 року, стаття 53(1) Протоколу I; стаття 16 Протоколу II). У такому випадку, використання таких установ у військових цілях заборонено. Так само заборонені і будь-які вияви агресії проти них, зокрема, напади на них, вчинені з метою помсти чи покарання.

Крім того, згідно Норми 38 ЗМГП кожна сторона конфлікту повинна поважати і захищати призначені для освіти будівлі, що входять до сфери культурних цінностей. Що передбачає зобов'язання надавати особливу увагу тому, щоб уникнути пошкоджень призначених для освіти будівель, (якщо вони не є військовими цілями), а також заборону захоплення, знищення або умисного пошкодження таких установ.

Питання забезпечення безпеки дітей під час знаходження у школах були предметом розгляду в багатьох міжнародних організаціях. Так, наприклад, Рада Безпеки ООН в своїй Резолюції S/RES/2225 (2015) від 18 червня 2015 року зазначила, що «Рада Безпеки ... висловлює глибоку стурбованість з приводу того, що використання шкіл у військових цілях, котре порушує застосовні норми міжнародного права, може зробити школи законними цілями атак, таким чином ставлячи під загрозу безпеку дітей, і у зв'язку з цим, закликає держави-члени вжити конкретних заходів для запобігання такому використанню шкіл збройними силами та озброєними групами» [22].

Комітет ООН з прав дитини у Заключних зауваженнях до доповіді Індії CRC/C/OPAC/IND/CO/1 7 червня 2014 року вказав на необхідність «вжити всіх необхідних заходів для запобігання окупації та військового використання ...місць зі значною присутністю дітей, таких, як школи, відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, прискорити оголошення канікул у школах і вжити конкретних заходів для забезпечення того, щоб випадки незаконної ...окупації шкіл були оперативно розслідувані, а винні зазнали переслідування та покарання» (п.29) [23].

Спеціальний доповідач ООН з питання права на освіту в своїй Доповіді 20 травня 2008 року наголосив, «безпека шкіл, що означає не тільки фізичну, психологічну та емоційну безпеку, але і безперервний освітній процес в умовах, сприятливих для отримання знань і розвитку особистості, є частиною права на освіту» [24].

Крім того, у 2010 році організаціями, що працюють у галузі освіти в надзвичайних ситуаціях і постраждалих від конфліктів державах, а також у сферах вищої освіти, захисту прав людини на міжнародному рівні та міжнародного гуманітарного права (CARA (Рада з надання допомоги

вченим у небезпеці), Х'юман Райтс Вотч, Фонд порятунку вчених Інституту міжнародної освіти/ПЕ, програма «Захист освіти в умовах нестабільності та конфлікту», організація «Врятуймо дітей», ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО, УВКПЛ ООН) була створена Глобальна коаліція на захист освітніх установ від нападів (ГСРЕА), на конференції якої в Осло 28-29 травня 2015 року була затверджена Декларація про безпеку шкіл [25], яка, визнаючи необхідність зміцнення захисту цивільних осіб у збройних конфліктах, зокрема дітей та молоді, спільної співпраці для забезпечення безпечних шкіл для всіх, включає в себе зобов'язання підтримки і використання Вказівок із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройного конфлікту [26], розроблених під керівництвом Норвегії та Аргентини в грудні 2014 року.

Треба вказати, що Вказівки не є юридично обов'язковими і не впливають на існуючі зобов'язання держав в рамках міжнародного права, хоча Вказівка б говорить про те, що «всі сторони збройного конфлікту, повинні, наскільки це можливо і доцільно, включити ці принципи у свою доктрину, військові статuti, правила ведення бою, оперативні накази та інші засоби поширення інформації, для заохочення відповідної практики на всіх рівнях командування».

Наразі станом на кінець 2017 року Декларацію схвалили 69 країн. Міністерство освіти і науки України теж підтримало ініціативу приєднання України до Декларації, про що зазначила Міністр освіти і науки України Лілія Гриневич у вересні 2017 року [27], але до сьогодні відповідного рішення не прийнято.

З наведеного можна зробити наступні висновки.

- державам, як основним відповідальним суб'єктам за безпеку їх населення, необхідно підвищувати рівень координації і взаємодії щодо потреб дітей і молоді під час збройних конфліктів і в постконфліктних ситуаціях;
- сторони збройного конфлікту повинні чітко дотримуватися зобов'язань, щодо захисту цивільних осіб загалом, дітей, зокрема, не тільки за міжнародним гуманітарним правом, а і за нормами загального міжнародного права;
- уряди повинні підтримувати безпечний освітній процес, освіту дітей і молоді, передусім, з тим, щоб вони могли позитивно сприяти зусиллям миротворчості.

Бібліографічний список:

1. General recommendation №30 on women in conflict prevention, conflict and post conflict situations to CEDAW. URL: <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CEDAW/GComments/CEDAW.C.CG.30.pdf> (дата звернення 05.05.2019 року).
2. Конвенція про права дитини та участь неповнолітніх у збройних конфліктах: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 1.01.2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009323-11> (дата звернення 05.05.2019 року).
3. В 2018 году в Сирии погибло самое большое число детей с момента начала войны в стране восемь лет назад: Заявление Исполнительного директора ЮНЕСКО Генриетты Форс. URL: <https://www.unicef.org/esa/ru/Пресс-релизы/в-2018-году-в-сирии-погибло-самое-большое-число-детей-с-момента-начала-войны-в-стране> (дата звернення 05.05.2019 року).
4. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 27 марта 2014 года №A/RES/68/262 «Территориальная целостность Украины». URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Резолюция_Генеральной_Ассамблеи_ООН_№_A/RES/68/262 (дата звернення 05.05.2019 року).
5. Доклад Верховного комиссара Организации Объединенных Наций по правам человека о положении в области прав человека в Украине, 19 сентября 2014 года. URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/27/75> (дата звернення 05.05.2019 року).
6. Ukraine Humanitarian Situation Report # 42. URL: [Ukr_UNICEF_Ukraine_Sitrep_42_1-31_January_2016_FINAL.pdf](http://www.unicef.org/ukraine/Sitrep_42_1-31_January_2016_FINAL.pdf) (дата звернення 05.05.2019 року).
7. The Children of the Contact Line in East Ukraine: An Assessment of the Situation of Children and Their Families Living in Government-Controlled Areas along the Contact Line in the East Ukraine Conflict Zone. URL: https://www.unicef.org/ukraine/Children_of_the_Contact_Line.pdf (дата звернення 05.05.2019 року).
8. На Донбасі півмільйона дітей потребують гуманітарної допомоги – ЮНІСЕФ. URL: <https://www.mediaport.ua/na-donbasi-pivmilyona-ditey-potrebuyut-gumanitarnoyi-dopomogi-yunisef> (дата звернення 06.05.2019 року).
9. *Сучасний тлумачний словник української мови : 60 000 слів* / [За заг. ред. д-ра філолог. наук, проф. В. В. Дубічинського]. Харків: ВД «ШКОЛА», 2007. 832с.
10. *Новий тлумачний словник української мови : [у 3 т.]* / [Уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. Київ: Вид-во «Аконіт», 2003. Т. 1: А-К. 928с.
11. *Юридична енциклопедія: [в 6 т.]* / [Редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін.]. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А-Г. 672с.

12. Сапронов В.В. Безопасность жизнедеятельности: учебно-методическое пособие / В. В. Сапронов, Л. М. Власова, Е. С. Фрумкина; [Под общ. рук. Л.И. Шершнева]; Фонд национальной и международной безопасности, Москов. гос. ун-т культуры и искусств. Москва: Изд-во «Русский журнал», 2004. 79 с.
13. Горшенков Г.Н. Горшенков Г. Г., Горшенков А. Г. Информационная преступность: криминологическая безопасность / Идея конституционализма в РФ и за рубежом и практика ее реализации. *Вестник Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского*. 2003. Вып. 1(6). С.13-16.
14. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 230-р. *Офіційний вісник України*. 2017. №31. Ст. 952.
15. Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016-2021) (неофіційний переклад). URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/20161003101948_CoE%20Strategy%20on%20children_ukr-1.pdf (дата звернення 06.05.2019 року).
16. Декларація прав дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення 07.05.2019 року).
17. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154?find=1&text=%E4%B3%F2%E8#w11 (дата звернення 06.05.2019 року).
18. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення 07.05.2019 року).
19. Конвенція про права дитини, 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 06.05.2019 року).
20. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, затверджений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795 (дата звернення 06.05.2019 року).
21. Додатковий протокол II до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення 07.05.2019 року).
22. Resolution 2225 (2015) Adopted by the Security Council at its 7466th meeting, on 18 June 2015. URL: [https://undocs.org/S/RES/2225\(2015\)](https://undocs.org/S/RES/2225(2015)) (дата звернення 07.05.2019 року).
23. Заключительные замечания по докладу Индии, представленному в соответствии с пунктом 1 статьи 8 Факультативного протокола к Конвенции о правах ребенка, касающегося участия детей в вооруженных конфликтах: Комитет по правам ребенка, 7 июня 2014 года. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC/C/OPAC/IND/CO/1&Lang=En (дата звернення 07.05.2019 року).
24. Поощрение и защита всех прав человека, гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав, включая право на развитие. Право на образование в чрезвычайных ситуациях: Доклад Специального докладчика по праву на образование Вернора Муньоса, A/HRC/8/10, 20 мая 2008 года. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/135/35/PDF/G0813535.pdf?OpenElement> (дата звернення 07.05.2019 року).
25. Декларація про безпеку шкіл 2015 року. URL: http://protectingeducation.org/sites/default/files/documents/commentary_on_the_guidelines_ukr.pdf (дата звернення 07.05.2019 року).
26. Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройного конфлікту URL: http://protectingeducation.org/sites/default/files/documents/commentary_on_the_guidelines_ukr.pdf (дата звернення 07.05.2019 року).
27. Право дітей на освіту потребує захисту, особливо під час збройного конфлікту. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31437.html (дата звернення 07.05.2019 року).

References:

1. General recommendation #30 on women in conflict prevention, conflict and post conflict situations to CEDAW. URL: <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CEDAW/GComments/CEDAW.C.CG.30.pdf> (data zvernennya 05.05.2019 roku).
2. Konvenciya pro prava dy'ty'ny` ta uchast` nepovnitnix u zbrojny`x konfliktax: Roz'yasnennya Ministerstva yusty`ciyi Ukrainy` vid 1.01.2011 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009323-11> (data zvernennya 05.05.2019 roku).
3. V 2018 godu v Sirii pogiblo samoe bol'shoe chislo detej s momenta nachala vojny v strane vosem' let nazad: Zajavlenie Ispolnitel'nogo direktora JuNISEF Genrietty Fore. URL: <https://www.unicef.org/eca/ru/Press-relizy/v-2018-godu-v-sirii-pogiblo-samoe-bol'shoe-chislo-detej-s-momenta-nachala-vojny-v-strane> (data zvernennya 05.05.2019 roku).
4. Rezoljucija General'noj Assamblei OON ot 27 marta 2014 goda №A/RES/68/262 «Territorial'naja celostnost' Ukrainy». URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Rezoljucija_General'noj_Assamblei_OON_A/RES/68/262 (data zvernennya 05.05.2019 roku).

5. Doklad Verhovnogo komissara Organizacii Ob#edinennyh Nacij po pravam cheloveka o polozhenii v oblasti prav cheloveka v Ukraine, 19 sentjabrja 2014 goda. URL: <https://undocs.org/ru/A/HRC/27/75> (data zvernennya 05.05.2019 roku).
6. Ukraine Humanitarian Situation Report # 42. URL: [Ukr_UNICEF_Ukraine_Sitrep_42_1-31_January_2016_FINAL.pdf](https://www.unicef.org/ukraine/Sitrep_42_1-31_January_2016_FINAL.pdf) (data zvernennya 05.05.2019 roku).
7. The Children of the Contact Line in East Ukraine: An Assessment of the Situation of Children and Their Families Living in Government-Controlled Areas along the Contact Line in the East Ukraine Conflict Zone. URL: https://www.unicef.org/ukraine/Children_of_the_Contact_Line.pdf (data zvernennya 05.05.2019 roku).
8. Na Donbasi pivmil'jona ditej potrebuyut' gumanitarnoyi dopomogy' – YuNISEF. URL: <https://www.mediaport.ua/na-donbasi-pivmilyona-ditej-potrebuyut-gumanitarnoyi-dopomogi-yunisef> (data zvernennya 06.05.2019 roku).
9. Suchasny'j tlumachny'j slovny'k ukrayins'koyi movy' : 60 000 sliv / [Za zag. red. d-ra filolog. nauk, prof. V. V. Dubichy'ns'kogo]. Xarkiv: VD «ShKOLA», 2007. 832s.
10. Novy'j tlumachny'j slovny'k ukrayins'koyi movy' : [u 3 t.] / [Uklad.: V. V. Yaremenko, O. M. Slipushko]. Ky'yiv: Vy'd-vo «Akonit», 2003. T. 1: A-K. 928s.
11. Yury'dy'chna ency'klopediya: [v 6 t.] / [Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (gol. redkol.) ta in.]. K.: «Ukr. ency'kl.», 1998. T. 1: A-G. 672s.
12. Sapronov V.V. Bezopasnost' zhiznedejatel'nosti: uchebno-metodicheskoe posobie / V. V. Sapronov, L. M. Vlasova, E. S. Frumkina; [Pod obshh. ruk. L.I. Shershneva]; Fond nacional'noj i mezhdunarodnoj bezopasnosti, Moskov. gos. un-t kul'tury i iskusstv. Moskva: Izd-vo «Russkij zhurnal», 2004. 79 s.
13. Gorshenkov G.N. Gorshenkov G. G., Gorshenkov A. G. Informacionnaja prestupnost': kriminologicheskaja bezopasnost' / Ideja konstitucionalizma v RF i za rubezhom i praktika ee realizacii. Vestnik Nizhegorod. un-ta im. N. I. Lobachevskogo. 2003. Vyp. 1(6). S.13-16.
14. Pro sxvalennya Koncepciyi Derzhavnoyi social'noyi programy' «Nacional'ny'j plan dij shhodo realizaciyi Konvenciyi OON pro prava dy'ty'ny'» na period do 2021 roku: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny' vid 5 kvitnya 2017 r. # 230-r. Oficijny'j visny'k Ukrayiny'. 2017. #31. St. 952.
15. Strategiya Rady' Yevropy' z prav dy'ty'ny' (2016-2021) (neoficijny'j pereklad). URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/20161003101948_CoE%20Strategy%20on%20children_ukr-1.pdf (data zvernennya 06.05.2019 roku).
16. Deklaraciya prav dy'ty'ny', pry'jnyata rezolyuciyeyu 1386 (XIV) General'noyi Asambleyi OON vid 20 ly'stopada 1959 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (data zvernennya 07.05.2019 roku).
17. Konvenciya pro zaxy'st cy'vil'nogo naseleennya pid chas vijny' 12 serpnja 1949 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154?find=1&text=%E4%B3%F2%E8#w11 (data zvernennya 06.05.2019 roku).
18. Dodatkovy'j protokol I do Zhenevs'ky'x konvencij vid 12 serpnja 1949 roku, shho stosuyet'sya zaxy'stu zhertv mizhnarodny'x zbrojny'x konfliktiv, vid 8 chervnja 1977 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (data zvernennya 07.05.2019 roku).
19. Konvenciya pro prava dy'ty'ny', 20 ly'stopada 1989 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (data zvernennya 06.05.2019 roku).
20. Fakul'taty'vny'j protokol do Konvenciyi pro prava dy'ty'ny' shhodo uchasti ditej u zbrojny'x konfliktax, zatverdzheny'j rezolyuciyeyu General'noyi Asambleyi OON A/RES/54/263 vid 25 travnja 2000 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795 (data zvernennya 06.05.2019 roku).
21. Dodatkovy'j protokol II do Zhenevs'ky'x konvencij vid 12 serpnja 1949 roku, shho stosuyet'sya zaxy'stu zhertv zbrojny'x konfliktiv nemizhnarodnogo xarakteru, vid 8 chervnja 1977 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (data zvernennya 07.05.2019 roku).
22. Resolution 2225 (2015) Adopted by the Security Council at its 7466th meeting, on 18 June 2015. URL: [https://undocs.org/S/RES/2225\(2015\)](https://undocs.org/S/RES/2225(2015)) (data zvernennya 07.05.2019 roku).
23. Zakljuchitel'nye zamechanija po dokladu Indii, predstavennomu v sootvetstvii s punktom 1 stat'i 8 Fakul'tativnogo protokola k Konvencii o pravah rebenka, kasajushhegosja uchastija detej v vooruzhennyh konfliktah: Komitet po pravam rebenka, 7 ijunja 2014 goda. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC/C/OPAC/IND/CO/1&Lang=En (data zvernennya 07.05.2019 roku).
24. Pooshhrenie i zashhita vseh prav cheloveka, grazhdanskih, politicheskikh, jekonomicheskikh, social'nyh i kul'turnyh prav, vkljuchaja pravo na razvitie. Pravo na obrazovanie v chrezvyčajnyh situacijah: Doklad Special'nogo dokladchika po pravu na obrazovanie Vernora Mun'osa, A/HRC/8/10, 20 maja 2008 goda. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/135/35/PDF/G0813535.pdf?OpenElement> (data zvernennya 07.05.2019 roku).
25. Deklaraciya pro bezpeku shkil 2015 roku. URL: http://protectingeducation.org/sites/default/files/documents/commentary_on_the_guidelines_ukr.pdf (data zvernennya 07.05.2019 roku).
26. Vkazivky' iz zaxy'stu shkil ta universy'tetiv vid vy'kory'stannya u vijs'kovy'x cilyax pid chas zbrojnogo konfliktu URL: http://protectingeducation.org/sites/default/files/documents/commentary_on_the_guidelines_ukr.pdf (data zvernennya 07.05.2019 roku).
27. Pravo ditej na osvitu potrebuye zaxy'stu, osobly'vo pid chas zbrojnogo konfliktu. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31437.html (data zvernennya 07.05.2019 roku).

Turchenko O. G. Child's right to safety during armed conflict

Today the main content of security is the protection of people and society. The problem of social security in a broad sense, the security of the person, certain groups of the population, society as a whole becomes the main one. Children are a particularly vulnerable category of the population. They are the main subjects and objects of systemic discrimination, which is especially intensified in the context of armed conflicts. Armed conflicts have a negative impact on the family functioning in general, and especially on the provision of the basic needs of the child, his development and psychological state.

According to the UN Children's Fund (UNICEF), as of January 2019, more than 34 million children worldwide living in conditions of conflict or emergencies do not receive the necessary protection. Their largest number is in Yemen (6.6 million people), Syria (5.5 million people), the Democratic Republic of the Congo (4 million people). In the conflict zone in eastern Ukraine, about 500 thousand children need immediate protection and humanitarian assistance.

The article further substantiates the need to fundamentally change the anthropological paradigm in the study of security concepts (social, human): to move from monism in explaining the relation between the material and the spiritual, as components of the universe, to pluralism. It allows to represent any phenomenon as an organic unification and a dialectical combination of material and ideal, when under certain conditions there is a priority development of one of them, and to substantiate the necessity of forming a new concept of comprehensive "broad" security, in which the environment of the subject, will allow him to make and implement decisions according to his goals, aimed at progressive development.

The author of the article also identifies and analyzes the risks for children, possible violations of children's rights during and after an armed conflict. Analysis of the provisions of the Geneva Conventions (1949) and the Additional Protocols thereto (1977), the Convention on the Rights of the Child (1989), the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict (2000), other international acts on the establishment of the protection of the rights of the child in armed conflicts for the purpose of their coherence between themselves and with the norms of international humanitarian law in general is carried out. Measures aimed at improving the mechanism for ensuring the right to child safety and strengthening the protection of children from involvement in armed conflicts are proposed.

Key words: *right to safety, child, armed conflict, humanitarian law, protection, dangers.*

DOI 10.31558/2519-2949.2019.2.2

УДК 341.321-056.6

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2315-7724>

Чайка І. Ю., Запорізький національний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7605-0114>

Цокур Є. Г., Запорізький національний університет

ДІТИ-КОМБАТАНТИ У ПОСТКОФЛІКТНОМУ ПЕРІОДІ: ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ І ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ)

Використання дітей як учасників збройних конфліктів є найжахливішим проявом дегуманізації, коли відбувається порушення невід'ємних прав людини відносно найбільш уразливих членів суспільства – дітей. Ця проблема не є виключно правовою, хоча й регулюється в достатньо повній мірі Міжнародним гуманітарним правом. Вона поширюється і на сферу моралі, актуалізує питання відтворення суспільства, оскільки діти-комбатанти, зазнаючи руйнівного впливу на власну особистість в процесі її становлення, переживаючи посттравматичний стресовий розлад, навіть отримуючи потім спеціальну допомогу, у майбутньому навряд чи зможуть розвинутися у повноцінну особистість. Проблема дітей-комбатантів є особливо актуальною для країн африканського континенту, проте, на жаль, наша держава, починаючи з 2014 р., також вносить свій внесок у цю прикру статистику. Не існує ґрунтовного, повноцінного дослідження рівня залученості малолітніх та неповнолітніх дітей до збройного конфлікту на Сході України. Це пояснюється перш за все тим фактом, що у складі регулярних частин Української армії, що функціонує на засадах вітчизняного та міжнародного законодавства, немає і не може бути осіб, молодших за 18 років, в той же час дослідження кількості дітей-комбатантів в сепаратистських збройних угрупованнях, російських парамілітарних групах і частинах регулярної армії РФ, що вторглися в нашу державу, з очевидних причин ускладнене. Метою цієї статті є аналіз зарубіжного досвіду створення системи нормативного регулювання та заходів соціальної роботи задля правової та психосоціальної реабілітації дітей-комбатантів. Сучасний зарубіжний досвід створення системи нормативного регулювання та заходів соціальної роботи задля правової та психосоціальної реабілітації дітей-комбатантів є цінним для України, як з точки зору використання досягнень, так і в контексті уникнення негативних наслідків. По-перше, важливим є акцент на необхідності ретельного вивчення в рамках судової процедури причин залучення дитини до участі у збройному конфлікті, суб'єктів такого залучення, з'ясування конкретних дій, що були вчинені і дитиною, і відносно дитини з їх відповідною правовою кваліфікацією. По-друге, якщо приймається рішення про заходи з покарання дітей-комбатантів, вони мають носити переважно характер пробації з обов'язковою тривалою психосоціальною реабілітацією. По-третє, надзвичайно важливим є визначення відповідальності батьків дітей-солдатів щодо неналежного виконання батьківських обов'язків, в тому випадку, якщо вони мали об'єктивну можливість не залишати дитину на територіях, непідконтрольних Українському уряду.

Ключові слова: діти-солдати, діти-комбатанти, дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, права дитини.

У XVIII ст. представники просвітницького руху наводили переконливі аргументи на користь того, що збільшення обсягу наукового знання, інтелектуальне зростання людства рано чи пізно трансформується у якісні зміни у сфері людської моралі, знаменуючи повернення до золотого віку моральності і гуманізму. Прошло більше ніж триста років: наукові досягнення сучасної цивілізації вражають, рівно як вражає і нездатність людства відмовитися від ганебних та жорстоких способів досягати геополітичних, групових і навіть особистісних цілей. Одним з таких, найбільш невідповідних сучасному рівню цивілізаційного розвитку, але надзвичайно життєздатних способів є війна або збройний конфлікт. Світ у XXI ст. є ареною безлічі локальних воєн, до яких залучені в якості безпосередніх учасників, реальних чи потенційних жертв мільйони людей. Учасники збройного протистояння у суспільній свідомості постають переважно як дорослі люди, що мають

особисту мотивацію до такої діяльності. Тим небезпечнішою є тенденція до залучення до збройних конфліктів у якості безпосередніх учасників малолітніх та неповнолітніх дітей. За даними Дитячого фонду ООН, за останнє десятиліття щонайменше 300 тис. дітей-солдат беруть участь у понад 30 конфліктах у різних куточках світу [16]. У 80-ті роки ХХ ст. до лав народного ополчення Ірану, в ході ірано-іракської війни, було залучено тисячі дітей, яких використовували як озброєних бійців на передовій. В той же час у Іраку в 1991 р. було створено організацію «Левенята Саддама», в яку об'єднали десятки тисяч малолітніх дітей (10-15 років) [10]. Масове використання дітей у якості солдатів вперше в Африці було здійснено у Ліберії, і знову ж таки це були малолітні діти [14, с. 102]. В ході війни між Ефіопією і Еритреєю (1999-2000 рр.) залучення дітей до участі у воєнних діях набуло характеру мобілізації – дітей забирали зі шкільних лав, озброювали і відправляли на передову. В Уганді формування повстанської армії з дітей відбувалося з 1995 р. З того часу діти викрадалися і спрямовувалися до таборів, де їх готували до участі у збройному конфлікті. Загалом постраждало більше 20 тис. дітей (7-15 років), з них 30 % – дівчатка. Як наслідок, 80% партизан Уганди – діти. Подібна ж тенденція спостерігалася в Революційному об'єднаному фронті Сьєрра-Леоне. Дітей під час збройних конфліктів використовують в різних сферах, які включають як непряму участь (передача воєнної інформації, перевезення зброї) [15, с. 18.], так і фактичну участь (наприклад, вербування інших дітей, включення до активних бойових дій) [12, с. 18].

Використання дітей як учасників збройних конфліктів є найжахливішим проявом дегуманізації, коли відбувається порушення невід'ємних прав людини відносно найбільш уразливих членів суспільства – дітей. Ця проблема не є виключно правовою, хоча й регулюється в достатньо повній мірі Міжнародним гуманітарним правом. Вона поширюється і на сферу моралі, актуалізує питання відтворення суспільства, оскільки діти-комбатанти, зазнаючи руйнівного впливу на власну особистість в процесі її становлення, переживаючи посттравматичний стресовий розлад, навіть отримуючи потім спеціальну допомогу, у майбутньому навряд чи зможуть розвинути свою повноцінну особистість.

Зазначені вище факти нібито свідчать про те, що проблема дітей-комбатантів є особливо актуальною для країн африканського континенту, проте, на жаль, наша держава, починаючи з 2014 р., також вносить свій внесок у цю прикру статистику. Не існує ґрунтовного, повноцінного дослідження рівня залученості малолітніх та неповнолітніх дітей до збройного конфлікту на Сході України. Це пояснюється перш за все тим фактом, що у складі регулярних частин Української армії, що функціонує на засадах вітчизняного та міжнародного законодавства, немає і не може бути осіб, молодших за 18 років, в той же час дослідження кількості дітей-комбатантів в сепаратистських збройних угрупованнях, російських парамілітарних групах і частинах регулярної армії РФ, що вторглися в нашу державу, з очевидних причин ускладнене. Єдиною доступною наразі розвідкою є доповідь Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі». «Принаймні 32 із задокументованих випадків можна кваліфікувати як воєнний злочин відповідно до статті 8 Римського статуту. У 24 випадках вік дітей не перевищував 15 років на момент вербування. У восьми випадках точний вік дітей встановити не вдалося, але є підстави вважати, що ймовірно діти не були старшими 15 років», – йдеться у поданні Коаліції. Дітей залучали для несення служби зі зброєю на блокпостах, використовували як бійців, охоронців, посильних, секретарів. Діти також працювали на кухні. За даними правозахисників, щонайменше 15 незаконних формувань вербували дітей, а саме – бригада «Восток», козака національна гвардія «Всевеликого війська Донського», козакий союз «Область війська Донського», батальйон «Спарта», бригада «Призрак», батальйон «Сомалі», інтернаціональна бригада «Пятнашка», батальйон СРСР «Брянка», «Народне ополчення Донбасу», група швидкого реагування «Бетмен», батальйон «Оплот» [13].

Можна припустити, що фактична кількість дітей-комбатантів на сході України є значно більшою, і після повернення тимчасово окупованих територій саме перед українським суспільством постане питання щодо відновлення прав дітей-солдатів, їхньої психосоціальної реабілітації, визначення міри їхньої відповідальності за вчинені під час збройного конфлікту дії, а також належного покарання тих, хто сприяв та залучав їх до озброєних формувань. Саме тому необхідним й актуальним є вивчення міжнародного досвіду подолання наслідків участі дітей у воєнних конфліктах в якості комбатантів.

Метою цієї статті є аналіз зарубіжного досвіду створення системи нормативного регулювання та заходів соціальної роботи задля правової та психосоціальної реабілітації дітей-комбатантів.

Особливості захисту різних категорій суб'єктів в період воєнних конфліктів розглядалися в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема: А. Амеліна, А. Альошина, І. Арцибасова, В. Батира, П. Бірюкова, Е. Волоха, А. Григор'єва, С. Єгорова, Ф. Кальсховена,

В. Калугіна, І. Котлярова, Ф. Кожевникова, В. Лісовського, С. Леншина, Г. Мелкова, В. Мицика, А. Полторака, В. Репецького, Л. Савинського, Л. Савчука, Д. Самодурова, О. Тіунова, Л. Тимченка. Однак, увага саме до проблеми захисту прав дітей-комбатантів приділялася в роботах лише деяких науковців (К. Барстад, В. А. Захарія, Л. В. Корбут, Ф. Крілл, К. Ніконов, Н. Петрова, Д. Платтнер, Ж. Стефан).

Перед тим як розглянути особливості правового регулювання проблеми дітей-комбатантів та діяльності держав із соціального захисту дітей-солдатів варто згадати міжнародні нормативні акти, які врегульовують деякі з цих питань.

Вперше в тексті міжнародно-правового акту поняття дітей, які беруть участь у військових діях, з'являється лише в 1977 р. при складанні Додаткових протоколів до Женевських конвенцій про захист жертв війни. Додатковий протокол I, застосовуваний в період міжнародних збройних конфліктів (далі – ДП I), зобов'язує держави вживати «усіх практично можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях...», утримуватися «від вербування їх у свої збройні сили», і наполегливо рекомендується державам-учасницям при вербуванні з числа осіб, які досягли 15-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років, віддавати перевагу особам більш старшого віку (ст. 77 (2)) [3]. Норми Додаткового протоколу II, що застосовується в період збройних конфліктів неміжнародного характеру (далі – ДП II), несуть більш безумовний характер, ніж норми ДП I. Згідно ДП II, «діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не підлягають вербуванню у збройні сили або групи і їм не дозволяється брати участь у військових діях» (ст. 4 (3) (с)) [4]. За дітьми, які беруть безпосередню участь в міжнародних збройних конфліктах, визнається статус комбатанта і, в разі захоплення, статус військовополоненого. Основним міжнародно-правовим документом, що визначає режим військового полону, є Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р. Відповідно до додаткових протоколів діти-комбатанти, які не досягли 15 років, мають право на більш сприятливе поводження, оскільки вони продовжують користуватися особливим захистом, що надається дітям міжнародним гуманітарним правом (ДП I, ст. 77 (3); ДП II, ст. 4 (3) (d) (1)).

Також норми, що стосуються захисту дітей під час збройного конфлікту, містяться в Конвенції про права дитини 1989 р. і Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини. Відповідно до ст. 38 Конвенції, держави-учасниці мають вжити всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях (ст. 38 (2)) [5], а при вербуванні з числа осіб, які досягли 15-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років, прагнути віддавати перевагу особам більш старшого віку (ст. 38 (3)) [5], таким чином дія ст. 77 ДП I поширюється на неміжнародні збройні конфлікти. 12 лютого 2002 р. набрав чинності Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (прийнятий резолюцією 54/263 Генеральної Асамблеї від 25 травня 2000 р.). Цей Факультативний протокол був прийнятий з метою сприяння більш ефективному здійсненню прав, визнаних у Конвенції про права дитини, шляхом посилення захисту дітей від участі в збройних конфліктах. У ст. 4 закріплюється положення про те, що збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати (як на примусовій, так і на добровільній основі) або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку. У свою чергу, державам слід вживати законодавчих заходів щодо заборони подібної практики і криміналізувати її [6].

Спираючись на ці міжнародні нормативні акти та національне законодавство, різні держави вирішували проблему дітей-комбатантів.

Варто сказати, що по відношенню до дітей-солдатів в міжнародному праві не існує положень, що виключають кримінальне переслідування. Проте робиться застереження щодо того, що відповідальність повинна оцінюватися відповідно до віку, а заходи відповідальності повинні нести швидше виховний, ніж каральний характер [11, с. 76.]. Крім того, не можна забувати про принцип невинесення і незастосування страти по відношенню до дітей (стаття 77 Першого Додаткового Протоколу).

В Африці розгляд справ дітей-солдатів, які вчинили міжнародні злочини, здійснювався із застосуванням різних підходів і приводило до найрізноманітніших результатів. У 1995 р. директор неурядової ліберійської організації Комісія за справедливість і мир С. К. Вудс так охарактеризував позицію ліберійського суспільства з питання про кримінальну відповідальність дітей-солдатів: «Ні в минулі роки, ні в даний час жодна дитина-солдат ніколи не була звинувачена та не піддавалася переслідуванню за участь в скоєнні злочинів під час нашої громадянської війни. Наше суспільство

не бажає карати дітей, причетних до злочинів. Як правило, люди вважають, що краще їх реабілітувати». При обґрунтуванні цієї позиції він наводив аргументи юридичного та культурного характеру: «Небажання порушувати переслідування проти дітей відповідає Конвенції про права дитини та нашим національним законам, згідно з якими до досягнення повноліття вони не відповідають за свої дії. З точки зору культурних традицій, відповідальність за злочини повинна бути покладена, в першу чергу, не на самих дітей, а на їхніх батьків або тих, хто підштовхнув їх до скоєння злочинів». Мабуть, до амністії, принаймні фактичної, схиляється і Демократична Республіка Конго.

З 1994 р. в Руанді існує дисбаланс між рішучістю домогтися того, щоб справедливість звершилася для жертв геноциду, і обмеженими можливостями судової системи. Щоб покінчити з безкарністю і забезпечити швидкий розгляд справ, в 1996 р. був прийнятий перший органічний закон про організацію судового переслідування осіб, обвинувачених у вчиненні злочину геноциду або злочинів проти людяності. Для розгляду справ звинувачених і застосування нового порядку провадження в судах першої інстанції і військових трибуналах були створені спеціалізовані палати. Органічний закон 1996 р. передбачав введення до складу останніх трьох суддів у справах неповнолітніх для здійснення правосуддя щодо даної категорії правопорушників. Органічний закон 1996 р. не приніс очікуваних результатів. Остаточо 1999 р. через спеціалізовані палати, які були створені для розгляду справ про злочини, пов'язані з геноцидом, пройшли лише 2406 чоловік, в той час як 121500 осіб, у тому числі 4454 дитини, залишалися в різних місцях утримання під вартою. В результаті для заміни охарактеризованого вище механізму була створена система народних судів гачача. При цьому система судів гачача не передбачає ніяких спеціальних процесуальних гарантій для дітей. До дітей, обвинувачених у злочині геноциду або злочинах проти людяності, яким в момент вчинення правопорушення було від 14 до 18 років, застосовуються ті ж процесуальні норми, що і до дорослих, вони постають перед тими ж судами, що і повнолітні, і можуть розраховувати на особливе поводження (пом'якшення покарання) лише в кінці процесу, якщо вони визнані винними і засуджені [7].

Для постконфліктного врегулювання в Сьєрра-Леоне у 2000 р. ООН створила Спеціальний суд із Сьєрра-Леоне. Суд був наділений обмеженою юрисдикцією щодо осіб старше 15 років і передбачав, що при поводженні з особами у віці від 15 до 18 років будуть враховуватися їхня молодість, бажаність їх реабілітації та міжнародні норми в області прав дитини. Нарешті, Статут Суду виключав призначення покарань, що представляють собою чисто репресивні заходи у вигляді позбавлення волі, віддаючи перевагу заходам реабілітації та реінтеграції в суспільство. Крім того Статут Суду регламентував діяльність Комісії із встановлення істини і примирення. У практичному плані рішення про те, карати або не карати дітей, було залишено на розсуд обвинувача. Справді, Обвинувач Суду Девід Крейн неодноразово заявляв, що жодна дитина не буде переслідуватися в судовому порядку, і що стратегія його Канцелярії, скоріше, полягає в тому, щоб судити осіб, відповідальних за вербування та використання дітей. У той же час свідчення великої кількості дітей – як потерпілих, так і злочинців – були заслухані в Комісії із встановлення істини і примирення [7].

Заходи правового характеру відносно дітей-комбатантів доповнюються системою психосоціальної реабілітації. Як правило, національні уряди в ході організації та фінансування цих процесів спираються на допомогу міжнародних організацій, перш за все UNICEF.

В Південному Судані, де з початку конфлікту в 2013 р. близько 19 тисяч дітей були викрадені бойовиками, створена школа UNICEF з реінтеграції колишніх солдатів з числа неповнолітніх. Дітей навчають читання та письма, здійснюють професійну підготовку, щоб підвищити їхню спроможність на ринку праці. Дехто з учнів школи вимагає тривалої психосоціальної реабілітації, оскільки не розглядає свій досвід в якості комбатанта, як негативне явище. Одна з вихованок школи заявила: «Мені подобалося мати при собі зброю і бути солдатом. Була якась мета, була щоденна робота. Я хочу бути солдатом, у якого є зброя, влада і робота» [8].

В Уганді колишніх дітей-солдатів з повстанської «Армії супротиву Бога», що мають аналогічну не пропрацьовану воєнну психотравму, після вилучення з лав цієї організації заохочують до служби в урядових військах. Останні 19 років уряд Уганди веде війну з «Армією опору Бога». Це незаконне угруповання систематично викрадає дітей для залучення їх до бойових дій та використання в якості слуг і сексуальних рабів. Всього було викрадено понад 20 тисяч хлопчиків і дівчат. Багатьом з них на момент викрадення було не більше 7-8 років. Виконавчий директор Дитячого фонду ООН у 1995-2005 рр. К. Белламі назвала війну на півночі Уганди «війною проти дітей» і закликала всю

міжнародна спільнота «не закривати очі на те, що відбувається». Завдяки зусиллям агентств і фондів ООН, а також їхніх партнерів з неурядових організацій багато з цих дітей були демобілізовані. UNICEF наголошує, що ті, хто був викрадений «Армією опору Бога», достатньо настраждалися і потребують інтенсивної реабілітації. Прагнення цих дітей служити в армії пояснюється тим, що вони більше нічого не вміють. Крім того, їм не пропонують жодних альтернатив і не допомагають інтегруватися в мирне життя [9].

Необхідно зазначити, що українське законодавство наразі вже містить певні норми, що можуть бути використані під час вирішення питання дітей-солдатів. Зокрема, у ст. 30 Заборона участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах Закону України «Про охорону дитинства» зазначається: «Участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганда війни забороняються... Особи, винні у порушенні вимог частини першої цієї статті, несуть кримінальну відповідальність, встановлену законом» [1]. Особи, що здійснюють вербування малолітніх та неповнолітніх до озброєних угруповань несуть відповідальність за ст. 304 Кримінального кодексу України «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність», за «втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми», що карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років. Водночас, наявними є норми Кримінального Кодексу, що можуть бути використані для покарання неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років, що вчинили злочини, за диверсію (ст. 113); шпигунство (ст. 114); терористичний акт (ст. 258); пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277); посягання на життя представника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348). В той же час, у ст. 30¹ Захист дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів ЗУ «Про охорону дитинства» міститься норма, що «центральный орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань сім'ї та дітей, центральный орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, центральный орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, створюють умови для медичної, психологічної, педагогічної реабілітації та соціальної реінтеграції дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів. Статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, надається органом опіки та піклування за місцем реєстрації дитини як внутрішньо переміщеної особи» [1]. У відповідності ж до Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, такий статус надається і дитині, а також особі, яка під час здійснення антитерористичної операції не досягла 18 років (повноліття), які внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів залучалися до участі у діях воєнізованих чи збройних формувань [2]. Таким чином, дитина-комбатант виявляється одночасно і суб'єктом злочину, і постраждалим від цього злочину, і особою, яка має особливий статус постраждалої внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Ці факти свідчать про необхідність перегляду вітчизняного законодавства задля забезпечення дотримання балансу прав дитини-комбатанта і відповідальності за її дії, вчинені під час збройного конфлікту.

Очевидно, що сучасний зарубіжний досвід створення системи нормативного регулювання та заходів соціальної роботи задля правової та психосоціальної реабілітації дітей-комбатантів є цінним для України, як з точки зору використання досягнень, так і в контексті уникнення негативних наслідків. По-перше, важливим є акцент на необхідності ретельного вивчення в рамках судової процедури причин залучення дитини до участі у збройному конфлікті, суб'єктів такого залучення, з'ясування конкретних дій, що були вчинені і дитиною, і відносно дитини з їх відповідною правовою кваліфікацією. По-друге, якщо приймається рішення про заходи з покарання дітей-комбатантів, вони мають носити переважно характер пробації з обов'язковою тривалою психосоціальною реабілітацією. По-третє, надзвичайно важливим є визначення відповідальності батьків дітей-солдатів щодо неналежного виконання батьківських обов'язків, в тому випадку, якщо вони мали об'єктивну можливість не залишати дитину на територіях, непідконтрольних Українському уряду.

Бібліографічний список:

1. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>. (дата звернення: 29.03.2019).
2. Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5.04.2017 р. № 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-п>. (дата звернення: 29.03.2019).
3. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 г., касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I). Женева, 8.06.1977 г. URL: https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/2013/ap_i_rus.pdf. (дата звернення: 29.03.2019).
4. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 г., касающийся защиты жертв вооруженных конфликтов немеждународного характера (Протокол II). Женева, 8.06.1977 г. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/6lkb3l.htm>. (дата звернення: 29.03.2019).
5. Конвенция о правах ребенка. Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20.11.1989 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml. (дата звернення: 29.03.2019).
6. Факультативный протокол к Конвенции о правах ребенка, касающийся участия детей в вооруженных конфликтах Принят резолюцией 54/263 Генеральной Ассамблеи от 25.05.2000 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rightschild_protocoll.shtml. (дата звернення: 29.03.2019).
7. Арзуманян Н., Пиццутелли Ф. Жертвы и палачи: вопросы ответственности, связанные с проблемой детей-солдат в Африке. *Международный Журнал Красного Креста*. 2003. № 852. С.429-462.
8. Будете плакати – вб'ємо: діти, завербовані в солдати, згадують про пережиті звірства. URL: <https://trueua.info/news/budete-plakati--vbyemo-diti-zaverbovani-v-soldati-zgadyuyut-pro-perezhiti-zvirstva>. (дата звернення: 29.03.2019).
9. Бывшие угандийские дети-комбатанты опять идут в армию, но уже в правительственную. URL: <https://news.un.org/ru/story/2005/02/1065941>. (дата звернення: 29.03.2019).
10. Галанцев В. Кто він, малюк з «калашем»? *Військо України*. 2004. №9-10. С.23-25.
11. Дутли М.Т. Дети-комбатанты, захваченные в плен. *Дети и война: сб. статей*. Москва: МККК, 1995. С.64-80.
12. Платтнер Д. Защита детей в международном гуманитарном праве. *Дети и война: сб. статей*. Москва: МККК, 1995. С.5-20.
13. Правозахисники зафіксували 95 випадків, коли дітей залучали до збройного конфлікту на Донбасі. URL: <https://forbiddentoforbid.org.ua/uk/pravozakhisniki-zafiksuvali-95-vipadki/>. (дата звернення: 29.03.2019).
14. Френкель М. Гражданская война в Либерии. *Международная экономика и международные отношения*. 1998. № 7. С. 102-109.
15. Kumar K. Civil War, Women and Gender Relations: An Overview. *Woman and civil war: Impact, Organisation and action*. London: Boulder, 2001. P. 5-79.
16. UNICEF. A major step to end the use of child soldiers. URL: www.unicef.org/noteworthy/protocol-conflict/. (дата звернення: 29.03.2019).

References:

1. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrayiny vid 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>. (data zvernennya: 29.03.2019).
2. Poryadok nadannya statusu dytyny, yaka postrazhdala vnaslidok voyennykh diy ta zbroynykh konfliktiv: zatverdzhenuy postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 5.04.2017 p. № 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-п>. (data zvernennya: 29.03.2019).
3. Dopolnitel'nyy protokol k Zhenevskim konventsiyam ot 12 avgusta 1949 g., kasayushchiysya zashchity zherty mezhdunarodnykh vooruzhennykh konfliktov (Protokol I). Zheneva, 8.06.1977 g. URL: https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/2013/ap_i_rus.pdf. (data zvernennya: 29.03.2019).
4. Dopolnitel'nyy protokol k Zhenevskim konventsiyam ot 12 avgusta 1949 g., kasayushchiysya zashchity zherty vooruzhennykh konfliktov nemezhdunarodnogo kharaktera (Protokol II). Zheneva, 8.06.1977 g. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/6lkb3l.htm>. (data zvernennya: 29.03.2019).
5. Konventsiya o pravakh rebenka. Prinyata rezolyutsiyey 44/25 General'noy Assamblei ot 20.11.1989 g. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml. (data zvernennya: 29.03.2019).
6. Fakul'tativnyy protokol k Konventsii o pravakh rebenka, kasayushchiysya uchastiya detey v vooruzhennykh konfliktakh Prinyat rezolyutsiyey 54/263 General'noy Assamblei ot 25.05.2000 g. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/rightschild_protocoll.shtml. (data zvernennya: 29.03.2019).
7. Arzumanyan N., Pitstutelli F. Zherty i palachi: voprosy otvetstvennosti, svyazannyye s problemoy detey-soldat v Afrike. *Mezhdunarodnyy Zhurnal Krasnogo Kresta*. 2003. № 852. S.429-462.
8. Budete plakaty – vb"yemo: dity, zaverbovani v soldaty, z-haduyut' pro perezhyti zvirstva. URL: <https://trueua.info/news/budete-plakati--vbyemo-diti-zaverbovani-v-soldati-zgadyuyut-pro-perezhiti-zvirstva>. (data zvernennya: 29.03.2019).
9. Byvshiye ugandiyskiye deti-kombatanty opyat' idut v armiyu, no uzhe v pravitel'stvennyuy. URL: <https://news.un.org/ru/story/2005/02/1065941>. (data zvernennya: 29.03.2019).

10. Halantsev V. Khto vin, malyuk z «kalashem»? Viys'ko Ukrainy. 2004. №9-10. S.23-25.
11. Dutli M.T. Deti-kombatanty, zakhvachennyye v plen. Deti i vojna: sb. statey. Moskva: MKKK, 1995. S.64-80.
12. Plattner D. Zashchita detey v mezhdunarodnom gumanitarnom prave. Deti i vojna: sb. statey. Moskva: MKKK, 1995. S.5-20.
13. Pravozakhysnyky zafiksuvaly 95 vypadkiv, koly ditey zaluchaly do zbroynoho konfliktu na Donbasi. URL: <https://forbidentoforbid.org.ua/uk/pravozakhisniki-zafiksuvali-95-vipadki/>. (data zvernennya: 29.03.2019).
14. Frenkel' M. Grazhdanskaya vojna v Liberii. Mezhdunarodnaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya. 1998. № 7. S. 102-109.
15. Kumar K. Civil War, Women and Gender Relations: An Overview. *Woman and civil war: Impact, Organisation and action*. London: Boulder, 2001. P. 5-79.
16. UNICEF. A major step to end the use of child soldiers. URL: www.unicef.org/noteworthy/protocol-conflict/. (data zvernennya: 29.03.2019).

Chaika I. Yu., Tsokur Ye. G. Children-combatants in the post-coflict period: the problem of liability and protection of child rights (international experience for Ukraine)

The use of children as participants in armed conflicts is the worst manifestation of dehumanization, when there is a violation of the inalienable human rights of the most vulnerable members of society – children. This problem is not exclusively legal, although it is fully regulated by international humanitarian law. It extends to the sphere of morality and actualizes the question of the reproduction of society, since children-combatants, having experienced devastating influence on their own personality in the process of its formation, experiencing post-traumatic stress disorder, even receiving special assistance then, in the future, unlikely to be able to develop into a full-fledged personality. The problem of child combatants is especially relevant for the African continent, but unfortunately our state, since 2014, also contributes to this cumbersome statistics. There is no thorough, full-fledged study of the level of involvement of juvenile and minor children in the armed conflict in the East of Ukraine. This is primarily due to the fact that, as part of the regular units of the Ukrainian Army operating on the basis of domestic and international law, there are no and there can be no young people under the age of 18, at the same time, the study of the number of combatants in separatist armed groups, Russian paramilitary groups and parts of the regular army of the Russian Federation, which invaded our state, for obvious reasons, is complicated. The purpose of this article is to analyze the foreign experience of creating a system of normative regulation and measures of social work for legal and psychosocial rehabilitation of children-combatants. The current foreign experience of establishing a system of normative regulation and social work activities for the legal and psychosocial rehabilitation of child combatants is valuable for Ukraine both in terms of using achievements and in the context of avoiding negative consequences. Firstly, it is important to emphasize the need for careful study in the judicial process of the reasons for involving the child in participation in an armed conflict, the subjects of such involvement, ascertaining the concrete actions that were committed and the child, and in relation to the child with their respective legal qualifications. Secondly, if a decision is made on measures to punish children-combatants, they should be mainly the nature of probation with compulsory long-term psychosocial rehabilitation. Thirdly, it is extremely important to determine the responsibility of parents of child soldiers for improper performance of parental responsibilities, in the event that they had an objective opportunity not to leave the child in territories not under the control of the Ukrainian government.

Key words: *child soldiers, children-combatants, a child who has suffered as a result of hostilities and armed conflict, the rights of the child.*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7283-3528>*Польовий М. А., Донецький національний університет імені Василя Стуса*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ ДІТЕЙ, ЩО ПОТЕРПАЮТЬ ВІД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Статтю присвячено аналізу загальних проблем реалізації права на освіту дітей, що потерпають від збройних конфліктів.

Основним матеріалом для висловлюваних положень та висновків статті стали кейси, пов'язані із російсько-українським збройним конфліктом на сході України та фактичною російською окупацією частин Луганської та Донецької областей.

Відзначено, що слід виокремлювати різні групи дітей серед тих, що потерпають від конфліктів та окупації. В тому числі тих, що живуть у окупованій зоні, тих, які живуть у "сірій" зоні, та тих, що виїхали далеко від зони конфлікту і проживають у інших областях України.

Визначено, що до основних проблем, які пов'язані із реалізацією права на освіту дітей, що перебувають у зоні збройних конфліктів, можна віднести такі, як інтеграція дітей-ВПО до нового освітнього простору, в якому вони опинились поза своєю волі; в разі проживання на окупованій території – навчання в закладах середньої та вищої освіти лише за навчальними програмами, які визначає окупаційна адміністрація; низка проблем, пов'язана із вступом на навчання до українських вишів; об'єктивно недостатні можливості для агітації на продовження навчання після середньої школи в ОРДЛО саме у вишах України; визначення майбутнього життєвого шляху ВПО та вихідців з ОРДЛО після закінчення вищої освіти в Україні. В статті зазначається, що серед названих проблем державні органи та громадські організації найбільше опікуються інтеграцією дітей-ВПО до нового освітнього простору та забезпеченням можливостей вступу абітурієнтів до українських вишів. Зазначено також як об'єктивні, так і суб'єктивні перепони на шляху до досягнення цілей, постульованих у відношенні до реалізації права на освіту дітей, які потерпають від російсько-українського конфлікту.

Ключові слова: *право на освіту, права дітей; наслідки збройних конфліктів.*

Сучасний світ має багато проблем, які пов'язані із старими та новими конфліктами, старими та новими засобами їх вирішення. Але незалежно від того, які саме джерела мають сучасні конфлікти і того, наскільки сучасними засобами вони викликані чи підтримуються, завжди залишаються фундаментальні проблеми, що пов'язані із мирним населенням, яке потерпає від конфліктів у першу чергу. Однією з таких проблем є проблема дотримання прав дітей. В тому числі права на освіту. Навіть за умов переміщення дітей із зон конфлікту чи окупації та набуття ними статусу внутрішньо переміщених осіб залишаються додаткові проблеми щодо забезпечення таким дітям права на отримання освіти на рівні із рештою населення країни. Забезпечення реалізації прав внутрішньо переміщених осіб на отримання освіти є вкрай важливим для розвитку дітей, підлітків, молоді та їх можливостей у майбутньому. Однакові умови доступу до освіти є важливим показником інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі територіальні громади.

Отже, завданням даної статті є аналіз загальних проблем реалізації права на освіту дітей, що потерпають від збройних конфліктів.

Основним матеріалом для висловлюваних положень та висновків статті стали кейси, пов'язані із російсько-українським збройним конфліктом на сході України та фактичною російською окупацією частин Луганської та Донецької областей.

На нашу думку, слід виокремлювати різні групи дітей серед тих, що потерпають від конфліктів та окупації. Серед них можна виділити:

- дітей, що живуть у окупованій зоні;
- дітей, які живуть у "сірій" зоні;
- дітей, що виїхали далеко від зони конфлікту і проживають у інших областях України.

Серед останніх двох категорій слід також виділяти групи дітей, які отримали (як правило, разом із батьками) статус внутрішньо переміщених осіб та тих, що його не отримали.

Крім того, із дещо різними проблемами стикаються діти шкільного віку, та ті діти, які отримали повну середню освіту та мають здійснити свій вибір щодо продовження навчання у закладах вищої освіти.

Отже, спробуємо узагальнити основні проблеми, які виникають у зв'язку із реалізацією права дітей, що потерпають від збройних конфліктів.

Окрему складну проблему, на яку, щоправда, найбільше звертають уваги державні органи та громадські організації, складає проблема інтеграції дітей-ВПО до нового освітнього середовища. Ця проблема є частиною більш загального завдання інтеграції ВПО будь-якого віку до нових для них громад. Зазвичай звертається увага на певну стигматизацію як дорослих ВПО у соціальному середовищі, так і дітей у дитячих колективах – мовляв, “через вас почалась війна, ви принесли руський мир” тощо. На жаль, в пресі кількох останніх років та в соціальних мережах неодноразово звертали увагу на спорадичні прояви подібного відношення до вимушених переселенців зі сходу України. Зрозуміло, що носіями такого відношення виступають в першу чергу дорослі, але оскільки діти найчастіше копіюють соціальне ставлення батьків, в шкільних колективах прояви негативного відношення дітей до однокласників-ВПО також фіксувалися. Показовими є кейси, що фіксуються на межі із сірою зоною, де також проживають ВПО, – щонайменше в деяких школах вчителі не роблять різниці між місцевими дітьми, та дітьми переселенців-ВПО. Власне, вони не роблять відомою інформацію про те, хто з дітей є ВПО. В результаті немає ґрунту для потенційних негараздів між дітьми. Можна всіляко вітати подібну практику. Водночас виникає досить складна проблема: з одного боку є позитивом, коли діти ВПО “розчиняються” у новому середовищі без фіксації свого статусу. З іншого – внаслідок певних, інколи недолугих, інколи недостатніх, але все ж таки існуючих кроків держави щодо підтримки ВПО подібна утаємниченість статусу дітей-ВПО не може довго зберігатись. Тому більш продуктивним представляється не втаємничення, а навпаки, спокійна публічна фіксація статусу дітей ВПО із демонстрацією рівного відношення до них з боку вчителів та, можливо, певна роз'яснювальна робота вчителів із батьками місцевих дітей. Гіпотетично можна уявити підтримку втаємничення статусів дітей-ВПО, але ефективно це можливе лише за умов припинення всілякого піклування держави про ВПО. Чи варто намагатись зберігати шило (відомості про статус ВПО) в мішку? На нашу думку – ні. Більш продуктивним представляється здійснення спеціальних заходів із інтеграції ВПО до місцевої громади. Причому перспективними та корисними варіантами проведення таких заходів є формат родинних посиденьок або ж родинних вікендів, родинних фестивалів тощо – тоді у інтеграційний формат залучаються цілі родини як ВПО, так і приймаючої громади. Крім того, важливим є створення центрів сімейного дозвілля, в першу чергу, в місцевостях із значною кількістю ВПО. З цієї точки зору цікавим видається досвід проекту «Карітас Польща», в межах якого здійснюються різноманітні заходи із підтримки мігрантів в цю країну [1]. Крім інших, цікавою представляється програма своєрідного менторства над підлітками під назвою «Старший брат, старша сестра».

Діти, що проживають в сірій зоні, стикаються із додатковою проблемою забезпечення безпеки життя у зв'язку із наближеністю лінії зіткнення та відповідною підвищеною небезпечкою збройного ураження.

Діти, що проживають на окупованій території, фактично позбавлені можливості отримувати освіту за освітніми програмами української середньої школи. Оскільки переміщення через лінію розмежування досить складне, та, крім того, суміщається із додатковим ризиком для життя, то немає можливості регулярних перевезень дітей з окупованих територій для навчання в закладах середньої освіти на території “материкової” України. Отже, діти шкільного віку, які в силу різних обставин залишилися на окупованій території, якщо й отримують середню освіту, то лише на тій самій території за програмами, затверджуваними та контрольованими окупаційною владою.

Ціла низка проблем щодо реалізації права дітей на освіту пов'язана із забезпеченням можливостей отримання вищої освіти на території, підконтрольній Україні.

Окрему групу проблем створюють процедури складання ЗНО по закінченні середньої школи. Дійсно, українська влада надає можливість дітям з окупованих територій реєструватись та приїздити складати ЗНО на території, підконтрольній Україні, але на цьому шляху виникають кілька організаційних бар'єрів: по-перше, дати складання ЗНО для дітей з окупованих територій є загальновідомими (що очевидно та, на перший погляд, виглядає розумним), внаслідок чого окупаційна влада має можливості ускладнити чи взагалі перекрити можливості виїзду дітей для

складання ЗНО у відповідні дні. Практика минулих років показує, що саме так і відбувається. Особливо активно влада непідконтрольних територій робила це в 2017 році [2]. В результаті діти з окупованих територій не мають можливості потрапити вчасно до пунктів проведення ЗНО та автоматично позбавляються можливості брати участь у конкурсі до українських вишів. Частковим кроком до вирішення цієї проблеми могло б стати запровадження певного виключення із системи “одного дня” для ЗНО, яка діє в Україні. Наприклад, якщо дітям з окупованих районів дозволити складати ЗНО в будь-який день протягом, скажімо, трьох тижнів, то владі на окупованих територіях буде складніше заважати бажаним скласти ЗНО в “материковій” Україні, бо в них буде можливість виїхати в будь-який зручний день протягом цього інтервалу та скласти бажані тести ЗНО. Крім того, зважаючи на часові витрати, необхідні для перетинання лінії розмежування, вкрай корисним представляється запровадження в містах, де створені можливості для складання ЗНО жителями з окупованих територій, певні місця перебування на зразок хостелів для двох-трьох денного перебування учнів та їх батьків на час складання ЗНО.

Слід констатувати, що на даний час українська влада пішла шляхом запровадження спеціальних освітніх центрів «Донбас-Україна» та «Крим-Україна», через які абітурієнти з непідконтрольних територій мають можливість вступати до вишів України без ЗНО та навіть без атестату про середню освіту. Наразі існує 37 центрів «Донбас-Крим» та 41 центр «Донбас-Україна» [3]. З цих 41 центра 17 створено на базі переміщених вишів та коледжів, а ще 24 – на базі «стаціонарних» вишів, як правило, центральної та південної України. Щоправда, статистика вступу через ці центри надає лише скромні підстави для оптимізму: наприклад, в 2018 році за консультаціями до цих центрів звернулись близько 4000 осіб (тобто в середньому 50 осіб до кожного центру). Але вступили через ці центри за спрощеною процедурою в тому ж таки 2018 році – лише 1522 особи за програмою «Донбас-Україна» та 227 осіб за програмою «Крим-Україна» [4]. У 2017 році через згадані освітні центри вступили до вишів України за спрощеною процедурою загалом 1550 абітурієнтів із ОРДЛО [4]. Дійсно, можна радіти з того, що динаміка вступу абітурієнтів з тимчасово окупованих територій позитивна, але якщо згадати, що, наприклад, у 2017 році випускників шкіл на території ОРДЛО було близько 55 тис [2], виявляється, що до українських вишів за спрощеною схемою через освітні центри вступив лише кожен 35-й випускник шкіл з території ОРДЛО. Відповідно приблизно так само і в 2018 році можливостями вступу через освітні центри скористався лише кожен 33-35-й випускник з тимчасово окупованих територій.

Подібний стан речей актуалізує наступну проблему: не просто проблему надання змоги вчорашнім школярам вступати до українських вишів, а проблему вибору ними саме українських вишів для навчання.

На нашу думку, в першу чергу важливу роль відіграють міркування організаційного плану: наважившись відправити дитину в будь-яке інше місце для навчання батьки розуміють необхідність існування надійного каналу зв'язку із дитиною – можливості періодичного відвідування дитиною дому чи, навпаки, її відвідування батьками. Оскільки студенти перших курсів, як правило не можуть похвастатись фінансовою самостійністю, виникає й питання банальної передачі грошей батьками. За умов їх проживання на території ОРДЛО регулярна підтримка подібних зв'язків стає вкрай ускладненою. Відповідно, проблема інституційної та організаційної можливості вступу абітурієнтів з ОРДЛО до українських вишів заступається іншою – проблемою фактичного, несприятливого для перетинання, кордону та, певною мірою, кордону у свідомості.

Крім того, не можна виключати й впливу ідеологічної антиукраїнської «обробки» учнів під час їх навчання у школі, а також їх батьків, які, кінець-кінцем, найчастіше приймають рішення щодо подальшого шляху для навчання своїх дітей.

Отже, можна радіти із того, що хоча б кожен 35-й випускник із шкіл на території ОРДЛО вступає до українських вишів.

Насамкінець, які є альтернативи для потенційних абітурієнтів з окупованих територій? Як відомо, невдовзі по окупації були створені на окупованих територіях та продовжують існувати клони тих вишів, які працювали в Донецькій та Луганській областях до початку війни. Вони працюють в тих самих приміщеннях, та мають переважно такі самі назви, які мали їх попередники, що були переміщені на неокуповану територію. Так, їх дипломи не визнаються, здебільшого, жодною країною в світі (навіть Російською Федерацією: в цьому є, судячи з преси ОРДЛО, певні виключення для окремих спеціальностей [5], але вони не змінюють загальної картини). Але ж ці

виші «під боком» в батьків, що знімає названі вище організаційні проблеми. На жаль, можна констатувати, що суто агітаційні заходи із навчання в Україні, включно із завішуванням усіх пропускних пунктів листівками щодо здобуття української освіти [4], мають певну межу ефективності, якої вони, скоріше за все, вже досягли. Подальшого збільшення притоку абітурієнтів з тимчасово окупованих територій можна очікувати, на нашу думку, лише за кардинальної зміни умов перетину лінії розділення, що, в силу різних причин, не представляється реалістичним найближчим часом.

Відповідно, доводиться констатувати, що більшість дітей, які закінчують школи на тимчасово окупованих територіях, позбавлені можливості повноцінної реалізації права на отримання вищої освіти.

Втім, на цьому проблеми для дітей, які потерпають від збройних конфліктів та окупації, не закінчуються. Наступна проблема лише починає формуватись, але дедалі більше вона буде набувати гостроти: це проблема визначення подальшого життєвого шляху тих сміливців та патріотів з окупованих територій, які спроміглись вступити на навчання у виші в Україні (нехай і за спрощеною процедурою за лінією освітніх центрів) та успішно закінчили його. Який шлях може обрати та обере молода людина 22-23 років, сім'я якої вірогідно, проживає в ОРДЛО, і яка отримала вищу освіту в Україні? Крім звичайного непростого вибору шляху працевлаштування після вишу такій людині треба ще вирішувати непросту моральну дилему: повертатись до сім'ї на окуповані території (і, до речі, нести із собою надбані знання – чи входило це у плани української держави? – це окреме складне питання) або ж шукати кращої долі в неокупованій Україні чи в світі. Вочевидь, якщо не створити бодай нормальні умови існування таким людям на етапі студентського життя, Україна як держава обов'язково програє боротьбу за них – бо вони будуть вимушені шукати кращої долі або за західним кордоном, або за східною лінією розмежування. Водночас аналіз цієї проблеми виходить за межі даної статті.

Отже, матеріал, пов'язаний із тимчасово окупованими територіями Сходу України та ВПО, дає можливість визначити, що до основних проблем, які пов'язані із реалізацією права на освіту дітей, що перебувають у зоні збройних конфліктів, можна віднести наступні:

- 1) інтеграція дітей-ВПО до нового освітнього простору, в якому вони опинились поза своєї волі;
- 2) в разі проживання на окупованій території – навчання в закладах середньої та вищої освіти лише за навчальним програмами, які визначає окупаційна адміністрація;
- 3) низка проблем, пов'язана із вступом на навчання до українських вишів;
- 4) агітація на продовження навчання після середньої школи в ОРДЛО саме у вишах України;
- 5) визначення майбутнього життєвого шляху ВПО та вихідців з ОРДЛО після закінчення вищої освіти в Україні.

Бібліографічний список:

1. Caritas Polska. <https://caritas.pl/>
2. Абитуриент с неподконтрольной территории: Чего ждатель в 2018 году? Донецкие новости. 04.01.18. <https://dnews.dn.ua/news/662243>
3. Освітні центри. Офіційний сайт Міністерство освіти і науки України. <https://mon.gov.ua/ua/zhitelyam-donbasu-ta-krimu/studentam/osvitni-centri>
4. У 2018 році до українських ВНЗ через освітні центри вступило 1749 студентів з тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської областей та АР Крим. Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньоопереміщених осіб. 24.10.2018. <https://mtot.gov.ua/u-2018-rotsi-do-ukrayinskyh-vnz-vstupilo-1749-studentiv-z-tymchasovo-okupovanyh-terytorij-donetskoyi-luganskoyi-oblastej-ta-ar-krym>
5. Вузы ДНР начали выдавать выпускникам российские дипломы. Информационное агентство «Исток». Июнь 29, 2019. <http://miaistok.su/vuzy-dnr-nachali-vydavat-vypusknikam-rossijskie-diplomy>

References:

1. Caritas Polska. <https://caritas.pl/>
2. Abyturyent s nepodkontrol'noy terrytoryy: Cheho zhdat' v 2018 hodu? Donetskiye novosti. 04.01.18. <https://dnews.dn.ua/news/662243>
3. Osvitni tsentry. Ofitsiynyy sayt Ministerstvo osvity i nauky Ukrayiny. <https://mon.gov.ua/ua/zhitelyam-donbasu-ta-krimu/studentam/osvitni-centri>
4. U 2018 rotsi do ukrayins'kykh VNZ cherez osvitni tsentry vstupylo 1749 studentiv z tymchasovo okupovanykh terytoriy Donets'koyi, Luhans'koyi oblastey ta AR Krym. Ministerstvo z pytan' tymchasovo okupovanykh terytoriy ta vnutrishn'operemishchenykh osib. 24.10.2018. <https://mtot.gov.ua/u-2018-rotsi-do-ukrayinskyh-vnz-vstupilo-1749-studentiv-z-tymchasovo-okupovanyh-terytorij-donetskoyi-luganskoyi-oblastej-ta-ar-krym>
5. Vuzy DNR nachaly vydavat' vypusknnykam rossyyskiye diplomy. Ynformatsyonnoe ahent'stvo «Ystok». Yyun' 29, 2019. <http://miaistok.su/vuzy-dnr-nachali-vydavat-vypusknikam-rossijskie-diplomy>

Polovyi M. A. Problems of realization the right to education of children suffering from armed conflicts

The article is devoted to the analysis of urgent problems of realization of the right to education of children suffering from armed conflicts. Cases related to the Russian-Ukrainian armed conflict in eastern Ukraine and the actual Russian occupation of parts of Lugansk and Donetsk regions were the main material for the stated provisions and conclusions of the article.

It was noted that different groups of children should be parcel out among those affected by conflict and occupation. Including those who live in the occupied zone, those who live in the “gray” zone and those who have left far from the conflict zone and reside in other areas of Ukraine.

It is determined that the main problems related to the realization of the right to education of children in the conflict zone are related to the integration of IDP children into the new educational space in which they were left out of their own free will; in the case of residence in the occupied territory, training in secondary and higher education institutions only according to the educational programs defined by the occupation administration; a number of problems related to enrollment in Ukrainian universities; objectively insufficient opportunities for agitation for continuing education after high school in Particular Areas of Donetsk and Lugansk Regions in the universities of Ukraine; determining the future life path of IDPs after graduating from higher education in Ukraine. The article states that among the mentioned problems, the state authorities and civil organizations are most concerned with the integration of IDP children into the new educational space and providing opportunities for entry of entrants to Ukrainian higher education institutions. Both objective and subjective obstacles to the achievement of the goals postulated in relation to the right to education of children suffering from the Russian-Ukrainian conflict are outlined.

Key words: *right to education, children’s rights; consequences of armed conflicts.*

DOI 10.31558/2519-2949.2019.2.4

УДК 340.116:316

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3922-7619>

Чальцева О. М., Донецький національний університет імені Василя Стуса

МОЖЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМИ ОТРИМАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДІТЬМИ З ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

У 2014 р. з початком російської агресії, перед українською державою гостро постали питання щодо прав дітей з окупованих територій. Одним з таких питань було надання можливостей в отриманні вищої освіти для молоді, яка має бажання навчатись в Україні.

В науковій літературі дана проблема ще не достатньо досліджена. Аналізом питань, які стосуються внутрішньо переміщених осіб, займалися зарубіжні та вітчизняні дослідники через призму соціальних, міграційних, політико-правових, психологічних аспектів.

В статті проаналізовані правові можливості та проблеми їх реалізації, щодо отримання вищої освіти дітьми з окупованих територій.

Прийняті закони про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України встановлювали, що громадяни України, які проживають на тимчасово окупованих територіях і особи, які були з неї переміщені мають право на продовження свого навчання на іншій території України за рахунок коштів державного бюджету. Проте, на даний момент процедура досі до кінця так і не затверджена і потребує свого законодавчого уточнення та вироблення більш чітких і зрозумілих механізмів вирішення.

За допомогою освітніх центрів «Донбас – Україна» і «Крим – Україна», на основі запропонованого порядку, дітям з території проведення операції об'єднаних сил відкрився новий шлях для отримання атестатів і вступу до вищих навчальних закладів на території України. Основне завдання освітніх центрів – це супровід і допомога абітурієнтам, які проживають на території, непідконтрольній Україні, в отриманні атестата про повну загальну середню освіту та вступі до українських вишів.

Проблеми реалізації права на вищу освіту ВПО включають в себе: фінансові, психологічні, соціальні та ін. проблеми.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, заклади вищої освіти, вища освіта, окуповані території, права дітей, адаптація.*

З початком окупації Криму і частини Донбасу Російською Федерацією в 2014 р., перед українською державою гостро постали питання щодо прав дітей з окупованих територій. Одним з таких питань було надання можливостей в отриманні вищої освіти для молоді, яка має бажання навчатись в Україні. З цією проблемою український політикум зіткнувся вперше у своїй історії, і тому вирішення її є складним і суперечливим процесом, як у стратегічному, так і в тактичному сенсі.

В науковій літературі дана проблема ще не достатньо досліджена. Аналізом питань, які стосуються внутрішньо переміщених осіб, займалися зарубіжні та вітчизняні дослідники через призму соціальних, міграційних, політико-правових, психологічних аспектів: Г. Гудвін-Гілл, Л. Холборн, Т. Хаммар, С. Комаров, В. Потапова, Т. Юдіна, А. Ястребова, О. Бандурка, С. Бритченко, О. Гончаренко, Н. Грабар, І. Ковалишин, Л. Шамільова, А. Амоша, В. Антонюк, Н. Бортник, І. Хомишин та ін. Проте, по причині невирішеності проблеми та постійних змін і оновлень, щодо внутрішньо переміщених осіб в політико-правовому полі, тема ще знаходиться у стані розробки та осмислення.

В статті проаналізовані правові можливості та проблеми їх реалізації, щодо отримання вищої освіти дітьми з окупованих територій.

Перші політико-правові рішення, щодо подолання освітніх проблем на окупованих територіях носять переважно загальний, ситуативний характер і мають багато недоліків. Так, з початком окупації в 2014 р. Криму, а потім частини Донбасу для України, в першу чергу, необхідно було виробити правовий алгоритм, за яким би діти з неконтрольованих територій могли б без перешкод поступати до закладів вищої освіти (далі ЗВО) в Україні. Так, першим документом, який регулював

загальні питання внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) був Закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (2014р.) [1], прийнятий на підставі міжнародного законодавства “Керівних принципах з питань про переміщених осіб всередині країни” УВКБ ООН [2]. Документ декларував право на продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування. Стаття 11 цього ж закону встановлювала, що Міністерство освіти і науки України повинно створити умови для здобуття освіти громадянами.

В цьому ж Законі були прописані можливості для дітей, які були зареєстровані, як ВПО отримати освіту, в тому числі і вищу. Так, наприклад, держава мала забезпечувати дітям, у тому числі дітям, які навчаються за денною формою навчання у закладах вищої освіти, державну цільову підтримку для здобуття вищої освіти у державних та комунальних навчальних закладах до їх закінчення.

Незважаючи на те, що «окупації» Криму і частини Донбасу носили різний характер (Крим без воєнного вторгнення і включенням до складу Російської Федерації, Донбас через бойові дії і створення невизнаних республік), держава мала вирішити наступні питання щодо отримання вищої освіти дітьми з окупованих територій. По-перше, необхідно було розробити механізм і правила перевodu студентів, які вже навчались в ЗВО в Донецькій і Луганській області та Криму на момент окупації. По-друге, виробити умови вступу до ЗВО вступникам у 2014 р. Перше питання вирішували наступним чином, студентам було запропоновано обрати ЗВО в Україні і перевестись зі своїм бюджетним місцем. Студенти контрактники переводились без перешкод в будь який ЗВО. Складніше було студентам з Донбасу, тому що бойові дії, які були в активній фазі в цей час демонстрували можливість витиснення ворога з окупованих територій. Тому частина студентів не робили кроків відносно перевodu в інші ЗВО. По-третє, забезпечення умов адаптування дітей з окупованих територій в українських ЗВО.

Для вступників-випускників 2014 року, які переселилися з тимчасово окупованої території України та за результатами конкурсного відбору у державні та комунальні навчальні заклади не потрапили на місця державного замовлення, був розроблений і досі є чинним механізм, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 року № 450 [3]. Відповідно до нього, керівники ЗВО, в разі наявності таких вступників, мають можливість звернутись з пропозицією щодо внесення змін до обсягу державного замовлення до центрального органу виконавчої влади (Міністерства освіти і науки України), уповноваженого надати (розмістити) додаткові місця державного замовлення з урахуванням напряму підготовки (спеціальності), обраного вступником(ами) (пункти 1, 3–6 Порядку) [4].

23 листопада 2016 р. Кабінет Міністрів України із запізненням на рік, затвердив Порядок та умови надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійно-технічної та вищої освіти [5]. Порядок прийнято на виконання Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їхніх дітей, дітей, один із батьків яких загинув у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту, дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для здобуття професійно-технічної та вищої освіти” від 14 травня 2015 року № 425-VIII. Відповідно до вказаного Закону Порядок мав бути прийнятим в термін до 5 липня 2015 року, однак в цього не відбулося [6].

Протягом 2017-19 рр. були прийняті нові правові документи уточнюючого характеру щодо статусу ВПО та їх прав в різних сферах життя. Серед таких документів можна назвати, Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. №909-р «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» [7], та від 11.01.2017 р. №8-р «Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження» [8].

Таким чином, прийняті закони про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України встановлювали, що громадяни України, які проживають на тимчасово окупованих територіях і особи, які були з неї переміщені мають право на продовження свого навчання на іншій території України за рахунок коштів державного бюджету. Проте, на даний момент процедура досі до кінця так і не затверджена і потребує свого законодавчого уточнення та вироблення більш чітких і зрозумілих механізмів вирішення.

Ще одна проблема, яка стоїть перед українськими законотворцями – це можливість отримання освіти молоддю в тих ЗВО, які вимушено переїхали на неокуповану Україну та тих, які знаходяться в неокупованій частині Донецької і Луганської областей. Починаючи з вересня ЗВО, які попали в зону окупації були вимушені приймати рішення, щодо продовження своєї діяльності на території України. Серед таких ЗВО Донецької (10) та Луганської (7) областей слід назвати: Донецький національний університет імені Василя Стуса (Вінниця), Донецький національний технічний університет (Покровськ), Донецький державний університет управління (Маріуполь), Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (Старобільськ), Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля (Северодонецьк) та ін. З Криму був переміщений один ЗВО – це Таврійський національний університет імені Володимира Івановича Вернадського (Київ)[10]. Та частина студентів, які наважились переїхати зі своїми вишами в інші міста України, були найбільш вразливою категорією переміщених осіб, які і в індивідуальному порядку мали невизначений статус, і їх ЗВО також були в стані екстремального поновлення навчального процесу без необхідних матеріальних умов.

Відповідно до Наказів МОН України № 105 від 30.01.2017 року № 697 від 21.06.2017, № 238 від 07.03.2018 розроблено «Порядок прийому для здобуття вищої та професійно-технічної освіти осіб, місцем проживання яких є територія проведення операції об'єднаних сил (на період її проведення) [11]. Відповідно до цього Наказу були створені освітні центри «Донбас – Україна» і «Крим – Україна». На основі запропонованого порядку, дітям з територій проведення операції об'єднаних сил відкрився новий, значно простіший шлях для отримання атестатів і вступу до вищих навчальних закладів на території України. Основне завдання освітніх центрів – це супровід і допомога абітурієнтам, які проживають на території, непідконтрольній Україні, в отриманні атестата про повну загальну середню освіту та вступі до українських вишів.

Спрощена система вступу без необхідності складати ЗНО діятиме до тих вишів, на базі яких працюватимуть освітні центри. МОН України з цією метою затвердила Перелік вищих навчальних закладів, що розташовані на території Луганської та Донецької областей, де здійснюють свої повноваження обласні військово-цивільні адміністрації (24), та перелік вищих навчальних закладів, які було евакуйовано з території проведення антитерористичної операції (на період її проведення) (17), на базі яких створено освітні центри «ДОНБАС-УКРАЇНА». Діяльність освітніх центрів дійсно є позитивним кроком влади до отримання дітьми з окупованих територій вищої освіти [12].

Проте, необхідно зазначити, що існує багато проблем щодо отримання освіти ВПО, які необхідно вирішувати. Так, проблеми реалізації права на вищу освіту ВПО, виокремила в своїх роботах І. Хомишина. Вона звертає увагу, що серед найбільш поширених що стосуються навчального процесу можемо виділити такі: – необхідність ліквідації академічної різниці, яка в окремих випадках становила велику кількість навчальних дисциплін; перезарахування раніше складених предметів. У зв'язку із відсутністю завірених копій залікових книжок, оригіналів особових справ тощо, вищі навчальні заклади часто відмовляють студентам у перезарахуванні раніше складених предметів, що спричинює збільшення академічної заборгованості; неможливість отримання оригіналів документів із попереднього місця навчання. Також студенти-переселенці гостро відчувають таку соціально-економічну проблему, як відсутність достатньої кількості місць у студентських гуртожитках [13].

Наступна проблема – це безоплатне проживання в гуртожитках. Нажаль, незважаючи на наявність відповідного положення у Законі України “Про вищу освіту” проживання в гуртожитках ВПО, які навчаються у вишах не є безоплатним. Для ВПО передбачена лише пільгова оплата за проживання у гуртожитку і тільки за умови, якщо така ВПО не отримує щомісячну адресну допомогу.

Не менш суттєвою є також матеріальна проблема – це отримання щомісячної допомоги. Згідно з чинним законодавством не отримують щомісячну адресну допомогу тільки ВПО студенти, будь-хто з членів сім'ї яких має у власності житлове приміщення, розташоване на території, підконтрольній Уряду України та будь-хто з членів сім'ї яких має на депозитному банківському рахунку кошти у сумі, що перевищує 10-кратний розмір прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб (станом на 4 січня це 16000 грн.) Це означає, що найбільш вразливі ВПО, які не мають власного житла та заощаджень, не отримують навіть пільг по оплаті, не кажучи вже про безоплатне проживання в гуртожитку.

Ще одна проблема – це оплата навчання за кошти державного та місцевого бюджетів. На відміну від гарантій Закону України “Про вищу освіту” щодо повної або часткової оплати навчання

за кошти державного та місцевих бюджетів, Закон України не роз'яснює як це здійснюється. Наприклад, Державний бюджет України на 2017 рік не передбачав фінансування державної цільової підтримки. Отже, ВПО мають спеціальні права під час проходження конкурсу на вступ до вишу, проте це не надає їм гарантії наявності місць для навчання за кошти державного або місцевих бюджетів.

Соціальна та психологічна адаптація студентів з окупованих територій до навчання в Україні – це наступна проблема, яку необхідно виокремити. На думку, Ю. Кращенко та Г. Сорокіної, чіткого державного механізму допомоги студентам-переселенцям в адаптації до нового середовища на сьогодні немає. На підставі проведеного вищезначеними вченими дослідження, можна побачити, що о 64 % студентів мають труднощі у адаптації до нового навчального середовища. Психологічні проблеми, пов'язані з руйнуванням колишнього звичного способу життя в рідному місті, раптовий розрив соціальних зв'язків зі своїми родичами, друзями, невизначеність свого майбутнього, занепокоєння за своїх родичів, які залишилися, пригнічують студентів з родин внутрішньо переміщених осіб, однаковою мірою (23-25 % опитаних) як проблеми матеріального характеру (проживання, харчування, витрати на навчання і т.ін.) [14].

Особливе місце проблема адаптації посідає у студентів-переселенців, які є найбільш вразливою соціальною групою в контексті міграційних процесів. За вірним зауваження В.Г. Дуб, студенти-переселенці – це особлива вікова і соціальна категорія населення, що характеризується цілим спектром специфічних проблем. Зміна соціального статусу і оточення, входження в нове соціокультурне та освітнє середовище, особиста і матеріальна невлаштованість, підвищена порівняно з іншими віковими категоріями осіб значимість та потреба тісних емоційних контактів з одночасним страхом відчуження, криза ідентичності – ось далеко не весь перелік цих проблем. Зміни зовнішнього середовища вимагають від людини тих чи інших форм реакцій, що залежно від характеру адаптації можуть бути більш чи менш адекватними [15].

Особливістю адаптації студентів-переселенців до нового університетського середовища є те, що вона супроводжується цілою низкою важливих проблем з якими стикається студент: економічні, соціальні, побутові, організаційні, психологічні, а іноді мають місце й правові колізії.

Розглядаючи проблему адаптації студентів-переселенців до навчального закладу, можна виокремити дві основні групи труднощів, які негативно впливають на процес входження переселенців у студентську спільноту. До першої групи відносяться навчально-організаційні труднощі. Це ті проблеми, які виникають при організації навчально-виховного процесу у виші та організації життя студента поза межами університету. Сюди можемо віднести підтвердження свого статусу у зв'язку з втратою документів, велика академічна різниця, яку необхідно перекласти, нове оточення, відсутність навичок самостійної роботи, незнання своїх прав, пропуски занять, надання переваги вирішенню побутових, матеріальних, соціальних, економічних проблем над навчанням, проблеми з поселенням в гуртожитки, нові навчальні дисципліни та способи їх викладання, відсутність матеріально-технічної бази й базових умов для навчання та життя, недостатню кількість викладачів, проблеми з гуртожитками, зі стипендіями і фінансуванням, проблему зарахування тимчасово переміщених осіб на вільні бюджетні місця, необхідність визначення та ліквідації академічної різниці, перезарахування раніше складених предметів, неможливість отримання оригіналів документів із попереднього місця навчання, новий маршрут до місця навчання [16].

До другої групи відносяться психологічні труднощі, які проявляються у підвищенні показника емоційного збудження, тривожності, нейротизму; зниженні комунікабельності, емоційної стійкості, самоконтролю, соціальної сміливості; появі почуття неповноцінності та ізольованості у стосунках із однокласниками, викладачами, некомунікабельність, труднощі, пов'язані з мовними особливостями, а в поведінці в цілому спостерігається надмірна сором'язливість, закритість, прояв негативізму до «чужих»; зниженні успішності, відсутній мотивації до навчання, недостатній увазі й зосередженості на заняттях, труднощі у процесі сприйняття й осмислення студентами матеріалу, який вивчається; скаргах на погане самопочуття, сон; втраті інтересу до навчання, школи [17]. Внаслідок цих проявів розвиваються адаптаційний стрес, непродуктивні форми реагування, симптоми порушення поведінки, емоційні розлади різного ступеня.

Таким чином, права дітей з окупованих територій на вищу освіту в Україні вирішуються, але з різним успіхом. Безумовно, ми не можемо не побачити конкретні позитивні зрушення в питанні формування правової основи з цієї проблеми. Але механізмів реалізації, вже створених правових умов в сучасній політиці гальмується.

Бібліографічний список

1. Закон України від 15.04.2014 р. №1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>
2. Керівні принципи ООН з питань переміщених осіб в середині країни від 22.07.1998. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/internal_displacement_principles.shtml
3. Деякі питання надання (розміщення) додаткових місць державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів для громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території або переселилися з неї: постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 року №450 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/450-2014-%D0%BF>
4. Там само.
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 р. №975 «Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійно-технічної та вищої освіти // Урядовий портал / URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249614440>
6. Закон України від 14.05.2015 р. №425-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їхніх дітей, дітей, один із батьків яких загинув у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту, дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для здобуття професійно-технічної та вищої освіти». Офіційний веб-портал Верховної Ради України URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/425-19>
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. №909-р «Про схвалення Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» // Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. URL: <http://mtot.gov.ua/5891-2/>
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.01.2017 р. №8-р «Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію деяких засад державної внутрішньої політики щодо окремих районів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/8-2017-%D1%80>
9. Закон України від 16.05.2017 р. №2026-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо забезпечення права на здобуття вищої освіти осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія України» // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2026-19>
10. Наказ МОН України № 50 від 26.01.2016 "Про утворення Ради ректорів вищих навчальних закладів, які тимчасово переміщені із зони проведення антитерористичної операції". URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2026-19>
11. Наказ МОН України «Про затвердження Порядку прийому для здобуття вищої та професійної (професійно-технічної) освіти осіб, місцем проживання яких є тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях» URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0907-16>
12. <https://mon.gov.ua/ua/zhitelyam-donbasu-ta-krimu/studentam/osvitni-centri/osvitni-centri-donbas-ukrayina>
13. Хомишин І. Реалізація права на освіту внутрішньо переміщеними особами. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13343/30.pdf>
14. Кращенко Ю., Сорокіна Г. Умови адаптації внутрішньопереміщених осіб до університетського середовища засобами студентського самоврядування. *Витоки педагогічної майстерності*. 2016. Випуск 17 URL: <http://dSPACE.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7591/1/Kraschenko.pdf>
15. Дуб В.Г. Адаптація студентів-переселенців до вищого навчального закладу URL: https://otherreferats.allbest.ru/sociology/00841607_0.html
16. <http://vpl.com.ua/uk/news>
17. Там само.

References

1. Zakon Ukrayiny` vid 15.04.2014 r. #1207-VII «Pro zabezpechennya prav i svobod gromadyan ta pravovy`j rezhy`m na ty`mchasovo okupovaniy tery`toriyi Ukrayiny`». Oficijny`j veb-portal Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>
2. Kerivni pry`ncy`py` OON z py`tan` peremishheny`x osib v seredy`ni krayiny` vid 22.07.1998. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/internal_displacement_principles.shtml
3. Deyaki py`tannya nadannya (rozmishhennya) dodatkovy`x miscz` derzhavnogo zamovlennya na pidgotovku faxivciv, naukovy`x, naukovo-pedagogichny`x kadriv dlya gromadyan Ukrayiny`, yaki prozhy`vayut` na ty`mchasovo okupovaniy tery`toriyi abo peresely`ly`sya z neyi: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 17 veresnya 2014roku #450 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/450-2014-%D0%BF>
4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 23.11.2016 r. #975 «Pro nadannya derzhavnoyi cil`ovoyi pidtry`mky` deyaky`m kategoriyam gromadyan dlya zdobuttya profesijno-texnichnoyi ta vy`shhoyi osvity` // Uryadovy`j portal//URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249614440>
5. Zakon Ukrayiny` vid 14.05.2015 r. #425-VIII «Pro vnesennya zmin do deyaky`x zakoniv Ukrayiny` shhodo derzhavnoyi pidtry`mky` uchasny`kiv bojovy`x dij ta yixnix ditej, ditej, ody`n iz bat`kiv yaky`x zagy`nuv u rajoni

provedennya anty`terory`sty`chny`x operacij, bojovy`x dij`chy`zbrojny`x konfliktiv`abo pid`chas masovy`x akcij`gromadyans`kogo protestu, ditej, zarejestrovany`x yak`vnutrishn`o`peremishheni`osoby`, dlya`zdobuttya`profesijno`texnichnoyi`ta`vy`shhoi`osvity`». Oficijny`j`veb`portal`Verxovnoyi`Rady`Ukrayiny`.

URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/425-19>

6. Rozporyadzhennya`Kabinetu`Ministriv`Ukrayiny` vid`15.11.2017`r. #909-r`«Pro`sxvalennya`Strategiyi`integraciyi`vnutrishn`o`peremishheny`x`osib`ta`vprovadzhennta`dovgostrokovy`x`rishen`shhodo`vnutrishn`ogo`peremishhennya`na`period`do`2020`roku»`//`Ministerstvo`z`py`tan`ty`mchasovo`okupovany`x`tery`torij`ta`vnutrishn`o`peremishheny`x`osib`Ukrayiny`. / URL: <http://mtot.gov.ua/5891-2/>

7. Rozporyadzhennya`Kabinetu`Ministriv`Ukrayiny` vid`11.01.2017`r. #8-r`«Pro`zatverdzhennya`planu`zakodiv,`spryamovany`x`na`realizaciyu`deyaky`x`zasad`derzhavnoyi`vnutrishn`oyi`polity`ky`shhodo`okremy`x`rajoniv`Donecz`koyi`ta`Lugans`koyi`oblastej,`de`organy`derzhavnoyi`vlady`ty`mchasovo`ne`zdijsnyuyut`svoyi`povnovazhennya»`//`Oficijny`j`veb`portal`Verxovnoyi`Rady`Ukrayiny`. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/8-2017-%D1%80>

8. Zakon`Ukrayiny` vid`16.05.2017`r. #2026-VIII`«Pro`vnesennya`zmin`do`Zakonu`Ukrayiny`«Pro`vy`shhu`osvitu»`shhodo`zabezpechennya`prava`na`zdobuttya`vy`shhoi`osvity`osib,`miscem`prozhy`vannya`yaky`x`ye`ty`mchasovo`okupovana`tery`toriya`Ukrayiny`»`//`Oficijny`j`veb`portal`Verxovnoyi`Rady`Ukrayiny`.

URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2026-19>

9. Nakaz`MON`Ukrayiny` #`50`vid`26.01.2016`"Pro`utvorennya`Rady`rektoriv`vy`shhy`x`navchal`ny`x`zakladiv,`yaki`ty`mchasovo`peremishheni`iz`zony`provedennya`anty`terory`sty`chnoyi`operaciyi"`. .

URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2026-19>

10. Nakaz`MON`Ukrayiny`«Pro`zatverdzhennya`Poryadku`pry`jomu`dlya`zdobuttya`vy`shhoi`ta`profesijnoyi` (profesijno`texnichnoyi)`osvity`osib,`miscem`prozhy`vannya`yaky`x`ye`ty`mchasovo`okupovani`tery`toriyi`u`Donecz`kij`ta`Lugans`kij`oblastyax». URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0907-16>

11. <https://mon.gov.ua/ua/zhitelyam-donbasu-ta-krimu/studentam/osvitni-centri/osvitni-centri-donbas-ukrayina>

12. Xomy`shy`n`I. Realizaciya`prava`na`osvitu`vnutrishn`o`peremishheny`my`osobamy`. .

URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13343/30.pdf>

13. Krashhenko`Yu.,`Sorokina`G. Umovy`adaptaciyi`vnutrishn`operemishheny`x`osib`do`universy`tets`kogo`seredovy`shha`zasobamy`students`kogo`samovryaduvannya. Vy`toky`pedagogichnoyi`majsternosti. 2016. Vy`pusk`17. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7591/1/Kraschenko.pdf>

14. Dub`V.G. Adaptaciya`studentiv`pereselenciv`do`vy`shhogo`navchal`nogo`zakladu

URL: https://otherreferats.allbest.ru/sociology/00841607_0.html

15. <http://vpl.com.ua/uk/news>

Chaltseva O.M. Opportunities and problems of higher education for children from the occupied territories

In 2014, with the beginning of the Russian aggression, the Ukrainian state was faced with urgent questions regarding the rights of children from the occupied territories. One of these issues was the provision of opportunities to receive higher education for young people who want to study in Ukraine.

In the scientific literature, this problem is not yet sufficiently studied. The analysis of issues related to internally displaced persons was carried out by foreign and domestic scientists through the prism of social, migration, political and legal, psychological aspects.

The article analyzes the legislative opportunities and problems of their implementation, concerning the higher education of children from the occupied territories.

The adopted laws on securing the rights and freedoms of citizens and the legislative regime in the temporarily occupied territory of Ukraine established that citizens of Ukraine who reside in the temporarily occupied territories and persons who were displaced from them have the right to continue their education in another territory of Ukraine at the expense of the state budget.

However, at this point the procedure is not yet established and does not require its own legislative clarification and the destruction of more accurate and sensible mechanisms.

With the help of educational centers "Donbas – Ukraine" and "Crimea – Ukraine", on the basis of the established procedure, children from the territory of the United Forces' operation are able to observe the new directions for obtaining certificates and enrollment in higher educational institutions on the territory of Ukraine.

The main task of educational centers is to provide support and assistance to applicants, who live on the territory of Ukraine, which is not under the control of Ukraine, in obtaining the certificate of complete secondary education and enrollment to Ukrainian universities.

Problems of realization of the right to education include: financial, psychological, social and other problems.

Key words: *internally displaced persons, institutions of higher education, higher education, occupied territories, rights of children, adaptation.*

DOI 10.31558/2519-2949.2019.2.5

УДК 340:355.01

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9749-7559>

Щебетун І. С., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1129-2470>

Міхайліна Т. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

У статті досліджується проблема захисту прав дітей на окупованих територіях та під час збройних конфліктів.

Виявлено, що діти відносяться до найбільш уразливих категорій населення, чії права повсякчасно порушуються під час воєнних дій та збройних конфліктів, причому особливо актуалізується ця проблема на окупованих територіях.

Встановлено, що нормативна база України щодо забезпечення прав дітей на окупованих територіях та під час збройних конфліктів, потребує суттєвого удосконалення, оскільки їх статус окреслено в загальних рисах, без реального змістовного наповнення. Процедура отримання статусу є бюрократизованою, що обумовлює небажання осіб його отримувати.

Актуальною проблемою є захист прав та водночас визначення меж настання відповідальності дітей-комбатантів. Також конкретизації потребують організаційні засади, зокрема, форми та способи захисту прав дітей на окупованих територіях та під час воєнних дій і збройних конфліктів.

У статті зроблено висновок, що для забезпечення ефективного виконання обов'язків відповідних державних інституцій щодо дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, доцільно розширити співпрацю держави з відповідними неурядовим організаціями та іншими складовими частинами громадянського суспільства. Крім того, підлягають удосконаленню норми чинного законодавства, які закріплюють правовий статус дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів: він потребує конкретизації, уточнення та «наповнення» фактичними можливостями і пільгами. Важливим також вбачається спрощення бюрократичних процедур, пов'язаних із отриманням даного статусу, та безперешкодна реалізація дитиною прав і можливостей, що ним передбачені.

Ключові слова: діти, права дітей, захист дітей, забезпечення прав дітей, окупована територія, збройний конфлікт, воєнні дії.

Діти – це окрема, самостійна частина суспільства, якій притаманні особливі правила поведінки. Воєнні дії в Україні та соціально-економічна нестабільність спричиняють напругу в суспільстві, у тому числі й у дитячому середовищі. Унаслідок свого становища діти потребують особливого підходу, соціального захисту та поваги до їх прав. На жаль, в сучасному українському суспільстві його бракує, і соціальний захист в багатьох випадках лише задекларований в нормативних документах, але внаслідок браку коштів та бюрократії є неадресним та неефективним.

На даний момент відсутня єдина скоординована соціальна політика відносно захисту прав дітей на окупованих територіях; немає консолідованої статистичної бази щодо жертв війни, передусім, дітей, з початку бойових дій (2014 року), а також відсутній чіткий механізм надання їм відповідного соціального статусу і адекватної соціальної допомоги. Більшість ініціатив у цій сфері є ситуативними і неефективними. Захист прав дітей на окупованих територіях потребує нормативно забезпеченого механізму та надання реальної допомоги, чітко визначеного статусу дітей, які проживали/проживають на окупованих територіях та під час збройного конфлікту; окремого порядку відшкодування завданої шкоди здоров'ю під час військових дій. Вищезазначене й обумовлює важливість й актуальність представленої статті.

Окремі аспекти дослідження проблем захисту прав дитини були предметом розгляду вченими різних галузей права, зокрема, Андрусішина Б.І., Волинець Л.С., Кочеміровської О.О., Крестовської Н.М., Мордань О.О., Оніщенко Н.М., Пономаренко О.В., Савельєва Н.М., Чубук Р.В., Чернета С.Ю. та інших. Але, незважаючи на гостроту зазначеної проблеми, на сьогоднішній день

у вітчизняній юридичній науці недостатньо досліджень, присвячених дослідженню проблем захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту в Україні.

Мета статті – сформулювати пропозиції та рекомендації щодо удосконалення організаційно-правових засад захисту прав дітей на окупованих територіях та під час збройних конфліктів.

Першим документом, який офіційно закріпив права дитини, була Загальна Женевська декларація, прийнята в 1924 році Лігою Націй. Декларація закріпила базові гуманні принципи.

У 1959 році ООН затвердила Декларацію прав дитини, яка розширила перелік прав дітей [1]. В подальшому зазначені положення знайшли своє закріплення у Конвенції про права дитини 1989 року [2]. Згодом прийнято Факультативний протокол 2000 р. до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [3].

Конвенція про права дитини була ратифікована Україною у 1991 році, її положення мають неухильно дотримуватися і знайшли відображення у національному законодавстві, зокрема, передбачені Конституцією України (статті 24, 51, 52), Сімейним кодексом України (глави 13, 14), Законами України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей». Крім того, Кримінальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення дитина визнається особливим об'єктом, що захищається державою.

Не зважаючи на існування значної кількості нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти захисту прав дітей, за даними Гельсінської спілки, «сьогодні дуже мало правових норм, які встановлюють особливості правового регулювання права дітей в умовах збройного конфлікту» [4, с. 28].

У 2014 р. прийнято Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», норми якого містять лише загальні, недеталізовані положення щодо соціально-правового захисту дітей під час збройного конфлікту.

Відповідно до Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремих категорій громадян» від 29 жовтня 2014 року звернено увагу на необхідність вирішення питання щодо навчання дітей учасників бойових дій і дітей, батьки яких загинули під час участі в антитерористичній операції [5].

До 2016 року фактично єдиною спеціальною правовою нормою, що врегульовувала статус дитини в умовах збройного конфлікту, було положення статей 30-33 Закону України «Про охорону дитинства», які не відповідали ситуації, що склалася в Україні.

Задля вдосконалення системи забезпечення прав дітей в Україні шляхом удосконалення механізмів та процедур прийняття рішень щодо захисту дитини за місцем її фактичного перебування, розвитку соціальних послуг з підтримки сімей із дітьми, які потрапили в складні життєві обставини, постраждали внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів Верховною Радою України 26 січня 2016 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України, спрямованих на посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми». А 5 липня 2017 року уряд України ухвалив постанову №268 про надання дітям статусу постраждалих внаслідок воєнних дій [6].

Таким чином, можна дійти висновку, що права дітей в Україні нормативно визначені досить широко, разом з тим, у даній сфері існує чимало проблем:

- залишається відкритим питання щодо належного правозастосування та притягненням до відповідальності винних осіб за недотримання законодавства із захисту прав дітей;
- моніторинг дотримання українського законодавства в сфері захисту прав дітей на окупованих територіях Криму та окремих районів Донецької та Луганської областей не проводиться, на що неодноразово зверталась увага, у тому числі, і під час Парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист»;
- до цього часу найменше підтримки з боку держави отримують діти, що були поранені під час бойових дій, які втратили годувальника чи батьків або отримали інвалідність внаслідок військових дій і які зазнали найбільших страждань від бойових дій;
- діти, які проживають у «сірій зоні» та поблизу проведення військових дій у Донецькій, Луганській областях та суміжних районах, потребують особливого піклування. За даними ЮНІСЕФ, зараз близько 200 тисяч дітей у віці до 18 років проживають на відстані 15 кілометрів по обидва боки від лінії розмежування. Це діти, які кожного дня бачать своїми очима зброю, чують постріли, ховаються у школі у бомбосховища під час бомбардувань, але наперекір всьому навчаються. Це діти

війни, які ростуть і формуються під час війни. Для багатьох з них наслідками збройного конфлікту є втрата батьків, психологічні травми, стреси, розірвання сімей, переїзд, розірвання стосунків з друзями.

Розглядаючи правову суть питання, слід зазначити, що нещодавно до Закону «Про охорону дитинства» внесли нову категорію дітей: дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів – дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні, а також доповнили зазначений Закон статтями 30 «Заборона участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах» та 30-1 «Захист дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів».

Разом з тим, наразі законодавством не визначено питання щодо пільг дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів. Оскільки статус має право отримати дитина, яка зареєстрована як внутрішньо переміщена особа, то всі права, що визначені Законом «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [7] розповсюджуються на дітей цієї категорії. Крім того, не вирішено питання дітей, які проживають (перебувають) на підконтрольній Україні території, де виникли обставини, зазначені в статті 1 вищевказаного Закону: «негативні наслідки збройного конфлікту, тимчасова окупація, повсюдні прояви насильства, порушень прав людини та надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру». Крім того, отримання зазначеного статусу пов'язано з численними бюрократичними перепонами і враховуючи відсутність його змістовного наповнення, зрозумілими стають причини небажання осіб отримувати статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів: станом на 1 вересня 2018 року цей статус отримали всього 0,18 % дітей від тієї кількості, що мають право на його отримання [8].

Також цим статусом не охоплюються всі аспекти шкоди, від яких може потерпати дитина, яка знаходиться на території збройного конфлікту. Тому Н.В. Лесько запропоновано поряд із категорією «діти, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів» закріпити категорію «діти, що перебувають у зоні збройного конфлікту» [9, с. 163]. З такою позицією можна погодитися, уточнивши конструкцію «діти, що перебувають/перебували у зоні збройного конфлікту», оскільки навіть знаходження певний час на території воєнних дій накладає величезний відбиток на психіку дитини та її подальше життя.

Хоча інституції громадянського суспільства та міжнародні неурядові організації намагаються привернути увагу до проблеми захисту прав дітей під час збройних конфліктів та надати інформаційну і методичну допомогу, на сучасному етапі організаційні засади роботи із дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб якісно не покращилися. Так, ще у 2016 році Даньською радою у справах біженців та Ла Страда – Україна було проведено спільний тренінг для державних службовців у соціальній сфері з надання послуг внутрішньо переміщеним особам, де, в тому числі, розглядалися ризики для дітей в зоні конфлікту, наслідки знаходження там та особливості роботи з такими дітьми [10]. Проте, аналізуючи фактичну ситуацію, рекомендації так і не було втілено у практичну діяльність.

Уваги потребують і факти використання дітей у військовому конфлікті і пов'язаних з ним діях (допомога з облаштуванням блок-постів, виконання прохань військових, пов'язаних з несенням служби, та ін.). Однак, в чинному законодавстві відсутнє поняття «залучення дитини у збройний конфлікт», що згідно з прийнятим у міжнародному праві визначенням не обмежено прямою участю у бойових діях, а відноситься до будь-якого використання дітей збройними силами або угрупованнями. Проте, у Кримінальному Кодексі України також немає визначення залучення (втягнення) дитини у збройний конфлікт (збройні сили/угруповання), як злочину [11].

Невизначеним залишається питання щодо співвідношення норм національного та міжнародного права про те, що діти, втягнуті у військовий конфлікт, не несуть відповідальності за вчинені дії, причому конвенційно під дітьми найчастіше розуміється особа у віці до 18 років. Кримінальним же кодексом України (ст. 22) передбачено діяння, за які кримінальна відповідальність настає з 14-ти років, зокрема, певні з них можуть вчинятися під час воєнних дій.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що забезпечити безумовну реалізацію чинних норм у зоні збройних конфліктів досить складно, а то й взагалі неможливо, враховуючи конкретні обставини на територіях, де державні органи України тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження. Для ефективного виконання обов'язків щодо дітей, які

перебувають у зоні воєнних дій, доцільно розширити співпрацю держави з відповідними неурядовими організаціями та іншими складовими частинами громадянського суспільства та сприяти їм у проведенні відповідної діяльності.

Крім того, підлягають удосконаленню норми чинного законодавства, щодо правового статусу дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів. Він потребує конкретизації, уточнення та «наповнення» фактичними можливостями і пільгами. Важливим також вбачається спрощення бюрократичних процедур, пов'язаних із отриманням відповідного статусу та безперешкодна реалізація дитиною прав і можливостей, що ним передбачені.

Бібліографічний список:

1. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата відвідування 25.05.2019).
2. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата відвідування 24.05.2019).
3. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі у збройних конфліктах від 01 січня 2000 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_795 (дата відвідування 30.05.2019).
4. Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройних конфліктів на сході України. За ред. А. П. Бущенко. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ: КИТ, 2016. 82 с.
5. Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремим категоріям громадян: Указ Президента України від 29 жовтня 2014 року, № 835/2014. *Офіційний вісник України*. 2014. № 88. Ст. 2516.
6. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF> (дата відвідування 02.06.2019).
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року (у редакції від 27.03.2018). *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.
8. 0,18%. Саме стільки дітей отримали статус постраждалих внаслідок військових дій. URL: <http://radnyk.org/noviny/0-17-same-stilki-ditey-otrimali-status-postrazhdalih-vnaslidok-viyskovih-diy/> (дата відвідування 09.06.2019).
9. Лесько Н.В. Проблеми захисту дітей від насильства під час воєнних дій та збройних конфліктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 46. Т.1. С. 161-164.
10. Особливості захисту дітей в умовах збройного конфлікту на сході України: вразливість дітей, які є внутрішньо переміщеними особами. Київ, 2016. 77 с.
11. Захист прав дітей під час збройного конфлікту на території Східної України: проблема правової визначеності. URL: http://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/zakhyst-prav-ditey-pid-chas-zbroynogo-konfliktu-na-terytoriyi-skhidnoyi-ukrayiny-problema-pravovoyi-/ (дата відвідування 08.06.2019).

References:

1. Deklaratsia prav dytyny vid 20.11.1959. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (25.05.2019).
2. Konventsia pro prava dytyny vid 20.11.1989. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (24.05.2019).
3. Fakultatyvnyi protokol do Konventsii pro prava dytyny shhodo uchasti u zbroinykh konfliktax vid 01.01.2000. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_795 (30.05.2019).
4. Dytynstvo pid prytsilom: prava dytyny v umovakh zbroinykh konfliktiv na shodi Ukrainy. Za red. A. P. Bushhenka. Ukrainka Helsinska spilka z prav liudyny. Kyiv: KIT, 2016. 82 s.
5. Pro nevidkladni zahody shhodo zabezpechennia dodatkovykh sotsialnykh harantii okremykh katehorii hromadian: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 29.10.2014. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2014. № 88. St. 2516.
6. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia statusu dytyny, yaka postrazhdala vnaslidok voiennyh dii ta zbroinykh konfliktiv. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF> (02.06.2019).
7. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishnio peremishenyh osib: Zakon Ukrainy vid 20.10.2014. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 1. St. 1.
8. 0,18 %. Same stilky ditei otrymaly status postrazhdalyh vnaslidok viiskovyh dii. URL: <http://radnyk.org/noviny/0-17-same-stilki-ditey-otrimali-status-postrazhdalih-vnaslidok-viyskovih-diy/> (09.06.2019).
9. Lesko N.V. Problemy zahystu ditei vid nasylstva pid chas voennyh dii ta zbroinykh konfliktiv. *Naukovyi visnyk Uzhgorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria «Pravo»*. 2017. Vyp. 46. T.1. S. 161-164.
10. Osoblyvosti zahystu ditei v umovah zbroinoho konfliktu na shodi Ukrainy: vrazlyvist ditei, yaki ye vnutrishnio peremishenyi osobamy. Kyiv, 2016. 77 s.
11. Zahyst prav ditei pid chas zbroinoho konfliktu na terytorii Shidnoi Ukrainy: problema pravovoi vyznachenosti. URL: http://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/zakhyst-prav-ditey-pid-chas-zbroynogo-konfliktu-na-terytoriyi-skhidnoyi-ukrayiny-problema-pravovoyi-/ (08.06.2019).

Shchebetun I. S., Mikhaylina T. V. Protection of children's rights in the occupied territories: international experience and Ukrainian realities

The article investigates the problem of protection of children's rights in the occupied territories and during armed conflicts.

It is revealed that children belong to the most vulnerable categories of the population, whose rights are constantly violated during military operations and armed conflicts, and this problem is especially urgent in the occupied territories.

It is noted that the normative base of Ukraine, which concerns the rights of children in the occupied territories and during armed conflicts, requires significant improvement, since the status of the rights of children affected by military action and armed conflict is outlined only in General terms, without real content. The procedure for obtaining it is bureaucratic, which leads to the reluctance of persons to obtain the appropriate status. The protection of rights and, at the same time, the delineation of the limits of responsibility of child combatants is a pressing issue. The institutional framework for the protection of children's rights in the occupied territories also needs to be established.

The article concludes that in order to ensure the fulfillment of the relevant obligations in respect of children in the zone of military action and armed conflict, it is advisable to expand the cooperation of the state with the relevant non-governmental organizations and other components of civil society. In addition, the norms of the current legislation, which enshrine the legal status of children affected by war and armed conflict, should be improved. It needs to be specified, clarified and «filled» with actual opportunities and benefits. It is also important to simplify the bureaucratic procedures associated with obtaining this status, and the unimpeded implementation of the child's rights and opportunities that they provide.

Key words: *children, rights of children, protection of children, ensuring children's rights, occupied territory, armed conflict, military action.*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6864-4425>

Поліщук І. О., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВПЛИВ ЗМІ НА СВІДОМІСТЬ ДІТЕЙ В ОКУПОВАНИХ РАЙОНАХ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

У статті розкриваються сучасні загрози для інформаційної безпеки дітей на окупованих територіях за умов гібридної війни в контексті перспективи їх реінтеграції у соціально-політичне поле Української держави. Інформаційна війна є важливим складовим чинником гібридної війни, яку розгорнула Російська Федерація проти суверенної України. Така форма боротьби є сукупністю методів та способів впливу на інформаційну сферу: від одноразової акції інформаційно-психологічного та інформаційно-технічного впливу до комплексу дій, які передбачають спланований, систематичний вплив на свідомість і поведінку людей шляхом поширення упередженої, неповної чи недостовірної інформації з метою схилення їх до вчинення дій, вигідних для суб'єкта інформаційного впливу.

Агресивна антиукраїнська пропаганда ведеться зараз на усіх телеканалах РФ і ретранслюється на окуповані українські території. Відверта брехня, зневажливе ставлення до очільників Української держави підривають їх легітимність, формують у дитячій свідомості неадекватне ставлення до дійсності, підривають національну ідентифікацію, формують спалюжене ставлення до Збройних сил України як до «загарбників», а не захисників Батьківщини. Сьогодні медіа-середовище, створене на окупованих РФ українських територіях, є агресивним та негуманним.

Робиться висновок, що повернення Україною контролю над тимчасово окупованими територіями є перспективою не найближчого часу, але вже зараз українські можновладці мають задумуватися над стратегією реінтеграції даних територій та громадян, що на них проживають. Особливо це стосується дітей та підлітків, адже вони змушені формувати свій політичний світогляд у ворожому до України інформаційному та соціокультурному середовищі.

Ключові слова: дитина, інформаційна війна, Україна, Росія, громадська думка, ЗМІ.

Постановка проблеми. Вже понад 5 років на Сході України відбувається збройне протистояння між Україною та російськими найманцями, внаслідок чого окремі райони Донецької та Луганської області опинилися під владою маріонеткових режимів Кремля – так званих «Луганської народної республіки» та «Донецької народної республіки».

Доля людей, які опинилися під владою псевдонародних республік, відтоді перестала залежати від дій українського уряду. Діти, які залишилися на окупованих Росією територіях, змушені були змиритися з вибором своїх батьків та зростають за умов не тільки збройного протистояння а й інформаційної війни. Для цих дітей на перший план висувається проблема інформаційної агресії та інформаційної безпеки.

Інформаційна війна є важливим складовим чинником гібридної війни, яку розгорнула Російська Федерація проти суверенної України. Така форма боротьби є сукупністю методів та способів впливу на інформаційну сферу: від одноразової акції інформаційно-психологічного та інформаційно-технічного впливу до комплексу дій, які передбачають спланований, систематичний вплив на свідомість і поведінку людей шляхом поширення упередженої, неповної чи недостовірної інформації з метою схилення їх до вчинення дій, вигідних для суб'єкта інформаційного впливу [1, с.20-30].

Головним об'єктом інформаційних атак є свідомість окремої людини, прихований вплив на яку здійснюється через її психіку та нервову систему, переважно на підсвідомому рівні «в обхід свідомого контролю, через сферу неусвідомлюваних, нечітко усвідомлюваних і несвідомих реакцій людської психіки» [2]. Вікова специфіка дитини спричиняє ту особливість, що прихований вплив на її психіку є значно більшим, ніж на дорослу людину, тому загрози для її інформаційної безпеки є більш істотними та наочними.

Аналіз останніх досліджень. Проблему інформаційно-психологічного протистояння в сучасному соціумі вивчають у своїх працях Зубок Ю., Гончарова О., Баранов О., Брижко В., Арістова І.,

Жарков Я., Присяжнюк М., Савінова Н., Петрик В., Пилипчук В. Беляков К., Фіоктістов А. та інші науковці. Разом з тим слід наголосити на тому, що проблема негативного впливу інформаційної війни саме на дитячу свідомість та поведінку залишається на сьогодні мало дослідженою та потребує більш ретельного вивчення.

Формулювання цілей статті. Звідси, *метою даної статті* є розкриття сучасних загроз для інформаційної безпеки дітей на окупованих територіях ОРДЛО за умов гібридної війни в контексті перспективи їх реінтеграції у соціально-політичне поле Української держави.

Виклад основних положень. Найбільш помітним та шкідливим проявом негативного інформаційного впливу на людину є деструктивний інформаційний вплив. Поняття «деструкція» походить від латинського destructio, що у перекладі означає «руйнація, руйнування». Сучасне трактування терміну «деструкція» – це порушення або руйнування нормальної структури чогось» [3;4, с.255]. Звідси деструктивний інформаційний вплив на свідомість дитини – це негативний вплив, який викликає порушення цілісності особистості, руйнування її ментальності та незворотніх порушень у її психіці, унеможливорює нормальне становлення та формування особистості.

Звичайно, основним інструментом деструктивного інформаційного впливу виступає пропаганда. Сутність пропаганди полягає в маніпулюванні свідомістю, для досягнення поставленої мети їй необхідно викликати певні емоції у людей, а її основною функцією є створення вигаданої, паралельної реальності [1,с.24].

Агресивна антиукраїнська пропаганда ведеться зараз на усіх телеканалах РФ і ретранслюється на окуповані українські території. Прикладами такої пропаганди, спрямованої на дитячу аудиторію на сході країни, є мультфільм «Одного разу наше життя змінилося» на російському телеканалі «Улыбка ребенка», який буцімто створили діти-біженці з Донбасу. У цьому фейковому продукті показується, як українська армія нібито бомбардує їх рідні міста за допомогою авіації [5], новорічна дитяча казка «Спасенное Рождество», оприлюднена на офіційному каналі «ДНР» [6], ілюстрований дитячий журнал «Вежливые человечки», який розповсюджували у м.Луганську [7]. Відверта брехня, зневажливе ставлення до очільників Української держави підривають їх легітимність, формують у дитячій свідомості неадекватне ставлення до дійсності, підривають національну ідентифікацію, формують спалпжене ставлення до Збройних сил України як до «загарбників», а не захисників Батьківщини. Перекручується сам зміст того, що відбувається на луганській та донецькій землі: російські окупанти подаються як «визволителі», а українські визволителі як «окупанти». Хоча насправді територія ОРДЛО – це українські етнічні території, де переважають представники українського народу (щоправда у меншій пропорції, ніж в інших областях України за виключенням Кримської автономії, де чисельно переважають етнічні росіяни). Звідси ніяких об'єктивних підстав для будь-якої автономії у складі України у Донбаса немає і бути не може. Уся специфіка даного регіону полягає у тому, що він через географічну близькість до РФ постійно знаходився в іноземному інформаційному полі та сформував специфічну напіврадянську самосвідомість та регіональний патріотизм, який не зовсім узгоджувався з українською ідентичністю. Але це істотне недопрацювання Української держави, яка дозволила порушити свій інформаційний суверенітет, що врешті решт призвело до порушення нашого територіального суверенітету через іноземну окупацію з боку Російської Федерації. У підсумку формується покоління етнічних українців на окупованих та прилеглих до них територіях, які позбавлені національної самосвідомості, не дотичні до своєї національної культури та мови та не сприймають позитивно Україну як власну Батьківщину. Це проблема, яку доведеться вирішувати не одне десятиліття.

Проблема інформаційної безпеки дітей на непідконтрольних Україні територіях ОРДЛО має загальногуманітарний та суспільно-політичний аспект.

Поняття «медіа» налаштовує нас на те, що:

– життєдіяльність дітей проходить не тільки в реальному, а й у штучно створеному віртуальному, світі, у якому спілкування опосередковані електронними засобами інформації (мас-медіа);

– діти знаходяться під впливом великих обсягів фрагментованої, в основному аудіовізуальної інформації, що має превалювання афективної складової над когнітивною, а це спричиняє особливий характер засвоєння інформаційних повідомлень;

– у поле подібного, ідентичного інформаційного впливу однооментно потрапляє велика кількість людей, адже медіа-середовище характеризується масованим впливом на великі аудиторії, які сегментуються на велику кількість адресних груп.

Вплив інформаційного простору на дитину має іноді вирішальне значення на формування майбутньої особистості. Рівень свідомості, моральної вихованості людини визначається за її здатністю цінувати найвищі цінності – щирість, доброту, людяність. Але які особистісні цінності переважають сьогодні і які чинники впливають на їх формування? На сьогодні одним з головних таких чинників є засоби масової інформації. Чим же сповнений інформаційний простір навколо нас?

Сьогодні сформувалися певні індикатори, які дають підстави визначати медіа-середовище, створене в ОРДЛО, як агресивне та негуманне. Це наступні характерні риси: 1) надмірний обсяг в інформаційному полі насильства, агресії, жорстокості (медіа-насильства); 2) надзвичайно висока маніпулятивна складова, яка виявляється у намаганні чинити постійний психологічний тиск на світогляд, почуття й поведінку не тільки споживачів інформаційного продукту, а й тих, хто знаходиться поруч з ними в одних соціальних мережах, контактних групах; 3) штучна нестабільність та турбулентність, які сприяють появі загального відчуття ненадійності, а отже, породжують фрустрацію, страх, невпевненість у завтрашньому дні тощо.

Для тотального впливу на масову свідомість мешканців окупованих РФ українських територій використовуються традиційні мас-медіа: телебачення, радіо, преса, книги, носії зовнішньої реклами тощо. Причому треба віддати належне росіянам, які мають високу кваліфікацію у проведенні інформаційних кампаній, операцій та взагалі у веденні інформаційної війни.

На сучасному етапі доводиться констатувати у переважній більшості дітей на окупованих територіях поширення медіа-залежності, слабкий спротив насадженню низькопробної медіа-продукції, аморальних цінностей, вразливість до медіа-маніпуляцій, невміння відрізнити фейкові новини від справжніх, низький рівень медіа-культури та політичної культури загалом.

Окремо слід згадати у цьому контексті вплив телебачення. Попри заборону до 22 годин, ефірний час на ТБ заповнений бойовиками зі сценами кровопролиття, бійок, насилля, улюблені кіногероями мас виступають костоломи. Жорстокість стає розхожим стереотипом нашого часу, а скромність – пороком. Цікавою розвагою, навіть дитячою, стали фільми жахів, де «героями» виступають огидні монстри. У кінопрокаті домінує нестача елементарного етикету. Глядачі сміються над грубими кінокомедіями, де треба веселитися, коли людина падає, страждає, потрапляючи у прикрі ситуації.

При цьому слід підкреслити негативний вплив телебачення та кіноманії на фізіологію дітей. Сюди відноситься: змушена нерухомість, порушення моторного розвитку, дефіцит у формуванні функцій головного мозку, порушення мовлення, порушення в адекватному сприйманні світу. До аномальних наслідків надмірного впливу ТБ на здоров'я дитини слід віднести: зупинку акомодатції (рухів) очей, гіпнотичний стан сну наяву, вплив на обмін речовин, звуження поля зору до 6-7 градусів в організмі, гальмування у формуванні індивідуальної волі і самостійності, порушення у формуванні творчих, креативних здібностей.

Відбувається пригнічення природної активності дітей. Переживання за персонажів, навіть яскраві й емоційно насичені, не потребують власне ніякої дії, на відміну від реального життя, де емоція обов'язково реалізується в дії. Відірвані від дії бажання здатні підірвати майбутню мотивацію, пригнітити природну активність дитини.

Може спостерігатися відставання у розвитку мовлення. Діти пізніше починають говорити, говорять неохоче, словниковий запас бідний і примітивний. Оволодіння мовою в ранньому віці відбувається лише в живому безпосередньому спілкуванні з іншими людьми. Якщо слова не звернені до неї особисто і не вимагають відповіді, це не сприяє розвитку мовних навичок.

Вкрай негативним наслідком впливу ТБ є порушення здатності до концентрації уваги. Найчастіше це проявляється, коли дитина йде до школи. Вона не може зосередитися на одній справі більше 3-5 хвилин, їй важко сидіти на уроці, потрібно рухатись. Безкінечний калейдоскоп на екрані з картинок, музики, обривчастих фраз. Швидкість кадрів не дає можливості усвідомити побачене. Дитині не вистачає фантазії. Дитина втрачає здатність і бажання чимось займатися. Їй нудно малювати, конструювати, вигадувати сюжети ігор. Малюк звикає до пасивного сприйняття інформації. І в житті чекає, коли хтось для нього зробить щось веселе і цікаве. Подані не з голосу близької людини (тобто без синхронізації ритмів в єдиній енергоінформаційній системі), відчужені екранні візуальні образи здатні гальмувати власні фантазії дитини, а отже, основи її творчої активності.

Часто відбувається порушення у спілкуванні дітей з однолітками. Дітям важко вступати в ефективну комунікацію з друзями. Маленькій людині стає легше натиснути кнопку і чекати нових

розваг, ніж налагоджувати комунікацію з іншими. У кращому випадку діти просто вовтузяться або штовхаються.

Виникає агресивність як повсякденна модель поведінки. За даними різноманітних соціологічних досліджень, 60% дітей не боїться ні власної, ні чужої смерті, вважають «розборки» звичайною нормою життя, як і бійку, виявляють епізодичні напади жорстокості. Від народження діти не володіють здатністю критично мислити, це формується тривалий період, з досвідом, з формуванням особистості. Все, що оточує сприймається як норма! Учені з'ясували, що лише 50% батьків намагаються пояснити дитині негативні сторони насилля, що демонструється на телебаченні, а 40% не надають значення змісту програм, які дивляться їхні діти. Вплив телебачення на дітей різного віку є неоднаковим. До 2 років дітям екран взагалі не потрібен, він заважає здоровому психофізіологічному розвитку. Штучне гальмування тілесної активності дитини в ранньому віці може призвести до довготривалих негативних психологічних наслідків. Після 3 років, коли для дитини важливі однолітки як партнери для спільних ігор, відсутність контакту з телевізором може робити дитину дуже відмінною від загалу і погіршити її соціалізацію.

Підлітки перевіряють свої обмеження, прагнуть ризикованої, захоплюючої поведінки. Перегляд фільмів із насильством дає їм можливість умовно задовольнити свої потреби в гострих відчуттях, пережити збудження, відчути «адреналін». На цю потребу накладається вплив груп ровесників, який теж сягає свого піку в підлітковому віці. Юнаки часто мають певне відчуття конкуренції в групі при перегляді фільмів із насильством, яке підштовхує до продовження переглядів. Проте, підлітки схильні переоцінювати себе при перевірці власних меж і часто лишаються переляканими після перегляду особливо вражаючих фільмів жахів, які важко переварити навіть дорослим. Передбачається, що старшим підліткам та дорослим, які не люблять таких фільмів, повинна бути надана можливість узяти відповідальність за рішення дивитися чи не дивитися їх. Саме для цього і використовуються відповідні позначки, які часто ігноруються власниками телемереж.

Таким чином, повернення контролю над тимчасово окупованими територіями є перспективою не найближчого часу, але вже зараз українські можновладці мають задуматися над стратегією реінтеграції даних територій та громадян, що на них проживають. Особливо це стосується дітей та підлітків, адже вони змушені формувати свій політичний світогляд у ворожому до України інформаційному та соціокультурному середовищі. Наслідки цього процесу можуть бути не прогнозованими та швидше за все негативними.

У зв'язку з цим, можна зробити загальні рекомендації щодо нейтралізації негативного впливу сучасних ЗМІ на дитячу свідомість, які може використати будь-який вихователь та рекомендації для Української держави щодо впливу на свідомість мешканців окупованих територій з метою їх реінтеграції на Батьківщину.

Рекомендації щодо нейтралізації негативного впливу на дітей засобів масової інформації

1. Необхідно розвивати медіа-освіту як надзвичайно важливий та актуальний напрям освіти. Головний напрям медіа-освіти – це інтеграція досвіду і нарощування ресурсного ставлення до медіа. До юнаків-старшокласників необхідно звертатися як до майбутніх батьків, здатних узяти на себе відповідальність не лише за своє життя, але і за нове життя.

2. Варто формувати психологічно-комфортне «виховне» середовище в сім'ї на засадах довірливої, толерантної міжособистісної взаємодії батьків й учнів. Це найвагоміша умова розвитку позитивного самопочуття дитини, набуття моральних цінностей.

3. Необхідно розвивати захоплення учнів медіа-інформацією, що задовольняє пізнавальні інтереси, здібності, моральні цінності учнів, допомагає нейтралізувати їхню увагу й надмірний потяг до сюжетів насильства на телеекрані чи в інших засобах масової комунікації.

4. Для нейтралізації негативного впливу мас-медіа на поведінку дітей, розвитку у них критичного ставлення до засобів медіа вихователям доцільно знати причини й мотиви їхнього захоплення тематикою насильства, що переважає в медіа-інформації та інших інформаційних продуктах.

5. Слід формувати у дітей імунітет до різноманітних моделей агресії, що зображуються в засобах масової інформації, нейтралізує їх негативний вплив на особистість.

6. У тому випадку, коли діти виявляють надмірну прив'язаність до фільмів, телепрограм зі сценами насильства, батькам доцільно разом з дітьми переглядати цю медіапродукцію й скеровувати їхню увагу, переживання на головні ідеї змісту, позитивні моральні вчинки, соціальні цінності, що розкриваються на екрані та поза ним.

7. Необхідно привчати дітей до творчості, розвивати у них критичне мислення. Це спонукатиме їх обачливо, застережливо та критично дивитися на засоби масової інформації та продукти, які вони виробляють.

Для Української держави необхідно відновити вплив на свідомість мешканців окупованих територій з метою їх реінтеграції на Батьківщину та зробити наступне:

- створення спеціальних PR-програм для дітей з формування позитивного іміджу реформованої політичної системи України;
- широке впровадження з боку держави через різноманітні ЗМІ просвітницьких програм з роз'яснення виборцям їх прав, електоральних процедур, системи виборів тощо;
- створення багаторічної широкомасштабної PR-програми „Ми– українці!” з поєднанням елементів комерційної та соціальної реклами з метою формування патріотичного світогляду з залученням відомих спортивних та естрадних зірок, лідерів громадської думки;
- сприяння політичній соціалізації громадян через їх залучення до участі в політичному житті держави (членство в політичних партіях, громадсько-політичних об'єднаннях, участь у виборах, референдумах, зборах тощо);
- широке використання в політичних PR-проектах національних демократичних традицій, ідеалів та цінностей;
- реанімування вітчизняного кіновиробництва та створення циклу фільмів про історичних та сучасних героїв України.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розгортанням ситуації в ОРДЛО, новими ініціативами новообраного Президента України В.Зеленського та можливих змін у позиції України з приводу виконання Мінських угод, або їх перегляду.

Бібліографічний список:

1. Я Жарков, Інформаційно-психологічне протистояння (еволюція та сучасність). К.: ПАТ Віпол, 2013, 248 с.
2. Г.Грачев, Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты. М.: Изд-во РАГС, 1998, 125 с.
3. В.Крамаренко, Токсикологічна хімія / Фармацевтична енциклопедія [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://pharmencyclopedia.com.ua/article/2474/desrukciya>.
4. Словник української мови: у 11 т./ редкол.: І.Білодід (голова) та інші; Акад.наук Укр.РСР, Ін-т мовознавства ім.О.О.Потебні. К.: Наук. думка, 1970-1980. Т.2, 1971, 552 с.
5. Suddenly our life changed (Однажды наша жизнь изменилась) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=MshQF4g2Lm4>.
6. Спасенное Рождество [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=0g7li4C2DVg/>.
7. Презентация первого детского журнала ЛНР «Вежливые человечки» состоялась в Луганске) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=MshQF4g2Lm4>.

References:

1. Y. Zharkov, Information-psychological confrontation (evolution and modernity). K. : Pyotr Vital, 2013, 248 p., (in Ukrainian).
2. G.Grachev, Information and psychological security of the person: the co-operation and possibilities of psychological protection. M. : Izg. RAGS, 1998, 125 p., (in Russian).
3. V.Kramarenko, Toxicological Chemistry / Pharmaceutical Encyclopedia [Electronic resource]. Access mode: <http://pharmencyclopedia.com.ua/article/2474/desrukciya>. (in Ukrainian).
4. Dictionary of the Ukrainian language: 11 tons / redkol. : I. Bilyodid (head) and others; Akad.Nauk Ukr.SSR, Institute of Linguistics named after A.O.Potebni. K. : Science. thought 1970-1980. T.2, 1971, 552 p. (in Ukrainian).
5. Suddenly our life changed (Once our life has changed) [Electronic resource]. Access mode: <http://www.youtube.com/watch?v=MshQF4g2Lm4>, (in Russian).
6. Savage Christmas [Electronic resource]. Access mode: <http://www.youtube.com/watch?v=0g7li4C2DVg/>, (in Russian).
7. Presentation of the first children's magazine LNP "Wise Men" was held in Lugansk) [Electronic resource]. Access mode: <http://www.youtube.com/watch?v=MshQF4g2Lm4>, (in Russian).

Polishchuk I. O. The influence of media on knowledge of children in closed districts of Donetsk and Lugansk region

The article reveals the current threats to the information security of children in the occupied territories in the context of the hybrid war in the context of the prospect of their reintegration into the socio-political field

of the Ukrainian state. Information operations play a significant role in the hybrid warfare of the Russian Federation to sovereign Ukraine. Such a form of struggle is a combination of methods and methods of influencing the information sphere: from a one-time action of information-psychological and informational and technical influence to a complex of actions that involve planned, systematic influence on the consciousness and behavior of people by spreading biased, incomplete or inaccurate information for the purpose of inclining them to commit actions that are beneficial to the subject of information influence. An outright lie, a disdainful attitude towards the leaders of the Ukrainian state undermine their legitimacy, form an inadequate attitude towards reality in the child's mind, undermine national identity, and form a fierce attitude toward the Ukrainian Armed Forces as "invaders," not defenders of the Motherland. Today, the media environment created in the occupied Russian Federation in Ukrainian territories is aggressive and inhumane. It is concluded that the return of Ukraine to the temporarily occupied territories is not a short-term prospect, but now Ukrainian authorities have to think about the strategy of reintegration of these territories and citizens living there. This is especially true for children and adolescents, since they are forced to shape their political outlook in an informative and socio-cultural environment hostile to Ukraine. The conclusion is made on the necessity of creating special PR-programs for children to form a positive image of the reformed political system of Ukraine.

Key words: *child, information war, Ukraine, Russia, public opinion, mass media.*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0120-0867>

Ковальов Д. В., Вінницький національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8051-9221>

Пономаренко А. Б., Вінницький національний технічний університет

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ НА ДІТЕЙ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ НА ДОНБАСІ

У статті розглядається інформаційний вплив на дітей та молодь в умовах гібридної війни на непідконтрольній Україні території Окремих районів Донецької та Луганської областей. Метою даної статті є аналіз основних форм і методів інформаційного впливу на дітей в ОРДЛО та можливих наслідків такого впливу. Для дослідження використовувались повідомлення в засобах масової інформації, нормативно-правові акти самопроголошених республік, матеріали інтернет-ресурсів, що свідчать про факти небезпечного інформаційного впливу на дітей.

Проаналізовано зміст навчального матеріалу підручників з історії, що використовуються в школах та вищих закладах освіти в ОРДЛО, стан викладання історії рідного краю та української мови. Досліджено систему військово-патріотичного виховання дітей та молоді, яка направлена на збереження у мешканців Донбасу радянських стереотипів, ностальгії за СРСР, формування відчуття приналежності до російської цивілізації.

Доведено, що на школярів та студентів в ОРДЛО здійснюється величезний інформаційний вплив з метою інтегрувати молоде покоління до російського цивілізаційного простору. Натомість культивується ворожість до українства та неприйняття західних ліберально-демократичних цінностей.

Таким чином, в ОРДЛО має місце порушення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р.

Ключові слова: інформаційний вплив, гібридна війна, «Русский мир», підручники з історії, військово-патріотичне виховання, ОРДЛО, права дитини.

Постановка проблеми. Минуло 5 років від часу незаконної анексії Криму та початку агресії Російської Федерації на Сході України. Цей збройний конфлікт переважною більшістю політичних та військових експертів кваліфікується як гібридна війна Росії проти України. Допоки не вжито реальних ефективних заходів по припиненню протистояння та поверненню під контроль України захоплених територій, триває системний інформаційний вплив провідників «Русского мира» на суспільну свідомість населення Окремих районів Донецької та Луганської областей (ОРДЛО). Цей вплив, що здійснюється за сприянням влади самопроголошених «ДНР» та «ЛНР», є особливо небезпечним для підростаючого покоління і потребує детального аналізу та вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке використання терміну «гібридна війна» започаткував американський генерал-лейтенант Дж. Меттіс з 2005 р. [1, с. 63]. Стратегії таких воєн на Заході вивчали М. Бонд, Й. Купервассер, Ф. Хоффман. Дослідження та розробку доктрини гібридної війни в Російській Федерації здійснив начальник Генштабу ЗС РФ В. Герасимов. Російська теорія воєн «шостого покоління», що, на думку деяких фахівців, випередила відповідні американські аналоги, висвітлена у працях В. Сліпченка.

Проблемою вивчення гібридної агресії Російської Федерації проти України від моменту її початку займалися українські вчені В. Горбулін, В. Головченко, М. Дорошко, С. Полумієнко, І. Рущенко. Варто особливо відзначити колективну монографію українських та польських дослідників «Гібридна війна: in verbo et in graxi» за загальною редакцією Р. Додонова, видану в ДонНУ ім. В. Стуса 2017 р.

Вивчення інформаційної складової гібридної війни здійснювали Т. Гуржій, В. Конах, О. Лазоренко, О. Караман та В. Курило дослідили актуальні проблеми шкільної освіти в умовах гібридної війни на Донбасі. На наш погляд, потребує додаткового вивчення проблема інформаційного впливу на дітей, що проживають на непідконтрольній Україні території ОРДЛО.

Мета статті. Російська Федерація веде проти України неоголошену гібридну війну, надаючи особливого значення застосуванню інформаційно-психологічного впливу на український психоспростір, намагаючись зруйнувати саму національну ідентичність українців. Особливо потужного інформаційного впливу зазнають на тимчасово окупованій території України діти. Метою даної статті є аналіз основних форм і методів інформаційного впливу на дітей в ОРДЛО та можливих наслідків такого впливу. Для дослідження використовувались повідомлення в засобах масової інформації, нормативно-правові акти самопроголошених республік, матеріали інтернет-ресурсів, що свідчать про факти небезпечного інформаційного впливу на дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з необхідних складових сучасної гібридної війни є інформаційна війна. Вона направлена на суспільну свідомість, історичну пам'ять народу – об'єкта агресії. Військові заходи супроводжуються відповідними невійськовими – інформаційними, пропагандистськими, виховними. Агресор може окупувати чужу територію, оволодіти матеріальними ресурсами підкореного народу. Але доки світ його історичних ідей залишатиметься сакраментальним, доти цей народ буде нездоланим. Інакше кажучи, не захоплення території, а успішне нав'язування власної картини соціального світу, власної системи цінностей – ось де криється перемога у сучасних війнах [1, с. 102]. Тому й точиться така жорстока боротьба за українську історичну пам'ять і національну ідентичність.

Згідно з Наказом «Міністерства освіти і науки «ДНР» №678 від 30. 07. 2018 «Про затвердження Державного освітнього стандарту базової загальної освіти», розробленого за зразком Державного освітнього стандарту Російської Федерації, вивчення суспільствознавства забезпечує таке подання історії, при якому курс вітчизняної історії поєднує історію Донбасу з історією російської держави [2]. За цим наказом вивчення історії Вітчизни – «Донецького краю», що замінила в школах історію України, повинно забезпечувати формування цілісного уявлення про місце і роль Донецького регіону в процесі розвитку російської цивілізації. При цьому учнів мають навчити критично оцінювати інформацію, отриману ззовні, передусім, з українських джерел.

З метою забезпечення вивчення історії російської цивілізації навчання в школах ОРДЛО здійснюється за російськими підручниками, що суттєво відрізняються від українських. Тривала наукова суперечка між українськими та російськими істориками щодо подій спільної історії загострилася після створення в травні 2009 р. «Комісії з протидії спробам фальсифікаціям історії на шкоду інтересам Росії» при Президентові Російської Федерації Д. Медведєві. Комісія мала на меті розроблення відповідного змісту шкільних підручників з історії та працювала до 2012 р. Результатом роботи комісії стали наступні оцінки ключових подій з історії України та Росії:

- діяльність Петра I та Катерини II мала «позитивне значення» для України, оскільки український народ отримав захист від економічного гноблення козацькою старшиною й від грабіжницьких нападів турків і татар;
- проголошення у 1918 р. незалежності УНР було «проявом сепаратизму», «не відповідало інтересам» українського народу й «не мало» всенародної підтримки;
- в Україні в 1918–1920 рр. відбувалася «громадянська війна», що завершилася «закономірною перемогою» радянської влади;
- в результаті «союзу українських націоналістів із Польщею» в 1921 р. Західна Україна була «тимчасово втрачена Росією»;
- голод 1921 р. в УСРР стався «внаслідок посухи»;
- Голодомор 1933 р. «не був геноцидом» українського народу, оскільки: 1) голодом були уражені також окремі райони Росії й Казахстану; 2) в УСРР голодували не лише українські селяни, а й представники етнічних меншин; 3) голод стався внаслідок посухи; 4) голод відбувся внаслідок помилок, скоєних низовими органами влади під час проведення колективізації;
- українські націоналісти в роки Другої світової війни «перебували на службі німецьких окупантів»; чимало з них «служили в німецькій військовій організації СС»;
- УПА «стріляла в спину» Червоній армії-визволительці;
- вояки УПА – це «бандити, кримінальні злочинці»;
- голод 1946–1947 рр. в УРСР «був наслідком посухи»;
- у розпаді СРСР винні «зрадники та зовнішні сили»;
- незалежна Україна – це «неприродне державне утворення, приречене на швидку загибель» тощо [3, с. 38-39].

19 лютого 2013 р. президент РФ В. Путін на засіданні Ради по міжнародним відносинам висловив ідею створення єдиних підручників історії Росії для середньої школи, що будуть позбавлені внутрішніх суперечностей та подвійних тлумачень. Нові підручники повинні були базуватися на єдиній концепції та пропонувати офіційну оцінку історичних подій [4].

За участю створеного в 2012 р. Російського історичного товариства був вироблений та затверджений Єдиний історико-культурний стандарт, на основі якого були розроблені три лінійки нових підручників «Історія Росії», підготовлених видавництвами «Просвещение», «Русское слово» і «Дрофа». З 2016/2017 навчального року ці підручники використовуються в школах.

У нових підручниках втілені установки головного «організатора і натхненника» реформи російської історії, президента РФ В. Путіна. Відзначимо лише ті новели, що так чи інакше стосуються історії України.

Перш за все – це старанна спроба уникати загальноприйнятого терміну «Київська Русь». Держава східнослов'янських племен з центром у Києві тепер старанно називається «Давньоруською». Згадується, що Київ, Щек і Хорив були варягами й «першими князями» в «землі полян» та «за переданням» побудували на березі Дніпра Київ. Лише одна строчка пояснення: «Оскільки столицею держави став Київ, іноді це об'єднання називають Київською Руссю».

Хрещення Русі князем Володимиром у 988 р. трактується як «одне з найважливіших рішень, які будь-коли приходилось приймати давньоруським правителям», але про те, що прийняття візантійського варіанту християнства невдовзі ускладнило взаємовідносини з західним світом, не сказано нічого. Також з нинішньої версії підручника випав параграф про торгівельні зв'язки Київської Русі з державами Центральної та Західної Європи. Натомість, тема виховання народу в православної вірі та впливу православ'я на розвиток держави протягом усіх історичних періодів активно педалюється.

Приєднання України до складу Московської держави розглядається як «вільний та усвідомлений вибір українського народу, прояв культурної, історичної, релігійної, етнічної спільності двох народів».

Напевно, найскладнішим завданням для авторів підручників було висвітлення епохи Сталіна. 1930-ті роки описані як період необхідної індустріалізації, що піднесла країну в «умовах ворожого оточення». Аналогічно трактується й колективізація. В підручнику 2006 р. для учнів 10 класу культу особи Сталіна й репресіям було присвячено 12 сторінок, а у новому підручнику О. Волобуєва, С. Карпачова, П. Романова за історико-культурним стандартом – лише 2 сторінки тексту. Спірним питанням залишається оцінка зовнішньої політики СРСР напередодні та на початку Другої світової війни. Вже не дивує відсутність хоч будь-якого аналізу причин величезних втрат та відступу Червоної армії у 1941 р.

Проте період правління В. Путіна описаний занадто компліментарно. Найзначніша частина цього останнього розділу присвячена зовнішній політиці Росії. Охарактеризовані так звані «кольорові революції». Особливий подив викликає опис подій української Революції Гідності та її наслідків: «у Києві незаконно було сформовано новий уряд». Підкреслюється, що «в країнах Заходу склався на чолі із США єдиний антиросійський фронт, що ставить за мету за допомогою системи санкцій «покарати» Росію за Крим і за неприйняття населенням південно-східних областей України націоналізму київської влади» [5].

Історична і політична наука в самопроголошених республіках розвивається на російських теоретико-методологічних засадах апології «Русского мира». Про напрямки і тематику наукових досліджень свідчать, наприклад, матеріали Першої наукової конференції істориків ДНР «Історія Донбасу: аналіз і перспективи», що відбулася в 2015 р. на базі Донецького краєзнавчого музею [6, с. 2].

Учасники конференції намагалися дати оцінку процесам, що відбувалися на Донбасі в період невдалої «Російської весни» 2014 р., вважаючи, що саме Україна веде війну проти «Русского мира», історії, моральності та людяності. Метою конференції було показати, що Донбас та його народ виникли як складові російської державності на моральних засадах православ'я.

Результати таких наукових досліджень апробуються в шкільних та університетських підручниках з історії. Так, у березні 2019 р. були розроблені перші шкільні навчальні посібники «Історичне краєзнавство: Вступ до історії Донецького краю» для 5 класу, «Історичне краєзнавство: Сторінки стародавньої історії Донецького краю» для 6 класу та «Сторінки історії Донбасу: епоха Нового часу (XVI – кінець XVIII ст.)» для 8 класу. Посібники були допущені «Міністерством освіти і науки ДНР» для використання в школах [7].

Авторським колективом за редакцією доктора історичних наук А.В. Броваря в 2018 р. був опублікований підручник для студентів неісторичних спеціальностей «Історія: Донбас в контексті розвитку Російської Держави», рекомендований «Міністерством освіти і науки ДНР». Підручник містить короткий курс історії від первіснообщинного ладу на території Донбасу до сучасного періоду й показує закономірності соціально-економічного, суспільно-політичного та культурного розвитку Донбасу через призму історії Російської держави та російського народу. Прикметно, що для обкладинки цього підручника серед всіх можливих історичних ілюстрацій від давнини до сьогодення обрано саме монумент радянським воїнам-визволителям і радянський орден «Перемога». Цей орден розташований не на фоні його власної орденської стрічки, а на фоні «георгіївської» стрічки, яка стала символом російського культу «Великої Перемоги», «російської весни» та заборонена для використання в Україні.

Хоча офіційно в «ДНР» дві державних мови – російська й українська, викладання в усіх школах здійснюється російською мовою. За інформацією сайту «Міністерства освіти і науки ДНР», вже у 2015/16 навчальному році співвідношення російськомовних та україномовних класів складало 97% до 3%. [8]. На вчителів та батьків дітей чиниться тиск з метою повного переходу на навчання російською мовою. Можливо, ще залишаються окремі класи з викладанням українською мовою в тих школах, які до війни були повністю україномовними, але точної інформації про їхню кількість наразі немає.

Навіть школярі, що раніше навчалися українською мовою, поступово забувають її через відсутність практики. Але частина випускників, що збираються отримати вищу освіту за межами ОРДЛО, орієнтується на вступ до українських вишів. Більшість з них так чинять не стільки із почуття патріотизму, скільки із практичних міркувань – освіта на контрактній основі в Російській Федерації є значно дорожчою. Тому зростає попит на репетиторів з української мови та історії України. Інформація про такі послуги поширюється таємно, адже влада самопроголошених республік вважає такі дії «українською агітацією» і може вдаватися до кримінального переслідування вчителів.

Таким чином, на школярів та студентів в ОРДЛО здійснюється величезний інформаційний вплив через неможливість вивчення української мови та історії України з метою інтегрувати молоде покоління до російського інформаційно-цивілізаційного простору.

Для досягнення цієї мети у самопроголошених республіках широко використовується система патріотичного виховання дітей та молоді. Відповідна концепція такого виховання була розроблена і затверджена у «ДНР» влітку 2015 р. В «ЛНР» аналогічно в липні 2015 р. був прийнятий «Закон про систему патріотичного виховання громадян Луганської Народної Республіки», який проголошує патріотичне виховання важливим елементом державної політики. Для реалізації цілей та завдань патріотичного виховання на основі розроблених методичних вказівок щорічно проводяться декади морально-правового та духовно-патріотичного виховання молоді, що навчається в освітніх закладах.

Вагомою складовою патріотичного виховання молоді самопроголошених республік є військово-патріотичне виховання, що здійснюється за зразком і методикою всеросійського дитячо-юнацького військово-патріотичного суспільного руху «Юнармія». Активно функціонують військово-патріотичні клуби для молоді, де проводяться теоретичні заняття та польові тренувальні збори. Для виховної роботи з молоддю та викладання початкової військової підготовки в школах залучають колишніх та діючих бійців незаконних збройних формувань ДНР/ЛНР. За російським прикладом проводяться форуми та змагання військово-патріотичних клубів з різних міст. Команди шкіл та ліцеїв самопроголошених республік неодноразово займали перші та призові місця у військово-історичному форумі «Олександрівський стяг», що відбувається в Санкт-Петербурзі вже у дев'ятий раз. Це – всеросійський військово-історичний молодіжний конкурс пам'яті князя Олександра Невського та генерал-фельдмаршала Олександра Суворова, який проходить щорічно за визначеною наперед темою. Цікаво, що в 2019 р. цей форум був присвячений 250-річчю заснування ордену святого Георгія Побідоносця. Намісник Олександрівської лаври єпископ Кронштадтський Назарій у зверненні до 300 учасників форуму – суворовців, кадетів, ліцеїстів та школярів зауважив, що «в останні роки тривають цілі битви навколо георгіївської стрічки, на яку ополчилися «сили зла» й закликав дітей «ніколи не соромитись носити цю стрічку» [9].

Виховання патріотизму дітей та молоді має величезне значення для формування особистості майбутніх дорослих громадян кожної країни. Проте військово-патріотичне виховання, що базується на «духовних скріпах» «Русского мира», закладає підвалини не для встановлення миру на Донбасі, а

навпаки, для довготривалого цивілізаційного конфлікту. Адже основними ідеологемами, що втовкмачуються у дитячі голови в ОРДЛО є наступні:

- історично Донбас ніколи не був українським, а українська національна держава – це помилка історії;
- на Донбасі сформувалась особлива багатонаціональна спільність людей, що належать до російської православної цивілізації;
- владу в Києві незаконно за підтримки США захопили «фашисти» та «бандерівці», які прагнуть завоювати «народ Донбасу»;
- київська влада переписує історію, тому свою історію необхідно захищати;
- особливо необхідно шанувати пам'ять про «Велику Перемогу над фашизмом»;
- необхідно завжди бути готовим захистити свою землю від українських націоналістів та визволити з-під їхньої влади весь «народ Донбасу», а згодом і народ України.

Ще одним напрямком інформаційного впливу на дитячу психіку є література і мистецтво, насамперед те, що, за словами відомого класика, є найважливішим з усіх мистецтв – кіно. Якщо навіть в Україні є можливість у мережі Інтернет дивитись кінофільми, заборонені за різними причинами до показу на нашій території, то в «ДНР/ЛНР» є повний доступ через російське телебачення та мережу кінопрокату до російської кінопродукції. В останні роки в російському кінематографі надзвичайно популярною стала тема Другої світової війни. Значна кількість кінофільмів знімається саме з метою реалізації заклику В. Путіна «захистити пам'ять про Велику Вітчизняну війну» від спроб «антиросійських сил» переписати історію.

Варто також відзначити доволі цікавий феномен сучасної російської літератури, що набуває популярності та лякає – книги про «попаданців» [10]. Сюжет завжди однаковий – «радянська людина» попадає в минуле й починає там боротись проти «сил зла», а фактично, за СРСР, намагаючись змінити хід історії. Окремі такі твори навіть екранізуються.

Висновки. Влада самопроголошених республік «ДНР» та «ЛНР» за вказівками російських кураторів активно сприяє поширенню ідеологем «Русского мира» у суспільній свідомості жителів Донбасу, а особливо дітей та молоді. Зміст викладання історії в школах та вищих закладах освіти, система військово-патріотичного виховання, пропаганда в ОРДЛО направлені на збереження у психпросторі радянських стереотипів, ностальгії за СРСР, формування відчуття приналежності до російської цивілізації. Натомість культивується ворожість до українства та неприйняття західних ліберально-демократичних цінностей.

Можна стверджувати, що в ОРДЛО має місце порушення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р., а саме:

- ст. 13 (право вільно висловлювати свої думки та право на інформацію незалежно від кордонів);
- ст. 17 (право на доступ до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел);
- ст. 30 (право користуватися своєю культурою, сповідати свою релігію, а також користуватися рідною мовою).
- ст. 38 (додержання норм міжнародного гуманітарного права, що застосовуються у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей) [11].

Чим довше триватиме інформаційний вплив на дітей в умовах гібридної війни, тим важче буде здійснити реінтеграцію Донбасу після завершення конфлікту.

Бібліографічний список:

1. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса / під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 412 с.
2. URL: http://doc.dnr-online.ru/wp-content/uploads/2018/08/PrikazMinobraz_N679_30072018.pdf (дата звернення 22.04.2019).
3. Головченко В. Історико-інформаційна складова гібридної агресії Росії проти Української держави. *Київські історичні студії. Науковий журнал* К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. №1 (4). С. 35-45.
4. Президент: Учебники истории должны иметь единую концепцию. URL: <https://rg.ru/2013/04/25/uchebnik-anons.html> (дата звернення 21.04.2019).
5. Пушкарев И. Школьникам расскажут про «уплывший Крым» и «антироссийский фронт». Чем новые учебники истории отличаются от старых. По пунктам. *Интернет-газета Знак*. 2016. 25 августа. URL: https://www.znak.com/2016-08-25/chem_novye_uchebniki_istorii_otlichayutsya_ot_staryh_po_punktam (дата звернення 22.04.2019).
6. Сборник материалов Первой научной конференции историков ДНР «История Донбасса: анализ и перспективы». Донецк, 2015. 76 с.

7. Наука и образование. Новости. Общество. URL: <https://dnr-online.ru/razrabotany-pervye-uchebnye-posobiya-dlya-obshheobrazovatelnyh-organizatsij-po-istorii-otechestva/> (дата звернення 22.04.2019).
8. Школы «ДНР»: как изучают украинскую историю и язык? Лина Куш для ВВС Украина. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2016/10/161027_ru_s_ukrainian_in_donetsk (дата звернення 20.04.2019).
9. Прошел IX форум «Александровский стяг» URL: <http://mitropolia.spb.ru/news/otdeli/?id=155538> (дата звернення 22.04.2019).
10. Минович М. Попаданцы. Ужас современной российской литературы. URL: <https://maxim-nm.livejournal.com/454745.html> (дата звернення 23.04.2019).
11. Конвенція про права дитини (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 23.04.2019).

References:

1. Hibrydna viina: in verbo et in praxi: monohrafiia / Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa / pid. zah. red. prof. R.O. Dodonova. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», 2017. 412 s.
2. URL: http://doc.dnr-online.ru/wp-content/uploads/2018/08/PrikazMinobraz_N679_30072018.pdf (дата звернення 22.04.2019).
3. Holovchenko V. Istoryko-informatsiina skladova hibrydnoi ahresii Rosii proty Ukrainskoi derzhavy. Kyivski istorychni studii. Naukovyi zhurnal K.: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 2017. №1 (4). S. 35-45.
4. Prezident: Uchebniki istorii dolzhny imet edinuyu koncepciyu. URL: <https://rg.ru/2013/04/25/uchebnik-anons.html> (дата звернення 21.04.2019).
5. Pushkarev I. Shkolnikam rasskazhut pro «uplyvshij Krym» i «antirossijskij front». Chem novye uchebniki istorii otlichayutsya ot staryh. Po punktam. Internet-gazeta Znak. 2016. 25 avgusta. URL: https://www.znak.com/2016-08-25/chem_novye_uchebniki_istorii_otlichayutsya_ot_staryh_po_punktam (дата звернення 22.04.2019).
6. Sbornik materialov Pervoj nauchnoj konferencii istorikov DNR «Istoriya Donbassa: analiz i perspektivy». Doneck, 2015. 76 s.
7. Nauka i obrazovanie. Novosti. Obshestvo. URL: <https://dnr-online.ru/razrabotany-pervye-uchebnye-posobiya-dlya-obshheobrazovatelnyh-organizatsij-po-istorii-otechestva/> (дата звернення 22.04.2019).
11. Konventsiiia pro prava dytyny (redaktsiia zi zminyamy, skhvalenymy rezoliutsiieiu 50/155 Heneralnoi Asamblei OON vid 21 hrudnia 1995 r.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 23.04.2019).
8. Shkoly «DNR»: kak izuchayut ukrainskuyu istoriyu i yazyk? Lina Kush dlya VVS Ukraina. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2016/10/161027_ru_s_ukrainian_in_donetsk (дата звернення 20.04.2019).
9. Proshel IX forum «Aleksandrovskij styag» URL: <http://mitropolia.spb.ru/news/otdeli/?id=155538> (дата звернення 22.04.2019).
10. Mirovich M. Popadancy. Uzhas sovremennoj rossijskoj literatury. URL: <https://maxim-nm.livejournal.com/454745.html> (дата звернення 23.04.2019).
11. Konventsiiia pro prava dytyny (redaktsiia zi zminyamy, skhvalenymy rezoliutsiieiu 50/155 Heneralnoi Asamblei OON vid 21 hrudnia 1995 r.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 23.04.2019).

Kovalov D. V., Ponomarenko A. B. Informational influence on children in conditions of hybrid war on Donbas

The article deals with the informational influence on children and young people in conditions of hybrid war in the uncontrolled territory of Ukraine in the separate regions of Donetsk and Luhansk oblasts. The purpose of this article is to analyze the main forms and methods of informational impact on children in the ORDLO and the possible consequences of such influence. For the study used messages in the media, regulatory legal acts of self-proclaimed republics, materials of Internet resources, indicating the facts of the dangerous information impact on children.

The content of the textbook on history used in schools and higher educational institutions in ORDLO, the state of teaching the history of the native land and the Ukrainian language is analyzed. The system of military-patriotic education of children and youth is explored, aimed at preserving Soviet stereotypes from the inhabitants of the Donbas, nostalgia for the USSR, and forming a sense of belonging to Russian civilization.

It is proved that students at ORDLO carry out enormous informational influence in order to integrate the younger generation into the Russian civilization. Instead, hostility toward Ukrainians and the rejection of Western liberal-democratic values are being cultivated.

Thus, there is a violation of the Convention on the Rights of the Child of 20 November 1989 in the ORDLO.

Key words: *information influence, hybrid war, "Russian world", textbooks on history, military-patriotic education, ORDLO, children's rights.*

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СТРЕС У ДІТЕЙ ЯК ПРИЧИНА ПСИХОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ

У статті досліджено вплив інформації на психіку дітей в умовах військових конфліктів та особливості виникнення інформаційного стресу як причини психологічних наслідків цих конфліктів. Сучасне військово-протистояння практично неможливе без активного інформаційного супроводу, який може посилити чи послабити одну з конфлікуючих сторін. Учасники військових конфліктів настільки майстерні в маніпулюванні інформацією з метою зміни громадської думки в країні і в світі, що вмілье застосування психологічних операцій іноді зможе зробити зайвим ведення військових дій. Нині українські телеканали не надто акцентують увагу глядача на гуманізацію всього, що відбувається на Сході України, та не індивідуалізують події. А діти, володіючи особливою чутливістю до інформаційної продукції, не просто її сприймають, але перш за все розвиваються в атмосфері певної субкультури, створеної даною продукцією, і являють собою групу ризику для шкідливих інформаційних впливів та інформаційних загроз. Не маючи ще сформованого особистісного стрижня, крізь призму якого дорослі люди фільтрують, аналізують, здійснюють критичну оцінку і осмислення навколишньої дійсності, діти не можуть орієнтуватися в смисловому полі інформації, більш схильні до різного роду маніпуляції, довірливі, наївні, не відрізняють завульовану брехню від правди, не мають ще сформованих ідеалів і еталонів для проведення відповідного співставлення. Перебування дитини в умовах військових конфліктів, де роль інформації має виняткове значення, може викликати фізіологічну дезадаптацію, яка веде до психічних розладів. Тому, проблеми інформаційно-психологічної безпеки дітей набувають в сучасних умовах більш вагомого значення, а розуміння існуючих загроз і ризиків, механізмів їх дії і можливостей захисту стає не тільки психологічною проблемою, але й нагальною потребою соціальної практики.

Ключові слова: військовий конфлікт, стрес, інформаційний стрес, інформаційна безпека, психологічна дезадаптація

Постановка проблеми. Сучасні військові конфлікти практично неможливі без активного інформаційного забезпечення, яке може посилити чи послабити результати протистояння. Сторони протистояння у війні настільки майстерні в маніпулюванні інформацією з метою зміни громадської думки в країні і в світі, що вмілье застосування психологічних операцій іноді зможе зробити зайвим введення в дію бойових підрозділів. Відтак вплив інформації на населення може розглядатися як прямий засіб ведення сучасної гібридної війни. Тому важливим завданням протистояння агресору стає організація захисту населення від психологічного тиску.

Діти, володіючи особливою чутливістю до інформаційної продукції, не просто її сприймають, але перш за все розвиваються в атмосфері певної субкультури, створеної даною продукцією, і являють собою групу ризику для шкідливих інформаційних впливів та інформаційних загроз. У зв'язку з цим необхідно відзначити, що необмежений, неконтрольований потік інформації в умовах військових протистоянь викликає у дитини інформаційний стрес.

Метою статті є з'ясувати вплив інформації на психіку дітей в умовах військових конфліктів та виявити особливості виникнення інформаційного стресу як причини психологічних наслідків цих конфліктів.

Суттєвим внеском у дослідження проблеми впливу інформації на психіку людини є доробок американського науковця Е. Тофлера, який визначив основні форми адаптації до інформаційних впливів [1]. Питання інформаційної безпеки особи, в тому числі і в надзвичайних ситуаціях, висвітлені в працях українських науковців Панченко О. А., Кутько І. І., Кабанцевої А. В., Симоненко Е. Б., Антонова В. Г. [2; 3]. Важливим кроком в актуалізації теми психотравми та інформаційного стресу став ряд конференцій, проведених українськими та зарубіжними науковцями: Міжнародна міждисциплінарна асамблея «Посттравматичний стрес: дорослі, діти та

родини в ситуації війни» (грудень 2017 р., м. Київ); Всеукраїнська науково-практична конференція «Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії» (лютий 2018 р., м. Маріуполь); I Всеукраїнська наукова конференція «Медіатравма в умовах інформаційної війни: психологічний та педагогічний аспекти» (червень 2017 р., м. Київ), що продемонструвала широке коло можливих предметів досліджень – від сутності медіатравми і її типів до передумов психотравми і вторинної травматизації. Вкрай важливим та необхідним стало проведення Міжнародного форуму соціальної дії «Захист прав дітей під час окупації та збройних конфліктів» (ДонНУ ім. В.Стуса, червень 2019 р., м. Вінниця). Учасники форуму обговорили актуальні проблеми інформаційно-психологічного впливу на дітей та запропонували ряд конкретних рекомендацій [5; 6].

Загалом у сірій зоні проживає близько 200 тисяч дітей. На території самопроголошених «республік» – 600 тисяч. За даними Міністерства соціальної політики України, в п'ятикілометровій зоні вздовж лінії контакту проживає 15 тисяч дітей. Вони не готові сприймати ті події, які відбуваються навколо. Їм найважче сприймати, аналізувати інформацію, яка є за межами їх розуміння. У дошкільному та шкільному віці складаються базові уявлення про світ, формуються первинні етичні й естетичні імперативи, виробляється ставлення до себе та інших. Не маючи ще сформованого особистісного стрижня, крізь призму якого дорослі люди фільтрують, аналізують, здійснюють критичну оцінку і осмислення навколишньої дійсності, діти не можуть орієнтуватися в смисловому полі інформації, більш схильні до різного роду маніпуляцій, довірливі, наївні, не відрізняють завуальовану брехню від правди, не мають ще сформованих ідеалів і еталонів для проведення відповідного співставлення. Все це робить освоєння дитиною неконтрольованого інформаційного поля без допомоги дорослих небезпечним. Перебування дитини в умовах військових конфліктів, де роль інформації має виняткове значення, спричиняє інформаційний стрес і може викликати фізіологічну дезадаптацію, яка веде до психічних розладів.

Адаптація до несприятливих факторів супроводжується перебудовами багатьох функціональних систем, мобілізацією біологічних і соціальних механізмів. Стереотипні зміни, які розвиваються в організмі після сильних впливів, описуються як стрес-реакція. Вивчення стресу показало, що ця реакція протікає стадійно, характеризується певним комплексом змін в нервовій системі і впливає на рівень неспецифічної резистентності організму.

Сутність стресу даного виду вивчається психологами протягом тривалого часу. Такі спостереження дозволили класифікувати інформаційний стрес за кількома стадіями розвитку.

1). Початкова стадія характеризується тривожним станом дитини на тлі залучення особливостей людського організму до адаптації або опору стресу.

2). Середня стадія характеризується опором на тлі сумісності факторів, що провокує стрес, і можливостями дитини. Страх і тривога зменшуються, функціональна надійність і опірність збільшується. В результаті чого у дитини може спостерігатися приплив сил.

3). Важка стадія характеризується виснаженням, коли прояви стресу першої та другої стадій повертаються і стають незворотними.

Е. Тофлер описує чотири стратегії поведінки жертв інформаційного стресу. Ці стратегії негативні, так як є результатом поганої адаптації до інформаційного стресу. Стратегія вимикання полягає в тому, щоб заблокувати небажану реальність, заблокувати весь потік нової інформації. Коли людина, що застосовує цю стратегію, змушена буде адаптуватися до реальних змін, це може набути форми суттєвої життєвої кризи. Стратегія фахівця полягає у відштовхуванні інформації про все, за винятком одного вузького питання. Стратегія ревізійністів – нав'язливе повернення до минулих успішних адаптаційних стратегій, які тепер є неприйнятними. Стратегія спрощення полягає в пошуку одного рішення для всіх проблем [1, с. 391]. Проте дитяча психіка є не стійкою, не достатньо сформованою, і реакція дітей на інформацію в умовах військового конфлікту залежить певною мірою від оточення, в якому перебуває дитина: реакція батьків, вихователів, вчителів, інших авторитетних для дитини дорослих. А також від близькості до місця конфлікту і віку. Діти раннього віку (до 5 років) можуть взагалі не розуміти, що відбувається і не реагувати на те, що відбувається, якщо вони досить віддалені і отримують інформацію про військові дії через спілкування дорослих і від ЗМІ.

Діти 5-12 років розуміють більше подій і цікавляться ними. Вони вже мають потребу в словах і поясненні того, що відбувається. Діти цього віку зазвичай пам'ятають лише частину стресової ситуації, або ж мимоволі змінюють черговість подій пережитого стресу. Крім того, вони можуть вважати причиною стресової ситуації якісь «події» минулого. Діти вірять, якщо такі ж «події» виникнуть ще раз, то такий же стрес обов'язково виникне знову. Тому діти знають, якщо вони

будуть звертати увагу на ці «події» і остерігатися їх, то вони зможуть уникнути повторення такого ж стресу в подальшому. Це призводить до виникнення зайвої підозрілості і розвитку страхів у дітей. Діти цього віку можуть також "переносити" частину стресу в їхнє повсякденне життя. Тому при дітях не варто дивитись новини, в яких демонструються збройне протистояння, що супроводжується актами насилля, стрілянини, сценами смерті, розпачу, вибухів. На жаль, батьки не завжди контролюють свої висловлювання. Іноді вони демонструють перед дитиною спалахи агресії або відчаю. Якщо так сталося, що дитина стала свідком таких сцен, необхідно дитину заспокоїти і повідомити, що все буде добре, що дорослі впораються з цією проблемою, а дитина буде захищена.

Підлітки вже розуміють події і тривожаться за себе, сім'ю, батьків. Деякі прояви перенесеного стресу в підлітковому віці схожі на дорослі. Однією з відмінностей є те, що підлітки частіше, ніж діти або дорослі, демонструють імпульсивну і агресивну поведінку. Крім перерахованого вище, діти і підлітки після стресу часто відчують страх, занепокоєння, печаль, гнів, почуття самотності та інші негативні емоції. До навколишніх вони можуть відчувати ненависть та відсутність довіри. Також в підлітковому віці спостерігається девіантна поведінка – агресія, нанесення тілесних ушкоджень, зловживання алкоголем або наркотиками.

Нині українські телеканали не надто акцентують увагу глядача на гуманізацію всього, що відбувається на Сході України, та не індивідуалізують події. Натомість діти «узагальнення війни» сприймають спрощено, відповідно до свого віку, і копіюють їх на відносини з однолітками та близькими.

Чим ближче дитина до стресової ситуації, тим важче ускладнення. Якщо дитина, наприклад, була безпосереднім свідком військових дій, а не побачила бої по телевізору, то ускладнення, відповідно, будуть важчими. У деяких дітей наслідки інформаційного стресу можуть зберігатися протягом багатьох років, але якщо дитина отримує необхідну увагу батьків, близьких людей або дорослих, то наслідки перенесеного стресу можуть пройти через кілька місяців. Так як у дітей ще не розвинене рольове Его, вони орієнтуються на батьків або інших важливих для них дорослих. Саме батьки мають відповідно толерантно інтерпретувати дітям те, що вони бачать в теленовинах, та й самі повинні врівноважено сприймати дійсність, адже нині діти сприймають світ через призму переживань батьків.

Від чого залежить тяжкість ускладнень інформаційного стресу у дитини? Існує декілька причини, які збільшують шанси розвитку ускладнень у дітей і підлітків після пережитого стресу. Чим сильнішим був стрес, тим більш важкі ускладнення виникають у дитини. Дітям і підліткам, які переживають дуже сильний інформаційний стрес, як правило, необхідно більше часу на відновлення. Чим більше батьки піклувалися про дитину після стресу, тим легше переносяться його наслідки. Якщо батьки показують свою стурбованість дитині, оточують його ласкою, добротою, турботою і дитина відчуває повну підтримку з боку батьків, то наслідки перенесеного інформаційного стресу у дитини протікають в більш м'якій і легкій формі.

Поведінка дітей, що пережили інформаційний стрес може характеризуватись усамітненням, запереченням загальноприйнятих правил і стандартів поведінки, кардинальною зміною зовнішнього вигляду, підвищенням імпульсивності, дратівливості, конфліктності. В особистісному контексті у дітей може змінитися уявлення про себе, світ та інших людей, зникнути довіра і безпека до оточення, натомість з'являється відчуття безпорадності. Однак, найбільш руйнівний вплив мають емоційні наслідки, що проявляються у вигляді злості, ворожості, тривожності, безпорадності і безсилля, емоційної нестабільності, апатії тощо [7, с. 159].

Психологи пояснюють, що психічні наслідки інформаційного стресу можуть зробити дитину надміру вразливою, неадаптованою в дорослому віці. Якщо дитина живе в стані постійної напруги, тривоги, хронічного стресу, цього може бути досить, аби розвинувся психічний розлад.

Психічні (психогенні) реакції і розлади, що виникають при інформаційному стресі, можна поділити на:

- 1) психологічні (психофізіологічні) реакції;
- 2) психопатологічні реакції.

Стресові ситуації викликають найрізноманітніші емоційні реакції – від легкого збудження (якщо подія вимагає відомого напруги, але з ним можна впоратися) до звичайної емоцій тривожності, гніву, зневіри і депресії.

Найбільш звичайною реакцією на стресор є тривожність. Це неприємне переживання, що позначається такими словами, як «занепокоєння», «побоювання», «напруга» і «страх», і відчувається усіма нами час від часу в різному ступені.

Оснoву психологічних (психофізіологічних) реакцій становить страх. Поведінка в стресовій ситуації багато в чому визначається емоцією страху, яка до певних меж може вважатися фізіологічно нормальною і корисною, сприяє екстреній мобілізації фізичного і психічного напруження, необхідного для самозбереження. По суті при будь-якому стресу, в тому числі інформаційному, у людини виникають тривожне напруження і страх. Безстрашних психічно нормальних людей в загальноприйнятому розумінні цього стану не буває. Коли мова йде про дітей, то відчуття ними страху є нормальною реакцією на сприйняття інформації, що, на їх думку, несе загрозу. Прояви страху залежать від його глибини і виражаються в об'єктивних проявах і суб'єктивних переживаннях. Найбільш характерні рухові порушення поведінки, які лежать в діапазоні від збільшення активності (гіпердинамію, «рухова буря») до її зменшення (гіподинамія, ступор). Страх супроводжується появою зміненого стану свідомості, що виражається у дітей в неповному осмисленні того, що відбувається, ускладненні сприйняття інформації, нечіткому (неадекватному) виконанні необхідних дій.

Інша поширена реакція на стресову ситуацію – це гнів, який може призвести до агресії. Діти частіше висловлюють свою агресію фізично, ніж словесно. Хоча звичайною реакцією є активна агресія, поширена і протилежна – реакція відстороненості і апатії. Якщо стресові умови зберігаються і дитині не вдається подолати їх, то переживання неприємної, неконтрольованої інформації, може призводити до апатії і депресії. У деяких дітей розвивається набута безпорадність, яка характеризується апатією, відстороненістю і бездіяльністю у відповідь на неконтрольовану інформацію.

Крім емоційних реакцій на стрес, у дітей при зустрічі з сильними інформаційними стресорами часто виникають суттєві когнітивні порушення. Їм важко зосередитися і логічно вибудувати свої думки. Вони легко відволікаються. В результаті їх здатність навчатися, вирішувати завдання, знижується. Таке когнітивне порушення може мати дві причини. Сильне емоційне збудження може інтерферувати з обробкою інформації в мозку. Тому, чим більшу тривожність, гнів або депресію викликає стрес, тим швидше виникнуть когнітивні порушення. Останні можуть відбуватися також через відволікаючі думки, що виникають в голові при зустрічі з інформаційним стресором.

Психопатологічні прояви як наслідок стресових ситуацій мають багато спільного з порушеннями, що розвиваються в звичайних умовах. Однак клінічна картина не носить суворо індивідуального характеру, а зводиться до невеликого числа досить типових проявів. Психопатологічні реакції невротичного рівня – це виникаючі астенічний, істеричний, депресивний та інші синдроми з подальшою трансформацією в невроз, знижуються критичне розуміння і оцінка того, що відбувається і можливість цілеспрямованого і адекватної поведінки.

Тому вкрай важливо забезпечити інформаційну безпеку дітей в умовах збройних конфліктів, оскільки інформаційна безпека особистості – це стан захищеності психіки людини від негативного впливу, яке здійснюється шляхом впровадження деструктивної інформації в свідомість або в підсвідомість людини, що призводить до неадекватного сприйняття їм дійсності.

Проблеми інформаційно-психологічної безпеки дітей набувають в сучасних умовах більш вагомого значення, а розуміння існуючих загроз і ризиків, механізмів їх дії і можливостей захисту стає не тільки психологічною проблемою, але й нагальною потребою соціальної практики.

Бібліографічний список:

1. Тоффлер Э. Шок будущего: Пер. с англ. М.: «Издательство АСТ», 2002. 557 с.
2. Панченко О. А. Информационная безопасность ребенка. К.: КВИЦ, 2016. 379 с.
3. Панченко О. А. Проблемы информационной безопасности в эстетической медицине / О. А. Панченко, И. И. Кутько. Медична інформатика та інженерія. 2016. № 1. С. 94-95.
4. Панченко О. А. О понятии "информационная безопасность ребенка" / О. А. Панченко, А. В. Кабанцева, Е. Б. Симоненко, В. Г. Антонов. Медична інформатика та інженерія. 2016. № 1 С. 96-97.
5. Закірова С. Г. Психотравмуючий фактор інформаційної складової війни четвертого покоління. Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії: збірник матеріалів, доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. Маріуполь: ДонДУУ, 2018. С. 30-33.
6. Доброносова Ю. Особливості впливу медіатравматичного досвіду на самоактуалізацію особистості в культурі медіарозмаїття. Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії: збірник матеріалів, доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. Маріуполь: ДонДУУ, 2018. С. 22-25.
7. Сорока О. В. Діагностувальний потенціал арт-терапевтичних технологій у роботі з дітьми, які пережили стрес. Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії: збірник матеріалів, доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. Маріуполь: ДонДУУ, 2018. С. 158-161.

References:

1. Toffler Je. Shok budushhego: Per. s angl. M.: «Izdatel'stvo ACT», 2002. 557 s.
2. Panchevko O. A. Informacionnaja bezopasnost' rebenka. K.: KVIC, 2016. 379 s.
3. Panchenko O. A Problemy informacionnoj bezopasnosti v jesteticheskoy medicine / O. A. Panchenko, I. I. Kut'ko. Medichna informatika ta inzhenerija. 2016. № 1. C. 94-95.
4. Panchenko O. A. O ponjattii "informacionnaja bezopasnost' rebenka" / O. A. Panchenko, A. V. Kabanceva, E. B. Simonenko, V. G. Antonov. Medichna informatika ta inzhenerija. 2016. № 1 C. 96-97.
5. Zakirova S. Gh. Psykhotravmujuchyj faktor informacijnoji skladovoji vijny chetvertogho pokolinnja. Psykhosocialjna pidrtymka osib z travmoju vijny: mizhnarodnyj dosvid ta ukrajinsjki realiji: zbirnyk materialiv, dopovidej Vseukrajinsjkoji naukovo-praktyčnoji konferenciji. Mariupolj: DonDUU, 2018. S. 30-33.
6. Dobronosova Ju. Osoblyvosti vplyvu mediatravmatychnogho dosvidu na samoaktualizaciju osobystosti v kuljturi mediarozmajittja. Psykhosocialjna pidrtymka osib z travmoju vijny: mizhnarodnyj dosvid ta ukrajinsjki realiji: zbirnyk materialiv, dopovidej Vseukrajinsjkoji naukovo-praktyčnoji konferenciji. Mariupolj: DonDUU, 2018. C. 22-25.
7. Soroka O. V. Diagnostovaljnyj potencial art-terapevtychnykh tekhnologij u roboti z ditjmy, jaki perezhlyly stres. Psykhosocialjna pidrtymka osib z travmoju vijny: mizhnarodnyj dosvid ta ukrajinsjki realiji: zbirnyk materialiv, dopovidej Vseukrajinsjkoji naukovo-praktyčnoji konferenciji. Mariupolj: DonDUU, 2018. S. 158-161.

Hodlevska V. Yu. Information stress in children as a reason of psychological consequences of military conflicts

The article investigates information influence on the psyche of children in the conditions of military conflicts and peculiarities of the information stress emergence as a cause of the psychological consequences of these conflicts. Modern military confrontation is practically impossible without active information support, which can strengthen or weaken one of the conflicting parties. Participants in military conflicts are so masterful in manipulating information to change public opinion in the country and in the world, that skillful use of psychological operations can sometimes make military actions unnecessary. Currently, Ukrainian TV channels do not emphasize the spectator's attention to the humanization of everything that is happening in the East of Ukraine and does not individualize the events. Children, being especially sensitive to information products, not only perceive them, but also primarily develop in the atmosphere of a certain subculture created by these products, and represent a risk group for harmful information influence and information threats. Children, not having a formed personal core, through the prism of which adults filter, analyze, carry out critical appraisal and comprehension of the surrounding reality, children can not navigate in the semantic field of information, more prone to various kinds of manipulations, trustful, naive, do not distinguish the veiled falsehood from the truth, do not have yet formed ideals and standards for conducting the appropriate comparison. Presence of a child in military conflict conditions, where the role of information is of exceptional importance, can cause physiological maladjustment, which leads to mental disorders. Problems of informational and psychological safety of children are becoming more important in modern conditions, and understanding of the existing threats and risks, mechanisms of their actions and protection possibilities becomes not only a psychological problem, but also an urgent need for the social practice.

Key words: *military conflict, stress, information stress, information security, psychological disadaptation*

DOI 10.31558/2519-2949.2019.2.9

УДК 321.013: 327.58

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9637-0572>

Мацієвський Ю. В., Національний університет «Острозька академія»

ВНУТРІШНІЙ КОНФЛІКТ ЧИ ПРИХОВАНА АГРЕСІЯ: АКАДЕМІЧНА ДИСКУСІЯ І ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ ВІЙНИ НА ДОНБАСІ

У цій статті увага зосереджена на двох темах – академічній дискусії навколо суті військових подій на Донбасі і презентації двох хвиль експертних опитувань щодо чинників, які призвели до вибуху протистояння. Аналіз літератури вказує на існування двох конкурентних дискурсів, у яких домінуючими є поняття «громадянська війна» та «гібридна війна» і т. зв. «прагматичного дискурсу», що визнає присутність обох явищ одночасно. Якщо найбільші труднощі авторів, які поділяють дискурс внутрішнього конфлікту, пов'язані з російськоцентричним поглядом на війну і, відповідно, недооцінкою ролі Росії, то прихильники дискурсу «гібридної війни» не добачають втрати Україною монополії на легітимне використання примусу у період революційної зміни влади. Друга тема стосується ваги чинників конфлікту в оцінках українських експертів. У цій роботі визначено сім зовнішніх та внутрішніх чинників, які найчастіше зустрічалися в літературі у період 2014-2015 рр. Це фрагментація держави, раптова зміна влади в Києві, наслідки радянської політики русифікації, деструктивний вплив регіональних еліт, спрямовані дії Росії, слабкість організованих проукраїнських груп і втрата легітимності нової центральної влади на Донбасі. Опитування, виконані шляхом попарних порівнянь у 2016 і 2017 рр. показали, що більшість українських експертів бачать у цих подіях приховану агресію з боку РФ (15,2 %) і деструктивний вплив регіональних еліт (13,9 %), тоді як переважна частина їхніх західних колег дивиться на них крізь призму громадянської війни. Відмінності в оцінках, вочевидь, зумовлені не так фактами, як попередньо сформованими уявленнями та способами мислення, що впливають на сприйняття подій на Донбасі.

***Ключові слова:** війна на Донбасі, чинники війни, дискурси війни, внутрішній конфлікт, громадянська війна, сепаратизм, гібридна війна, прихована агресія, Донбас, Росія, Україна.*

Вступ

Військові дії, що тривають на Донбасі уже п'ятий рік, призвели до появи значної кількості досліджень, у яких два питання є найбільш дискусійними. Насамперед, як кваліфікувати ці події? Це громадянська війна, сепаратизм чи прихована агресія? Наперед задані уявлення часто стоять на заваді критичному аналізу фактів і це помітно не лише серед українських чи російських авторів, але й у значної частини західних вчених. Не менш важливим є питання про роль внутрішніх і зовнішніх чинників, що призвели до військових дій. Які з них мали більше, а які менше значення? У цій роботі визначено сім зовнішніх та внутрішніх чинників, які найчастіше зустрічаються в літературі. Крім того, розроблена модель оцінки чинників, яка була запропонована українським експертам.

Опитування, виконані шляхом попарних порівнянь у 2016 і 2017 рр. показали, що війна на Донбасі в оцінках українських експертів має переважно зовнішнє походження. Внутрішньополітичні чинники, такі як вплив регіональних еліт, спадок радянської політики русифікації чи раптова зміна влади в Києві також мають значення, але їхня вага є меншою. Виявлені дані демонструють, що у цьому питанні українські експерти мають протилежний до більшості західних колег погляд на причини війни на Донбасі.

Внутрішній конфлікт чи прихована агресія?

Військові дії на сході України викликали жваву академічну дискусію як щодо оцінок подій, так і чинників, що їх спровокували. Якщо станом на кінець 2018 р. 72 % громадян України (включно з 39 % тих, що мешкають у підконтрольних Києву районах Донбасу) ці події сприймали як війну Росії проти України (14 і 39 % відповідно думали інакше) [23], то серед дослідників такої одностайності немає.

На час написання статті у цій дискусії склалося три точки зору. Значна частина західних, російських і окремі українські автори ці події розглядають крізь призму **внутрішнього конфлікту**,

спричиненого незаконним захопленням влади «київською хунтою», поляризованою ідентичністю чи економічними страхами [Більше про дискурс «внутрішнього конфлікту» див. 46, с. 8-21; 49; 25, с.8-9]. Відтак, значна частина західних дослідників чи вихідців з України/Росії, які працюють на Заході, з різних причин називають ці події «громадянською війною» [58, р.97; 51; 32], сепаратизмом [42], повстанням «insurgency» [53; 65], «rebellion» [6; 65], «bottom up revolt» [52] чи внутрішнім конфліктом [64; 8; 9].

Менша частина західних і російських вчених, але переважна більшість українських дивляться на ці події як приховану агресію Росії проти України та Заходу [28; 31; 35; 39; 41; 43; 46; 48; 54; 57; 61], **гібридну війну** Росії проти України [3; 4; 11; 19; 20] чи як на «гарячу фазу глибшого україно-російського конфлікту» [15, с.2].

Третю позицію займають міжнародні дослідницькі проекти, установи та дослідники, які вбачають у цих подіях обидві складові. Першість внутрішніх чи зовнішніх елементів часто не наголошується, або ж непрямо визнається перевага одних чинників над іншими [37; 50; 60, 64].

Поглянемо на ці дискурси уважніше. Автори, які розглядають військові дії на Донбасі крізь призму внутрішнього конфлікту беруть до уваги факт збройного протистояння українців одного регіону і решти країни, але не визнають, чи применшують роль Росії. Внутрішні (структурні) чинники (параліч силових структур, зміна лояльності їх персоналу, політизація регіональної ідентичності, роль місцевих еліт чи олігархів тощо) часто розглядаються як полегшуючі умови виникнення конфлікту.

Такий поверхневий погляд часто недобачає того, хто спровокував військові дії, хто бере у них участь і за що іде війна. Якщо суттю громадянської війни є боротьба сторін за центральну владу, чи іншими словами «боротьба за монополію на фізичну силу в середині країни» [36, р. 160-161], то події в Україні не підпадають під поняття громадянської війни щонайменше з двох причин. По-перше, ані лідери ДНР/ЛНР, ані польові командири не претендують на центральну владу в Україні. Змінити владу в Україні шляхом поширення «Русской весны» на весь південний схід України намагалося керівництво РФ. Після того, як цей план не вдався, інтенсивність військових дій знизилася і війна перейшла у затяжну фазу. [Більше про це див. 46, с. 251-289; про дискусії навколо визначення громадянської війни див. 59]. Симптоматично, що від використання дискурсу «громадянської війни» уже поступово відмовляються впливові західні ЗМІ, як наприклад RFL/RL, DW (Німецька хвиля) [33].

По-друге, аргумент про підписання Мінських угод керівництвом України не робить цю війну громадянською. Тут важливо брати до уваги контекст, який в обох випадках (т.зв. Мінська 1 і Мінська 2) був не на користь України. В обох випадках Україні (П. Порошенку) був нав'язаний «поганий» мир. Не підписання угод могло призвести до ще більших військових втрат і спонукати Путіна до продовження військового вторгнення в Україну. Саме спотворена суть війни, яка у Мінських угодах подана як внутрішній конфлікт, а не прихована агресія з боку РФ чи «інтернаціоналізований внутрішній конфлікт за втручання інших держав»,* є чи не найбільшою проблемою їх імплементації. Спотворене уявлення про конфлікт, прийняте спочатку лідерами Франції та Німеччини, найбільший тягар у виконанні угод поклало на Україну, тоді як «ДНР» і «ЛНР» були відповідальні за виконання обмеженого кола заходів безпеки. Попри запізніле визнання Росії агресором (в Україні лише на поч. 2018р., а в резолюціях Генасамблеї ООН ще з кінця 2016 р.), Росія досі не визнана стороною у конфлікті. Ключові західні держави, імовірно, очікують рішення Міжнародного кримінального суду, куди Україна склала позов проти РФ у 2018 р. Без визнання Росії стороною у конфлікті, Україні буде важко самостійно зупинити протистояння.

Не менші труднощі виникають у тих, хто використовує поняття «сепаратизм» щодо подій на Донбасі. У науковій літературі «сепаратизм» визначається як рух за обмеження політичної і іншої влади уряду країни над певною територією і передачу цієї влади до еліт чи населення, що представляють цю територію [56, р.1]. Такий рух не обов'язково повинен вести до відокремлення частини території держави – у такому разі це вже сецесія [34], а лише до здобуття розширеної автономії [38, р. 320]. Сецесія, як крайня форма сепаратизму, має захистити представників меншини від дискримінації (за етнічною, мовною, релігійною чи іншою ознакою).

Сучасні дослідження показують, що сепаратистський рух зумовлюється не стільки культурними відмінностями чи економічними очікуваннями, як політичними чинниками: дискримінацією етнічної групи з боку держави, занепадом держави (state failure) та формування активної політичної еліти, здатної очолити цей рух [Див. напр. 26]. Якщо поглянути на події, які тривали в Україні з кінця 2013 р. до початку збройного протистояння на Донбасі, то жодна з цих умов не виконуються.

Зокрема, опитування КМІС за грудень 2014 р. виявило лише 4,4 % мешканців південного сходу України, які боялися дискримінації за мовною чи етнічною ознакою [14; 17]. Ці дані підтверджуються дослідженням Британської організації Equal Rights Trust за 2015 р., які свідчать, що ані мовної, ані етнічної чи релігійної дискримінації росіян чи російськомовних в Україні не існувало як до, так і після початку війни на Донбасі. [40, р 152-159].

Те саме стосується тези про загрозу ідентичності/безпеки мешканців Донбасу у зв'язку з занепадом держави. Попри те, що з середини 90-их Україна є «захопленою» кланами державою, вона пережила кілька гострих економічних і політичних криз, кілька епізодів масової мобілізації і вже п'ятий рік чинить опір російській агресії. Провал «Русской весны» – плану дезінтеграції України, значною мірою зумовлений послабленням російської ідентичності і посиленням української у традиційно російськомовних регіонах – дніпропетровській, харківській, одеській [44]. Однак у момент революційної зміни влади корумпована держава виявилася заслабкою, щоб утримати монополію на використання примусу у Криму і на Донбасі. Внаслідок масової зради працівниками місцевих силових структур держави і переходу на бік проросійських сил, Україна втратила контроль над майже 20 тис км² території Донбасу та понад 400 км. українсько-російського кордону.

Наостанок, попри поширення антиукраїнської пропаганди російськими ЗМІ в регіоні [24], створення «євразійських» організацій та груп у соціальних мережах [27] на Донбасі не було й досі немає виразної ідеології, визнаних лідерів і організованої структури руху [22]. У ДНР/ЛНР постійно триває боротьба за владу, відбулося кілька хвиль зміни керівництва, а багато польових командирів і ватажків загинули через різні обставини.

Отож автори, які дивляться на війну на сході України крізь призму сепаратизму, мають дві спільні проблеми. Перша полягає у труднощах відповіді на питання – хто ці «сепаратисти» і яка їхня кількість на Донбасі? Інакше кажучи, який відсоток людей зі зброєю і цивільних прагнуть виходу Донбасу зі складу України? Дані опитувань до початку конфлікту (лютий 2014 р.) свідчать, що лише 30,3 % мешканців Луганської і 27,5 % мешканців Донецької областей бажали приєднання до РФ, тоді як 51,9 % і 52,2 % відповідно були категорично проти приєднання [Див.14]. Третина, яка бажала приєднання, переважно складалася з етнічних росіян і українців з подвійною (україно-російською) ідентичністю. [37, р.17.]

Впродовж усіх років незалежності мешканці Донбасу дійсно мали яскраво виражену регіональну ідентичність, були переважно російськомовними і мали найбільшу у порівнянні з іншими регіонами країни частку тих, хто вважав себе «радянськими» (11,7 % у 2013 і 19,3 % у 2014 р. відповідно [Див. 30, с.14; 55] і жаліли за розпадом СРСР (станом на 2013 р. таких було 56 % на сході України [див.16])). Однак виражена регіональна ідентичність мешканців Донбасу ніколи не становила загрози цілісності держави. Крім того, кожна чи усі разом, ці риси не роблять мешканців Донбасу дискримінованою меншиною, яка опинилася під загрозою. Однак саме ця теза прямо чи приховано присутня у дискурсі внутрішнього конфлікту і виразно – у заявах керівництва РФ та кремлівських ЗМІ. Таким чином, механістичне перенесення етнополітичних пояснень на український випадок хибує значним спрощенням і втратою змісту.

Друга проблема з «сепаратизмом» витікає з першої. Чому після проголошення ДНР/ЛНР їхні лідери підписали Мінські угоди, визнавши цим, що Донбас є частиною України? Тобто самі «сепаратисти» і прихильники цього дискурсу не можуть пояснити чому ж вони не відокремлюється, а домагаються відновлення торгівлі, комунікацій і соціальних виплат з боку Києва. Аргумент про широку автономію, тобто закріплений у Конституції особливий статус, амністію і право вето на рішення українського парламенту – заслабкий. Особливого статусу для окупованих районів Донбасу добиваються не ватажки «республік», а керівництво РФ, що свідчить про цілком інші плани Росії щодо статусу Донбасу в Україні.

Таким чином, схематичне перенесення етнополітичних пояснень на випадок війни в Україні, її інтерпретація як питома внутрішнього конфлікту, з одного боку, є частиною російської пропагандистської кампанії в Україні і на Заході, а з іншого – не вкладається у типові пояснення вибуху сепаратизму. Український випадок – це приклад псевдо-сепаратизму, який можна пояснити, якщо врахувати роль зовнішнього чинника у розпалюванні, інформаційному супроводі і обґрунтуванні належності України до «русского мира» [Див. напр.48, р.87].

Цей протилежний дискурс наголошує на прямій чи прихованій агресії РФ проти України і Заходу [31; 22; 46; 54; 57;61]. Примітно, що попри численні факти причетності Росії до початку війни на Донбасі, цей дискурс займає «захисну» позицію перед російськоцентричним дискурсом. Останній, який підживлює сама Росія, досі домінує у західних академічних і експертних дискусіях.

Причини домінування «академічного орієнталізму» в українських студіях підсумував Тарас Кузьо у коментарі до статті Джеса Дріскола на своїй сторінці у Фейсбук [49].

Перша причина полягає у тому, що більшість західних авторів у своїх дослідженнях не використовують українських первинних джерел, а за звичкою користуються російськими джерелами про Україну. Крім того, вони ігнорують українські опитування громадської думки, помилково наголошують на дискримінованому становищі російськомовних і, таким чином, зображують мовне питання як головне питання в Україні. Наостанок, західні російськоцентричні автори ігнорують реальне становище українців в Російській Федерації (де вони є другою за величиною меншістю), Криму та «ДНР» і «ЛНР». Кожна західна наукова книга чи стаття про меншини в Російській Федерації ігнорує українську меншину, вважає Т. Кузьо.

Якщо у дискурсі громадянської війни недооцінюється роль РФ, то у дискурсі «гібридної війни» так само недооцінюється громадська думка мешканців Донбасу про його бажаний статус, втрата монополії держави на використання примусу (на Донбасі), зокрема масова зрада представниками силових структур України і їх перехід на бік проросійських сил, а також роль місцевих еліт/олігархів у розпалюванні збройного протистояння.

Третю, «прагматичну» позицію, поділяють ті автори, які вбачають у війні на Донбасі ознаки внутрішнього і міждержавного конфлікту одночасно. Якщо у військових діях з обох боків беруть громадяни України, то конфлікт має елемент громадянської війни, але також і елемент війни між Україною і Росією. «Прагматизм» цієї позиції полягає у визнанні обох складових і пошуку конструктивних рекомендацій для його завершення.

Проблема цього підходу полягає у тому, що сама Україна не зможе зупинити війну на Донбасі. Припинення війни на умовах Росії у рамках мінського формату буде капітуляцією України, а цього на прийме українське суспільство навіть якщо новий президент України піде на такі поступки. Стійке врегулювання конфлікту неможливе доки Росія не буде визнана учасником конфлікту, а сам конфлікт з «внутрішнього» не почне сприйматися як міждержавний у новому форматі переговорів.

Чинники війни на Донбасі: огляд літератури

Тепер поглянемо на чинники, які найчастіше зустрічаються у поясненнях причин війни. Сергій Куделя, професор політології в університеті Бейлор у США, одним з перших висунув тезу про внутрішній характер війни в Україні. Він наголошує на трьох структурних чинниках: фрагментації держави, насильницькій зміні режиму і втраті контролю з боку Києва над засобами примусу. У поєднанні зі специфічним для регіону емоційним станом – відчуттям невдоволення та страхом, викликаним зміною влади в Києві, на Донбасі з'явився сепаратизм [8, 9. Критику див.64, р.644-646].

Дійсно, втеча Віктора Януковича та розпад Партії регіонів, яка одноосібно контролювала регіон, були сприйняті як втрата «охоронця». Це призвело до поширення страху про «київську хунту», «бандерівців» та Правий сектор, який російські та місцеві ЗМІ виставляли як жорстоке націоналістичне угруповання, що прагне винищити росіян і усіх російськомовних. Страх був присутній, але він був свідомо створений російськими медіями і поширювався проросійськими активістами у соціальних мережах серед мешканців регіону [Див., напр.,10, 11].

Не обійшлося тут і без представників місцевих еліт, передусім Ріната Ахметова та депутатів від Партії регіонів, які сприяли сепаратистам фінансово і організаційно [Див. 5; 29, р. 14]. Кримінальні мережі, пов'язані з Віктором Януковичем та його оточенням, сприяли «ополченцям» [2] і замаскованим працівникам російських спецслужб, що в'їхали на Донбас із території РФ. Саме ці агенти закликали місцевих «активістів» захоплювати урядові будівлі і виступати за утворення ДНР та ЛНР**. [54; 11; 20]. На сьогодні Донбас повністю контролюється Росією, а вплив олігархів втрачено [5].

У дискусії з С. Куделею автор цього дослідження зауважив, що перелічені чинники не достатні для пояснення сепаратизму на сході України. Зокрема, якщо ці чинники дійсно спрацювали в одному регіоні, ми мали б очікувати подібних явищ у суміжних регіонах. Проте цього не сталося, незважаючи на те, що в Харкові, Одесі та Києві були спроби насильницького захоплення адміністративних будівель, мали місце сутички між проукраїнськими та проросійськими активістами [12].

З аргументами Куделі не погоджується також і німецький дослідник Андреас Умланд, який стверджує, що фрагментація держави, низька легітимність центральної влади, обурення та страх – не настільки рідкісні явища у світовій політиці, як це впливає з аналізу Куделі [22]. Пострадянська українська держава пережила кілька гострих політичних та економічних криз, а також націоналістичні збурення на поч. 1990-их та 2000-их років. Проте жодна з цих криз не призводила до ситуацій, які хоча

б частково були подібні до збройного конфлікту на Донбасі 2014 року. Без прихованого і прямого втручання Росії, сепаратизм на Донбасі був би неможливий, стверджує Умланд [22; 62].

До чинників конфлікту дослідники зараховують також і раптову зміну влади в Києві, викликану Революцією гідності. Зокрема Тарас Кузьо у реакції на аналітичну записку С. Куделі висловив думку, що в роздмухуванні війни на Донбасі свою роль відіграла слабкість київського керівництва, яка стала наслідком збанкрутілої країни та ослаблених силових структур, успадкованих від Віктора Януковича [45].

Українські експерти Інституту стратегічних досліджень «Нова Україна», що фінансується однойменним фондом С. Львовичкіна (С. Єрмолаєв, О. Маркеева, В. Потапенко, С. Денисенко, В. Щербина) також відзначають, що параліч владних інституцій та вакуум влади стали ключовими складниками виникнення кризи. Через те, що нова центральна влада не змогла швидко встановити контроль над ситуацією у південних та східних областях України, сепаратизм став можливим. Крім того, ще до силового протистояння владні інституції на Донбасі зазнали суттєвої мутації. По суті органи державної влади та силові структури регіону були перетворені на філіали найбільш впливових бізнес-груп, а місцева влада зайняла вичікувальну позицію та пасивно сприяла протестам під сепаратистськими гаслами. Внаслідок цього мирні протести вилилися у збройні сутички, контроль над ситуацією де-факто опинився в руках «ополчення», а офіційна влада на місцях здебільшого втратила важелі управління та легітимність [7].

Слабкість центральної влади, поряд з загрозою терактів і повторенням сценаріїв ДНР/ЛНР у своєму регіоні, були відзначені українцями як три ключові загрози в грудневому (2014 р.) опитуванні КМІС [17]. Анексія Криму стала своєрідним сигналом для російських активістів по всій Україні, створивши прецедент швидкого та мирного виходу із складу України. Події в Криму показали готовність Росії ввести війська в Україну для «захисту російського населення» й переконали місцевих і російських активістів у тому, що вони можуть розраховувати на російську підтримку [7].

Важливою деталлю прихованої російської агресії на сході України є те, що від моменту незалежності жоден з комуністичних чи проросійських політиків в Україні прямо про розкол держави не заявляв. Розкольницька тематика не піднімалася взагалі у жодних впливових ЗМІ. Лише кремлівські медіа, історики та політологи поширювали дискурс розпаду чи розколу України. Після «успіху» у Криму Кремль почав втілювати план розколу України, спираючись на контроль над інформаційним простором та розбудовану мережу агентів.[1].

На інформаційному полі гібридної війни у початковий період конфлікту (2014-2016 рр.) Україна несла не менші втрати, ніж у бойових зіткненнях. Як свідчать результати дослідження «Телебачення як джерело політичних новин», яке у 2014 році провів фонд «Демократичні ініціативи», 78 % глядацької аудиторії російських телеканалів перебуває на сході та півдні України. А 73 % людей, які дивилися політичні новини на проросійських каналах, не підтримували Майдан [21]. Таке втручання російських ЗМІ в інформаційний простір України пояснює появу тих 24 % глядачів російських каналів в Україні, які хотіли об'єднання з Росією. [21].

Російське інформаційне поле сприяло створенню відчуття «покинутості» та страху у місцевого населення перед новою київською владою. Саме ці почуття свідомо використовувала Росія. Спільне опитування КМІС і Фонду «Демократичні ініціативи», проведене у лютому 2014 р. виявило, що 18,5 % мешканців сходу і 12,2 % півдня України віддавали перевагу російським телеканалам у висвітленні подій на Майдані. Причиною недовіри до українських ЗМІ вважається їх нібито «необ'єктивність стосовно політичної та соціально-економічної ситуації на Донбасі та в Україні в цілому». Російське телебачення здається ближчим, доступнішим для сприйняття і більш об'єктивним. Відтак, більшість мешканців регіону стали залежними від російської пропаганди, яка підживлювала відокремлення від України [21].

Поряд з переліченими в літературі також дискутується роль ідентичності [55, критику див. 64] та економічних страхів, які нібито мешканці Донбасу відчували після розриву економічних зв'язків з Росією [6; 65]. Ці чинники, однак, зустрічаються рідше, тому вони не були включені до опитування. Так чи інакше, аналіз літератури вказує на присутність як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Визначення ваги кожного з цих чинників у двох експертних опитуваннях дозволяє виявити ставлення української експертної спільноти до причин війни на Донбасі.

Вага чинників в оцінках українських експертів

Щоб оцінити значущість чинників експертами, була збудована математична модель, яка дозволила встановити пріоритетність того чи того чинника у порівнянні з іншим. Модель

будувалася на основі експертного опитування, яке було проведено методом попарних (бінарних) порівнянь [більше про це див.13].

Згідно методу попарних порівнянь, експерту (респонденту) пропонують два об'єкти та просять вибрати з них важливіший згідно його власних критеріїв. Такий спосіб порівняння дозволяє отримати точне відображення переваг респондентів, оскільки на вибір накладається значно менше обмежень, ніж при інших видах експертного оцінювання. Крім того, кожного разу експерту доводиться робити вибір всього з двох альтернатив. Природно, це полегшує роботу експертів, але обмеженням є об'єм інформації, яким володіє респондент. Для отримання парних порівнянь об'єктів використовувалося анкетування, що передбачає заповнення таблиці, в якій кількість рядків дорівнює кількості стовпців. [13].

На початковому етапі дослідження (2014-2015 рр.) з літератури було відібрано 7 чинників:

1. фрагментація держави (втрата державою контролю над територією) (X1);
2. раптова зміна влади в Києві (X2);
3. наслідки російської політики русифікації та інформаційне «зомбування» мешканців Донбасу (X3);
4. деструктивний вплив регіональних еліт та кримінальних мереж пов'язаних з попереднім президентом Віктором Януковичем (X4);
5. результат спрямованих дій Росії (X5);
6. втрата легітимності нової центральної влади на Донбасі (X6);
7. слабкість організованих проукраїнських груп на Донбасі (X7);

Математично модель описується так:

$$Y = aX_1 + bX_2 + cX_3 + dX_4 + eX_5 + fX_6 + gX_7,$$

де Y – військові дії на Донбасі,

X_i – чинник, що впливає на початок військових дій,

$a, b, \dots, h$ – коефіцієнт вагомості чинника.

Щоб визначити придатність моделі було проведено пілотне опитування експертів, де вибірка склала 13 осіб. Основне опитування відбулося майже через рік, весною 2016 р. У ньому взяли участь 25 експертів, чверть з яких є вихідцями з регіону [див. Додаток А].

Здійснивши розрахунки в середовищі Microsoft Excel по групі респондентів, була отримана модель вагомості чинників, що призвели до військових дій на Донбасі. [Детальніше про методику розрахунку див. 13]

Результати розрахунків підсумовані у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати пілотного опитування

<i>Значущість чинника у %</i>	<i>Місце в анкеті</i>	<i>Назва чинника</i>
19,36	X_5	результат спрямованих дій Росії
17,19	X_4	деструктивний вплив регіональних еліт та кримінальних мереж пов'язаних з попереднім президентом Віктором Януковичем
17,19	X_3	наслідки російської політики русифікації та інформаційне «зомбування» мешканців
14,72	X_1	фрагментація держави (втрата державою контролю над територією)
14,72	X_7	слабкість організованих проукраїнських груп на Донбасі
10,02	X_2	раптова зміна влади в Києві
6,80	X_6	втрата легітимності нової центральної влади на Донбасі

Джерело: [13].

Результати основного опитування, проведеного весною 2016 р. дещо відрізняються від пілотного, хоча основна тенденція зберігається.

Таблиця 2

Результати експертного опитування (квітень-травень 2016 р.)

<i>Значущість чинника у %</i>	<i>Місце в анкеті</i>	<i>Назва чинника</i>
15,2	X ₃	результат спрямованих дій Росії
13,9	X ₂	деструктивний вплив регіональних еліт та кримінальних мереж пов'язаних з попереднім президентом Віктором Януковичем
12,8	X ₆	втрата легітимності нової центральної влади на Донбасі
12,8	X ₇	раптова зміна влади в Києві
12,8	X ₁	наслідки російської політики русифікації та інформаційне «зомбування» мешканців регіону
12,7	X ₄	фрагментація держави (втрата державою контролю над територією)
10,8	X ₅	слабкість організованих проукраїнських груп на Донбасі
9	X ₈	залежність донбаських підприємств від російського експорту

Джерело: [13].

В обох опитуваннях найбільш значущими виявилися зовнішні чинники, а саме – спрямовані дії Росії (19,4 % і 15,2 % відповідно) та наслідки російської політики русифікації до якої входить й інформаційне «зомбування» мешканців регіону (17,2 % і 12,9 %). Ще одним чинником, який отримав трохи меншу вагу (17,2 % і 13,9 %), є деструктивний вплив регіональних еліт та кримінальних мереж, пов'язаних з попереднім президентом Віктором Януковичем. Професор центру глобальних проблем Нью-Йоркського університету Марк Галеотті відзначив, що ці кримінальні групи були тісно пов'язані з російськими та значною мірою залежали від них. Відтак, цей чинник також можна вважати зовнішнім, адже саме через місцевий (донбаський) криміналітет і «охоронні структури РПЦ» Москва фінансувала спеціально підготовлених людей, які почали повстання у Слов'янську та інших містах регіону [2]. Якщо об'єднати ці чинники, то їх частка у першому опитуванні становить 43,8 %, а в другому – 41,9 %. Звідси можна стверджувати, що причини донбаського сепаратизму в очах українських експертів мають переважно зовнішнє походження.

Висновки:

Аналіз західної і української літератури щодо військових дій на Донбасі дає підстави виокремити три наративи чи дискурси, які, однак, не співмірні за кількістю авторів, що їх поділяють, так і за своєю впливовістю. На Заході, а також в російських офіційних ЗМІ домінує дискурс внутрішнього конфлікту, де центральним поняттям є «громадянська війна». Водночас частина західних вчених поділяє т. зв. «прагматичний дискурс», який визнає присутність як громадянської війни, так і прихованої агресії з боку РФ, але основний наголос кладе на пошук шляхів припинення конфлікту. В Україні, навпаки, переважає дискурс «гібридної війни», який поділяє менша частина західних авторів.

Якщо найбільші труднощі авторів, що пояснюють ці події з точки зору внутрішнього конфлікту пов'язані з російсько-центричним поглядом на війну і, відповідно, недооцінкою ролі Росії, то прихильники дискурсу «гібридної війни» недооцінюють громадську думку мешканців Донбасу про його бажаний статус, втрату монополії держави на використання примусу (на Донбасі), зокрема масову зміну лояльності представників силових структур України, а також роль місцевих еліт/олігархів у розпалюванні збройного протистояння.

Відмінності в оцінках, вочевидь, зумовлені не так фактами, як попередньо сформованими уявленнями та способами мислення, що впливають на сприйняття подій на Донбасі. Будь-яка спроба цілісного пояснення військових подій на Донбасі не можлива без врахування як факту військової агресії РФ проти України, так і об'єктивного аналізу рішень українського керівництва, а також впливу системних/структурних чинників, що завадили Україні утримати контроль над частиною території і населення Донбасу. Систематичне вивчення війни на Донбасі не як етнічного чи громадянського конфлікту, а як окремого випадку гібридної війни та інтернаціоналізованого конфлікту ще чекає на своїх авторів. Ключовим тут є питання про роль Росії. Чи РФ була

ініціатором війни на Донбасі чи лише скористалася слабкістю України у своїх інтересах? Відповідь на це питання повинна спиратися на факти, а не на попередньо сформовані уявлення, які на сьогодні задають тон у дискусії. Систематичне вивчення трьох окреслених тут академічних дискурсів з допомогою дискурс-аналізу чи інших якісних методів є важливим для кращого розуміння того, як попередньо існуючі уявлення впливають на сприйняття та інтерпретацію подій дослідниками.

Емпірична частина дослідження свідчить, що результати обох хвиль експертного опитування в цілому корелюють як з думкою громадян України, так і депутатів ВР [18]. Ці результати, однак, суттєво контрастують з аргументами західних дослідників, які війну на Донбасі переважно розглядають крізь призму внутрішнього конфлікту. Якщо війна громадянська, то й причини її, звісно, зумовлені переважно внутрішніми чинниками. Серед них ідентичність, як пояснююча змінна (у категоріях етнічності чи мови) значно поступаються структурним змінним, тобто тим, що свідчать про занепад адміністративного потенціалу держави (втратою монополії на примус і легітимності нової влади у Києві). Одне з можливих пояснень цього «дискурсивного розриву» – афективне сприйняття дійсності українськими вченими і дещо відсторонене, позірно-ліберальне – західними. Інше пояснення – збереження «академічного орієнталізму», тобто сприйняття подій в Україні крізь «російськоцентричні окуляри». Який вплив на формування цього дискурсу у частини західних вчених справила російська пропаганда – це питання, яке також вимагає свого вивчення, але його вади очевидні і потребують перегляду самими західними дослідниками України [47].

Оцінки ж українських громадян, політиків і експертів вказують на те, що війна на Донбасі у цих трьох групах сприймається як прихована агресія РФ проти України, а не етнічний чи громадянський конфлікт, як про це пишуть російські пропагандисти чи значна частина західних авторів.

Наведені тут результати опитувань слід сприймати лише як зріз, чи відбиток подій в оцінках експертів. Вони не кажуть нам нічого ані про зв'язок необхідних і достатніх умов (причинність), ані про роль інших чинників – як от стримуючий вплив Заходу. Попри це, дані обох опитувань чітко вказують на потребу перегляду ролі Росії у дослідженнях про війну на Донбасі, так і на потребу кримінального розслідування дій замовників і виконавців цього злочину вже після відновлення миру.

Примітки:

* Див. напр.[63. P.9]. «Internationalized internal armed conflict occurs between the government of a state and one or more internal opposition group(s) with intervention from other states (secondary parties) on one or both sides».

** Як відзначає Н. Мітрохін, ці «активісти» склалися з лідерів і членів місцевих кримінальних угруповань, російських професійних військових, російських і євразійських націоналістів і лідерів місцевих проросійських організацій. Див. [54, p. 221-230].

Бібліографічний список:

1. Витоки донецького сепаратизму. *Тиждень*. 24.12.2014. URL: <http://tyzhden.ua/Society/126061> (дата звернення: 18.04.2018).
2. Галеотти М. Криміналітет – оружие России в «гибридной войне» против Украины. *Голос Америки*. 24.02.2014. URL: <http://www.golos-ameriki.ru/content/ukrainian-organized-crime-interview-with-galeotti/2655782.html> (дата звернення: 06.10.2017).
3. Горбулін В. Крим. Війна: передумови російської агресії. *Рада національної безпеки і оборони України*. 18.02.2016. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2399.html> (дата звернення: 20.04.2018).
4. Додонов Р. Криза, війна чи конфлікт – як коректно називати події на сході України? *Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації*. 21.02.2015. URL: https://uisgda.com/ua/kryza-_vjna_chi_konflkt_-_yak_korektno_nazivati_pod_na_shod_ukrani.html (дата звернення: 19.04.2018).
5. Експерт довів причетність Ахметова до організації сепаратизму на Донбасі. *Gazeta.ua*. 09.05.2014. URL: http://gazeta.ua/articles/life/_ekspert-doviv-prichetnist-ahmetova-do-organizaciyi-separatizmu-na-donbasi/556807?mobile=true (дата звернення: 22.04.2018).
6. Жуков Ю. Економіка Повстання на Сході України. *VoxUkraine*. 10.11.2015. URL: <http://voxukraine.org/2015/11/10/the-economics-of-rebellion-in-eastern-ukraine-ua/> (дата звернення: 07.05.2018).
7. Збройний конфлікт на Донбасі: оцінки, пропозиції, сценарії подолання / А. Єрмолаєв [та ін.]. *Нова Україна*. URL: <http://newukraineinstitute.org/new/417> (дата звернення: 17.10.2017).
8. Куделя С. Внутренние источники вооруженного конфликта на Донбассе. *PONARS Eurasia*. September 2014. URL: <http://www.ponarseurasia.org/node/7268> (дата звернення: 17.06.2017).
9. Куделя С. О сути причин конфликта в Донбассе. *PONARS Eurasia*. 30.12.2014. URL: <http://www.ponarseurasia.org/node/7413> (дата звернення: 17.06.2017).

10. Кухалейшвілі Г. Інформаційний дисонанс «донбаського сепаратизму». *Незалежний культурологічний часопис І*. URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/anons2014/Kuhalejshvili_Inf_dysonans_donbaskoho_separatyizmu.htm (дата звернення: 20.05.2017).
11. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Х. : Віват, 2015. 304 с.
12. Маціевский Ю. Ограничения аргумента: Дискуссия об источниках «восстания» на Донбассе. *PONARS Eurasia*. 24.11.2014. URL: <http://www.ponarseurasia.org/node/7375> (дата звернення: 19.06.2017).
13. Мацієвський Ю.В., Бородавко Т.В. Причины сепаратизма на Донбасі: зовнішні та внутрішні чинники. *Центр політичних досліджень НаУОА*. Острог, 2016. URL: <https://cpr.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/On-Separatism-in-Donbass.pdf> (дата звернення: 20.06.2017).
14. Мнения и взгляды жителей Юго-востока Украины: Апрель 2014. *Зеркало недели*. 18.04.2014. URL: https://zn.ua/UKRAINE/mneniya-i-vzglyady-zhiteley-yugo-vostoka-ukrainy-aprel-2014-143598_.html (дата звернення: 21.05.2017).
15. Моделі і ціна врегулювання конфлікту на Донбасі: міжнародний досвід та українські реалії. *Міжнародний Центр перспективних досліджень*. 2016. URL: <http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/donetsk.pdf> (дата звернення: 22.05.2017).
16. Опитування: Україні – 22: думка громадян. Фонд «Демократичні ініціативи». 21.08.2013. URL: <https://dif.org.ua/article/ukraini-22-dumka-gromadyan> (дата звернення: 24.05.2017).
17. Південний Схід розвіяв міф про страх перед утисками через мову – опитування. *Дзеркало тижня*. 31.12.2014. URL: https://dt.ua/UKRAINE/pivdenний-shid-rozviyav-mif-pro-strah-pered-utiskami-cherez-movu-opituvannya-160124_.html (дата звернення: 28.05.2017).
18. Рахманін С. Як домогтися миру на Донбасі? Завдання таке ж складне, як і актуальне. *Дзеркало тижня*. 13.08.2018. URL: https://dt.ua/internal/shlyah-dodomu-283003_.html (дата звернення: 13.03.2019).
19. Ситник О. Гібридний характер російсько-української війни 2014-2017 років та пошуки ефективних засобів протидії. *Науково – дослідницький центр ім. Д. Донцова*. 28.04.2017. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/hibrydnyj-harakter-rosijsko-ukrajinskoji-vijny-2014-2017-rokiv-ta-poshuk-efektyvnyh-zasobiv-protydiji/> (дата звернення: 29.05.2018).
20. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2017.
21. Телебачення як джерело політичних новин – загальнонаціональне опитування. Фонд «Демократичні ініціативи». 12.03.2014. URL: <https://dif.org.ua/article/telebachennya-yak-dzherelo-politichnikh-novin-zagalnonatsionalne-opituvannya> (дата звернення: 30.05.2017).
22. Умланд А. В защиту конспирологии: Ответ Сергею Куделе на его анти-политический анализ «гибридной войны» в Восточной Украине. *PONARS Eurasia*. 26.12.2014. URL: <http://www.ponarseurasia.org/node/7411> (дата звернення: 17.06.2017).
23. Пошуки шляхів відновлення суверенітету України над окупованим Донбасом: стан громадської думки напередодні президентських виборів. Опитування Фонду «Демократичні ініціативи» (19-25.12.2018). Фонд «Демократичні ініціативи». 13.02.2019. URL: https://dif.org.ua/article/poshuki-shlyakhiv-vidnovlennya-suverenitetu-ukraini-nad-okupovanim-donbasom-stan-gromadskoi-dumki-naperehodni-prezidentskikh-vivoriv?fbclid=IwAR3Evk_eUwx39nmRrKxBd2CQENdQPM63R-_HfDsm3lFfOVY1Ia5fUu1Z-Sg (дата звернення: 17.03.2019).
24. Bachmann, S., Gunneriusson, H. Russia's Hybrid Warfare in the East: The Integral Nature of the Information Sphere. *Georgetown Journal of International Affairs*. 2015. № 16(3-4). P. 198–211.
25. Berg E., Mölder M. The Politics of Unpredictability: Acc/secession of Crimea and the Blurring of International Norms. *East European Politics*. 2018. №34 (4).P.400–417. <https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1497986> (accessed 20.02.2019).
26. Boyle K., Englebert P. The Primacy of Politics in Separatist Dynamics. *African Perspective*. 2008. Vol. 2. P. 31–63.
27. Borysenko V., Brammer M., Eichhorn J. The Transnational “Neo-Eurasian” Network and its Preparation of Separatism in Ukraine 2005-2014. *Transnational Ukraine? Networks and Ties that Influence(d) Contemporary Ukraine*. Editors: T. Beichelt and S. Worschech. Ibidem Press. 2017. 225–250.
28. Bukkvoll T. Russian Special Operations Forces in Crimea and Donbas. *Parameters*. 2016. №46 (2). P.13–21.
29. Buckholz Q. The Dogs That Didn't Bark, Elite Preferences and the Failure of Separatism in Kharkiv and Dnipropetrovsk. *Problems of Post-Communism*, 2017 DOI: 10.1080/10758216.2017.1367256
30. Constructing a Political Nation: Changes in the Attitudes of Ukrainians during the War in the Donbas. Editors: Olexiy Haran and Maksym Yakovlyev. Kyiv: Stylos Publishing, 2017. 223 p.
31. Czupersky M., Herbst J., Higgins E., Polyakova A., Wilson D. Hiding in Plain Sight: Putin's War in Ukraine. *Atlantic Council*. 15.10.2015. URL: <http://www.atlanticcouncil.org/publications/reports/hiding-in-plain-sight-putin-s-war-in-ukraine-and-boris-nemtsov-s-putin-war> (accessed 07.06.2018).
32. Driscoll J. Ukraine's Civil War: Would Accepting This Terminology Help Resolve the Conflict? *PONARS Eurasia* policy memo № 572. Feb 2019. URL: <http://www.ponarseurasia.org/memo/ukraines-civil-war-would-accepting-terminology-help-resolve-conflict> (accessed 17.03.2019).
33. DW news. 12.06.2018. URL: <https://twitter.com/dwnews/status/1006438618070765568> (accessed 15.03.2019).

34. Fabry M. Secession and State Recognition in International Relations and Law. On the Way to Statehood: Secession and Globalization, Editors: Aleksandar Pavkovic and Peter Radan Ashgate, 2008. P. 51–66.
35. Gosiewska M. Russian War Crimes in Eastern Ukraine in 2014. 25.12.2015.
URL: http://wmii.uwm.edu.pl/~panas/Russian_War_Crimes.pdf (accessed 16.03.2019).
36. Gersovitz M., Kriger N. What Is a Civil War? A Critical Review of Its Definition and (Econometric) Consequences. *The World Bank Research Observer*. 2013. № 28(2). P. 159–190.
37. Giuliano E. Who Supported Separatism in Donbas? Ethnicity and Popular Opinion at the Start of the Ukraine Crisis. *Post-Soviet Affairs*. 2018. №34 (2-3). P.158–178. DOI: 10.1080/1060586X.2018.1447769.
38. Harris, J. The Nation in the Global Era: Conflict and Transformation. Brill, 2009. 320 p.
39. Holcomb F. The Kremlin's Irregular Army: Ukrainian Separatist Order of Battle. Russia And Ukraine Security Report 3. *The Institute for the Study of War*. September 2017. URL: file:///C:/Users/User/Desktop/Understanding%20War_ISW%20Separatist%20ORBAT%20Holcomb%202017_Final.pdf (accessed 17.12.2018).
40. In the Crosscurrents. Addressing Discrimination and Inequality in Ukraine. *The Equal Rights Trust. Country Report Series*: № 5. London, 2015. URL: <https://www.equalrightstrust.org/sites/default/files/ertdocs/In%20the%20Crosscurrents%20Addressing%20Discrimination%20and%20Inequality%20in%20Ukraine.pdf> (accessed 14.12.2018).
41. Jensen N. D. Moscow in the Donbas: Command, Control, Crime and the Minsk Peace Process. Research Report no.1. *Research Division NATO Defence College*. 24.03.2017. URL: <http://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=1029> (accessed 17.02.2019).
42. Katchanovski I. The Separatist War in Donbas: A Violent Break-up of Ukraine? *European Politics and Society*. 2016. № 17 (4). P. 473–489.
43. Kofman M., Migacheva K., Nichiporuk B., Radin A., Tkacheva O., Oberholtzer J. Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine. *Rand Corporation*. 2017. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1498.html (accessed 15.02.2019).
44. Kulyk V. Shedding Russianness, recasting Ukrainianness: the post-Euromaidan dynamics of ethnonational identifications in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*. 2018. № 34 (2-3) P. 119–138.
45. Kuzio T. Donbas Separatism: Domestic, External and Domestic-External Factors. *PONARS Eurasia*. 19.11.2014. URL: <http://www.ponarseurasia.org/ru/node/7372> (accessed 20.06.2017).
46. Kuzio T. Putin's War Against Ukraine. Revolution, Nationalism, and Crime. Create Space Independent Publishing Platform. Toronto, 2017.
47. Kuzio T. Euromaidan revolution, Crimea and Russia–Ukraine war: why it is time for a review of Ukrainian–Russian studies. *Eurasian Geography and Economics*. 2018. № 59(3-4). P. 529-553. DOI:10.1080/15387216.2019.1571428.
48. Kuzio T., D'Anieri P. The Sources of Russia's Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order. *E-International Relations*. Bristol, 13.06.2018. URL: <https://www.e-ir.info/publication/the-sources-of-russias-great-power-politics-ukraine-and-the-challenge-to-the-european-order/> (accessed 14.02.2019).
49. Kuzio T. Academic Orientalism. 11.02.2019. URL: <https://www.facebook.com/taras.kuzio/posts/10212778275639121> (accessed 11. 02. 2019).
50. Malyarenko T. A Gradually Escalating Conflict. Ukraine from the Eurmaidan to the war with Russia. *The Routledge Handbook of Ethnic Conflict*. Second edition. Editors: Karl Kordell and Stefan Wolff. 2016. P. 349–368.
51. Matsuzato K. The Donbass War: Outbreak and Deadlock. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2017. № 25 (2). P. 175–200.
52. Matveeva A. Through Times of Trouble. Conflict in Southeastern Ukraine Explained from Within. 2018. Lanham, MA: Lexington Books.
53. Melnyk O. The War in Eastern Ukraine: From the Russian Spring to the Armed Insurrection. *Danyliw Research Seminar on Contemporary Ukraine*. 2014. URL: <http://www.danyliwseminar.com/#!oleksandr-melnyk/c1tgq> (accessed 26.06.2017).
54. Mitrochin N. Infiltration, Instruction, Invasion: Russia's War in the Donbass. *Journal of Soviet and Post-Soviet Studies*. 2015 . № 1(1). P. 219–249.
55. Osipian A. Historical Myths, Enemy Images, and Regional Identity in the Donbass Insurgency (Spring 2014). *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2015. №1 (1) P.109–140.
56. Pavković A., Cabestan J.-P. Secessions in Europe and Asia in a Comparative Perspective: An Introduction / *Secessionism and Separatism in Europe and Asia: To Have a State of One's Own*. Jean-Pierre Cabestan and Aleksandar Pavković (eds). 2012. Abingdon: Routledge.
57. Robinson P. Russia's role in the war in Donbass, and the threat to European security. *European Politics and Society*. 2016. № 17 (4). P. 506–521.
58. Sakwa R. Frontline Ukraine: Crisis In the Borderlands. 2015. London & New York: I.B. Taurus. 320 p.
59. Sambanis N. What Is Civil War?: Conceptual and Empirical Complexities of an Operational Definition. *Journal of Conflict Resolution*. 2004. №48 (6). P. 814–858. DOI: 10.1177/0022002704269355.
60. Strasheim J. Power-sharing, commitment problems, and armed conflict in Ukraine. *Civil Wars*. 2016. № 18 (1). P. 25–44.
61. Sutyagin I. Russian Forces in Ukraine. *RUSI Briefing Papers*. 09.03.2015.
URL: <https://rusi.org/publication/briefing-papers/russian-forces-ukraine> (accessed 19.06.2018).

62. Umland A. The Glazyev Tapes: Getting to the root of the conflict in Ukraine. *ECFR.EU*. 01.11.2016. № 1. URL: https://www.ecfr.eu/article/commentary_the_glazyev_tapes_getting_to_the_root_of_the_conflict_in_7165 (accessed 23.06.2018).
63. UCDP/PRIO Armed Conflict Dataset Codebook. Version 17.1. 2017. URL: <https://ucdp.uu.se/downloads/ucdpprio/ucdp-prio-acd-171.pdf> (accessed 19.03.2019).
64. Wilson A. The Donbas in 2014: Explaining Civil Conflict Perhaps, but not Civil War. *Europe-Asia Studies*. 2016. № 68 (4). P. 631–652.
65. Zhukov Y. Trading hard hats for combat helmets: The Economics of Rebellion in Eastern Ukraine. *Journal of Comparative Economics*. 2016. № 44 (1). P. 1–15.

References:

1. Vytoky donetskogo separatyizmu. *Tyzhden*. 24.12.2014. URL: <http://tyzhden.ua/Society/126061> (accessed 18.04.2018).
2. Galeotti M. Kriminalitet – oruzhie Rossii v «gibridnoi vojne» protiv Ukrainy. *Golos Ameriki*. 24.02.2014. URL: <http://www.golos-ameriki.ru/content/ukrainian-organized-crime-interview-with-galeotti/2655782.html> (accessed: 06.10.2017).
3. Horbulin V. Krym. Vijna: peredumovy rosijskoji ahresiji. *Rada nacionalnoji bezpeky i oborony Ukrainy*. 18.02.2016. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2399.html> (accessed 20.04.2018).
4. Dodonov R. Kryza, vijna chy konflikt – yak korektno nazyvaty podiyyi na shodi Ukrainy? *Ukrayinskyj instytut strategij globalnogo rozvytku i adaptaciyi*. 21.02.2015. URL: https://uisgda.com/ua/kryza-_vijna_chi_konflikt_-_yak_korektno_nazivati_pod_na_shod_ukrani.html (accessed 19.04.2018).
5. Ekspert doviv prychetnist Ahmetova do organizaciyi separatyizmu na Donbasi. *Gazeta.ua*. 09.05.2014. URL: http://gazeta.ua/articles/life/_ekspert-doviv-prichetnist-ahmetova-do-organizaciyi-separatizmu-na-donbasi/556807?mobile=true (accessed 22.04.2018).
6. Zhukov Yu. Ekonomika Povstannya na Schodi Ukrayiny. *VoxUkraine*. 10.11.2015. URL: <http://voxukraine.org/2015/11/10/the-economics-of-rebellion-in-eastern-ukraine-ua/> (accessed 07.05.2018).
7. Zbrojnyj konflikt na Donbasi: ocinky, propozyyciyi, scenariyi podolannya / A. Yermolayev [ta in.]. *Nova Ukraina*. URL: <http://newukraineinstitute.org/new/417> (accessed 17.10.2017).
8. Kudelja S. Vnutrennie istochniki vooruzhennogo konflikta na Donbasse. *PONARS Eurasia*. September 2014. URL: <http://www.ponarseurasia.org/node/7268> (accessed 17.06.2017).
9. Kudelja S. O suti prichin konflikta v Donbasse. *PONARS Eurasia*. 30.12.2014. URL: <http://www.ponarseurasia.org/node/7413> (accessed 17.06.2017).
10. Kuhalejshvili G. Informacijnyj dysonans «donbaskogo separatyizmu». *Nezalezhnyj kulturologichnyj chasopys Yi*. URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/anons2014/Kuhalejshvili_Inf_dysonans_donbaskoho_separatyizmu.htm (accessed 20.05.2017).
11. Magda Ye. V. Gibrydna vijna: vyzhyty i peremogty. H.: Vivat. 2015. 304 s.
12. Matsiyevsky Yu. Ogranichenija argumenta: Diskussija ob istochnikah «vosstanija» na Donbasse. *PONARS Eurasia*. 24.11.2014. URL: <http://www.ponarseurasia.org/node/7375> (accessed 19.06.2017).
13. Matsiyevsky Yu.V., Borodavko T.V. Prychyny separatyizmu na Donbasi: zovnishni ta vnutrishni chynnyky. *Centr politychnyh doslidzhen NaUOA*. Ostroh, 2016. URL: <https://cpr.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/On-Seapratism-in-Donbass.pdf> (accessed 20.06.2017).
14. Mnenija i vzgljady zhytelej Jugo-Vostoka Ukrainy: Aprel 2014. *Zerkalo nedeli*. 18.04.2014. URL: https://zn.ua/UKRAINE/mneniya-i-vzglyady-zhyteley-yugo-vostoka-ukrainy-aprel-2014-143598_.html (accessed 21.05.2017).
15. Modeli i cina vregulyuvannya konflikta na Donbasi: mizhnarodnyj dosvid ta ukrajynski realiyi. *Mizhnarodnyj Centr perspektyvnyh doslidzhen*. 2016. URL: <http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/donetsk.pdf> (22.05.2017).
16. Opytuvannya: Ukrayini – 22: dumka gromadyan. *Fond «Demokratychni iniciatyvy»*. 21.08.2013. URL: <https://dif.org.ua/article/ukraini-22-dumka-gromadyan> (accessed 24.05.2017).
17. Pivdennyj shid rozvyyav mif pro strah pered utyskami cherez movu – opytuvannya. *Dzerkalo tyzhnya*. 31.12.2014. URL: https://dt.ua/UKRAINE/pivdennyj-shid-rozvyav-mif-pro-strah-pered-utyskami-cherez-movu-opytuvannya-160124_.html (accessed 28.05.2017).
18. Rahmanin S. Yak domogtysya myru na Donbasi? Zavdannya take zh skladne, yak i aktualne. *Dzerkalo tyzhnya*. 13.08.2018. URL: https://dt.ua/internal/shlyah-dodomu-283003_.html (accessed 13.03.2019).
19. Sytnyk O. Gibrydnyj harakter rosijsko-ukrajynskoyi vijny 2014-2017 rokiv ta poshuky efektyvnyh zasobiv protydyi. *Naukovo – doslidnyckyj centr im. D.Donczova*. 28.04.2017. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/hibrydnyj-harakter-rosijsko-ukrajynskoyi-vijny-2014-2017-rokiv-ta-poshuk-efektyvnyh-zasobiv-protydiji/> (accessed 29.05.2018).
20. Svitova gibrydna vijna: ukrajynskyj front / za zag. red. V. P. Gorbulina. Nacionalnyj Instytut Strategichnyh Doslidzhen. K.: NISD, 2017.
21. Telebachennya yak dzherelo politychnyh novyn – zagalnonacionalne opytuvannya. *Fond «Demokratychni iniciatyvy»*. 12.03.2014. URL: <https://dif.org.ua/article/telebachennya-yak-dzherelo-politichnikh-novin-zagalnonatsionalne-opytuvannya> (accessed 30.05.2017).

22. Umland A. V zashhitu konspirologii: Otvét Sergeju Kudele na ego anti-politicheskiy analiz «gibridnoj vojny» v Vostochnoj Ukrainie. *PONARS Eurasia*. 26.12.2014. URL: <http://www.ponarseurasia.org/node/7411> (accessed 17.06.2017).
23. Poshuky shlyahiv vidnovlennya suverenitetu Ukrayiny nad okupovanyim Donbasom: stan gromadskoyi dumky naperedodni prezydentskyx vyboriv. Opytuvannya Fondu «Demokratychni iniciatyvy». (19-25.12.2018r). *Fond «Demokratychni iniciatyvy»*. 13.02.2019. URL: https://dif.org.ua/article/poshuki-shlyakhiv-vidnovlennya-suverenitetu-ukraini-nad-okupovanim-donbasom-stan-gromadskoi-dumki-naperedodni-prezidentskikh-vyboriv?fbclid=IwAR3Evk_eUwx39nmRrKxBd2CQENdQPM63R-HfDsm3lFfOVY1Ia5fUu1Z-Sg (accessed 17.03.2019).
24. Bachmann, S., Gunneriusson, H. Russia's Hybrid Warfare in the East: The Integral Nature of the Information Sphere. *Georgetown Journal of International Affairs*. 2015. № 16(3-4). P. 198–211.
25. Berg E., Mölder M. The Politics of Unpredictability: Acc/secession of Crimea and the Blurring of International Norms. *East European Politics*. 2018. №34 (4).P.400–417. <https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1497986>
26. Boyle K., Englebert P. The Primacy of Politics in Separatist Dynamics. *African Perspective*. 2008. №. 2. P. 31 – 63.
27. Borysenko V., Brammer M., Eichhorn J. The Transnational “Neo-Eurasian” Network and its Preparation of Separatism in Ukraine 2005-2014. *Transnational Ukraine*. Editors: T. Beichelt and S. Worschech. 2017. Ibidem Press. P. 225–250.
28. Bukkvoll T. Russian Special Operations Forces in Crimea and Donbas. *Parameters*. 2016. №46 (2). P. 13 – 21.
29. Buckholz Q. The Dogs That Didn't Bark, Elite Preferences and the Failure of Separatism in Kharkiv and Dnipropetrovsk. *Problems of Post-Communism*, 2017 DOI: 10.1080/10758216.2017.1367256
30. Constructing a Political Nation: Changes in the Attitudes of Ukrainians during the War in the Donbas. Editors: Olexiy Haran and Maksym Yakovlyev. Kyiv: Stylos Publishing, 2017. 223 p.
31. Czupersky M., Herbst J., Higgins E., Polyakova A., Wilson D. Hiding in Plain Sight: Putin's War in Ukraine. *Atlantic Council*. 15.10.2015. URL: <http://www.atlanticcouncil.org/publications/reports/hiding-in-plain-sight-putin-s-war-in-ukraine-and-boris-nemtsov-s-putin-war> (accessed 07.06.2018).
32. Driscoll J. Ukraine's Civil War: Would Accepting This Terminology Help Resolve the Conflict? *PONARS Eurasia policy memo № 572*. Feb 2019. URL: <http://www.ponarseurasia.org/memo/ukraines-civil-war-would-accepting-terminology-help-resolve-conflict> (accessed 17.03.2019).
33. DW news. 2018.12.06. URL: <https://twitter.com/dwnews/status/1006438618070765568> (accessed 15.03.2019).
34. Fabry M. Secession and State Recognition in International Relations and Law. On the Way to Statehood: Secession and Globalization, Editors: Aleksandar Pavkovic and Peter Radan. Ashgate, 2008. P. 51–66.
35. Gosiewska M. Russian War Crimes in Eastern Ukraine in 2014. 25.12.2015. URL: http://wmii.uwm.edu.pl/~panas/Russian_War_Crimes.pdf (accessed 16.03.2019).
36. Gersovitz M., Kriger N. What Is a Civil War? A Critical Review of Its Definition and (Econometric) Consequences. *The World Bank Research Observer*. 2013. № 28 (2). P. 160–161.
37. Giuliano E. Who Supported Separatism in Donbas? Ethnicity and Popular Opinion at the Start of the Ukraine Crisis. *Post-Soviet Affairs*. 2018. №34 (2-3). P.158–178. DOI: 10.1080/1060586X.2018.1447769.
38. Harris, J. The Nation in the Global Era: Conflict and Transformation. Brill, 2009. 320 p.
39. Holcomb F. The Kremlin's Irregular Army: Ukrainian Separatist Order of Battle. Russia And Ukraine Security Report 3. *The Institute for the Study of War*. September 2017. URL: file:///C:/Users/User/Desktop/Understanding%20War_ISW%20Separatist%20ORBAT%20Holcomb%202.017_Final.pdf (accessed 17.12.2018).
40. In the Crosscurrents. Addressing Discrimination and Inequality in Ukraine. *The Equal Rights Trust. Country Report Series: № 5*. London, 2015. URL: <https://www.equalrightstrust.org/sites/default/files/ertdocs/In%20the%20Crosscurrents%20Addressing%20Discrimination%20and%20Inequality%20in%20Ukraine.pdf> (accessed 14.12.2018).
41. Jensen N. D. Moscow in the Donbas: Command, Control, Crime and the Minsk Peace Process. Research Report no.1. *Research Division NATO Defence College*. 24.03.2017. URL: <http://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=1029> (accessed 17.02.2019).
42. Katchanovski I. The Separatist War in Donbas: A Violent Break-up of Ukraine? *European Politics and Society*. 2016. № 17 (4). P. 473–489.
43. Kofman M., Migacheva K., Nichiporuk B., Radin A., Tkacheva O., Oberholtzer J. Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine. *Rand Corporation*. 2017. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1498.html (accessed 15.02.2019).
44. Kulyk V. Shedding Russianness, recasting Ukrainianness: the post-Euromaidan dynamics of ethnonational identifications in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*. 2018. № 34 (2-3) P. 119–138.
45. Kuzio T. Donbas Separatism: Domestic, External and Domestic-External Factors. *PONARS Eurasia*. 19.11.2014. URL: <http://www.ponarseurasia.org/ru/node/7372> (accessed 20.06.2017).
46. Kuzio T. Putin's War Against Ukraine. Revolution, Nationalism, and Crime. Create Space Independent Publishing Platform. Toronto. 2017.
47. Kuzio T. Euromaidan revolution, Crimea and Russia–Ukraine war: why it is time for a review of Ukrainian–Russian studies. *Eurasian Geography and Economics*. 2018. № 59(3-4). P. 529-553. DOI:10.1080/15387216.2019.1571428

48. Kuzio T., D'Anieri P. The Sources of Russia's Great Power Politics: Ukraine and the Challenge to the European Order. *E-International Relations*. Bristol, 13.06.2018. URL: <https://www.e-ir.info/publication/the-sources-of-russias-great-power-politics-ukraine-and-the-challenge-to-the-european-order/> (accessed 14.02.2019).
49. Kuzio T. Academic Orientalism. 11.02.2019. URL: <https://www.facebook.com/taras.kuzio/posts/10212778275639121> (accessed 11. 02. 2019).
50. Malyarenko T. A Gradually Escalating Conflict. Ukraine from the Eurmaidan to the war with Russia. *The Routledge Handbook of Ethnic Conflict*. Second edition. Editors: Karl Kordell and Stefan Wolff. 2016. P. 349–368.
51. Matsuzato K. The Donbass War: Outbreak and Deadlock. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2017. № 25 (2). P. 175–200.
52. Matveeva A. Through Times of Trouble. Conflict in Southeastern Ukraine Explained from Within. 2018. Lanham, MA: Lexington Books.
53. Melnyk O. The War in Eastern Ukraine: From the Russian Spring to the Armed Insurrection. *Danyliw Research Seminar on Contemporary Ukraine*. 2014. URL: <http://www.danyliwseminar.com/#!/oleksandr-melnyk/c1tgq> (accessed 26.06.2017).
54. Mitrochin N. Infiltration, Instruction, Invasion: Russia's War in the Donbass. *Journal of Soviet and Post-Soviet Studies*. 2015 . № 1(1). P. 219–249.
55. Osipian A. Historical Myths, Enemy Images, and Regional Identity in the Donbass Insurgency (Spring 2014). *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2015. №1 (1) P.109–140.
56. Pavković A., Cabestan J.-P. Secessions in Europe and Asia in a Comparative Perspective: An Introduction / *Secessionism and Separatism in Europe and Asia: To Have a State of One's Own*. Jean-Pierre Cabestan and Aleksandar Pavković (eds). 2012. Abingdon: Routledge.
57. Robinson P. Russia's role in the war in Donbass, and the threat to European security. *European Politics and Society*. 2016. №. 17 (4). P. 506–521.
58. Sakwa R. Frontline Ukraine: Crisis In the Borderlands. 2015. London & New York: I.B. Taurus. 320 p.
59. Sambanis N. What Is Civil War?: Conceptual and Empirical Complexities of an Operational Definition. *Journal of Conflict Resolution*. 2004. №48 (6). P. 814–858. DOI: 10.1177/0022002704269355.
60. Strasheim J. Power-sharing, commitment problems, and armed conflict in Ukraine. *Civil Wars*. 2016. № 18 (1). P. 25–44.
61. Sutyagin I. Russian Forces in Ukraine. *RUSI Briefing Papers*. 09.03.2015. URL: <https://rusi.org/publication/briefing-papers/russian-forces-ukraine> (accessed 19.06.2018).
62. Umland A. The Glazyev Tapes: Getting to the root of the conflict in Ukraine. *ECFR.EU*. 01.11.2016. № 1. URL: https://www.ecfr.eu/article/commentary_the_glazyev_tapes_getting_to_the_root_of_the_conflict_in_7165 (accessed 23.06.2018).
63. UCDP/PRIO Armed Conflict Dataset Codebook. Version 17.1. 2017. URL: <https://ucdp.uu.se/downloads/ucdprio/ucdp-prio-acd-171.pdf> (accessed 19.03.2019).
64. Wilson A. The Donbas in 2014: Explaining Civil Conflict Perhaps, but not Civil War. *Europe-Asia Studies*. 2016. № 68 (4). P. 631–652.
65. Zhukov Y. Trading hard hats for combat helmets: The Economics of Rebellion in Eastern Ukraine. *Journal of Comparative Economics*. 2016. № 44 (1). P. 1–15.

Додаток А

Перелік експертів, які взяли участь в опитуванні 2016р.

Бортнік Р.О. (УІАМІП)
 Валюшко І.В. (НІСД)
 Гнатюк М.М. (НаУКМА)
 Горбатюк М.В. (ІПЕНД)
 Замятін В.(НІСД)
 Зеленько Г. (ІПЕНД)
 Кокорська О.І. (ДонНУ)
 Кокорський В.Ф.(ДонНУ)
 Конончук С. (УНЦПД)
 Коржов Г.О. (КПІ)
 Крисенко О.В. (ХНУ)
 Кушнір Ю.В. (ДНТУ)
 Ляшенко О. (НІСД)
 Магда Є. В. (ЦСВ)
 Мартинюк В.(УНЦПД)

Мацієвський Ю.В. (ЦПД НаУОА)
Октисюк А. (МЦПД)
Погребинський М.Б. (КЦПДіК)
Санжеревський О.І. (НаУОА)
Смирнова І.Є. (ДонНУ)
Смирнова К.Є. (ДонНУ)
Темірова Н.Р. (ДонНУ)
Тодоров І. Я. (УжНУ)
Чабанна М.В.(НаУКМА)
Яковицька Л.С. (УжНУ)

Matsiyevsky Yu. V. Internal Conflict or Hidden Aggression: Competing Accounts and Expert Assessments of the War in Ukraine's Donbas

This article examines two issues – competing accounts of the military events in the Donbas and the Ukrainian experts' opinion on the factors that led to the beginning of violence. The literature analysis reveals the existence of two competing discourses, clustering around the concepts of "civil war" and "hybrid war" and the so-called "pragmatic discourse", recognizing the presence of both phenomena at the same time. While the major challenge for the authors, who share the discourse of the internal conflict, is to adequately account for the Russia's role in the war, the proponents of the "hybrid war" discourse underestimate the loss of Ukraine's monopoly on the legitimate use of force during the period of revolutionary change of power. The second issue surveys the weight of the factors of the conflict in the assessments of Ukrainian experts. In this part, seven external and internal factors that were most visible in the literature in 2014-2016 are identified. These are: the state fragmentation, the sudden change of power in Kyiv, the consequences of the Soviet policy of Russification, the destructive impact of regional elites, Russia's direct and indirect interference, the weakness of the organized Ukrainian groups and the loss of legitimacy of the new central government in the Donbas. Surveys conducted by pair comparisons in 2016 and 2017 demonstrate that most Ukrainian experts assign the largest weight to the Russia's hidden aggression (15.2 percent) and the destructive role of local elites (13.2 percent) as primary factors behind the conflict, whereas most of their western counterparts look at this event through the prism of the civil war. Differences in the two perspectives, apparently, are not due to the facts, but to pre-existing images and ways of thinking, which influence the perception of these events.

Key words: Donbas war, External and Internal Factors, Discourses of the Donbas War, Internal Conflict, Civil War, Separatism, Hybrid War, Hidden Aggression, Donbas, Russia, Ukraine.

DOI 10.31558/2519-2949.2019.2.10

УДК 32.019.51

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3796-3711>

Смокова Г. І., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ІНСТИТУТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовані особливості формування та реалізації сучасної молодіжної політики в Україні у контексті становлення інформаційного суспільства, поширення якого формує новий тип мислення молоді та способу життя загалом. У ході проведеного наукового дослідження було виявлено специфіку сучасної української молоді, яка представлена поколіннями Y та Z, або поколінням мілленіалів згідно із класифікацією американських дослідників Н. Хоува та В. Штрауса. Це молоді люди, які народилися з 1990 по 2004 роки та характеризуються більш вираженими прагненнями до самореалізації і самовираження та, як наслідок, схильністю до постматеріальних цінностей.

У свою чергу, державна молодіжна політика складається із певних інститутів соціалізації, головна задача яких – інтегрувати молодь до суспільно-політичного життя. Проте, якщо поглянути на стан системної трансформації нашої країни, то можна констатувати їх фрагментарність та відсутність у нормативно-правовій базі чіткого механізму молодіжного розвитку та участі у розбудові країни. Таким чином, за даними соціологічних досліджень, сучасна українська молодь у якості альтернативної можливості самовираження (її самореалізації іноді) обирає віртуальний простір. Виходячи з цього, ми наголошуємо на значному впливі віртуального простору на сучасне молоде покоління українців та вводимо таку категорію як «кіберсоціалізація», під якою розуміємо процес формування цінностей та світогляду молоді за допомогою Інтернету загалом, та соціальних мереж зокрема

Отже, вивчення процесу впровадження державної молодіжної політики, складовими елементами якої є сукупність традиційних та інноваційних інститутів соціалізації молоді набуває нової актуальності. Нами було підкреслено, що за умови стрімко змінюваного світу, традиційні інститути соціалізації поступаються місцем більш інноваційним інструментам впливу на молодіжне середовище. Таким чином, з'ясування вектору трансформації механізму молодіжної політики сучасної України у зв'язку із мінливістю інститутів соціалізації є актуальною та головною задачею нашого наукового дослідження.

Ключові слова: *молодь, молодіжна політика, інститути соціалізації, інформаційне суспільство, світогляд, цінності, політична активність.*

Актуальність проблеми. Кожна людина з моменту свого народження стає частиною соціальної системи, поетапно долучаючись до неї через взаємодію із різними спільнотами та інститутами. Серед них: сім'я, інститути освіти, політичні партії, громадські організації, а також, це сучасні інноваційні засоби комунікації – віртуальний простір загалом та соціальні мережі зокрема. Враховуючи зростаючу схильність молоді до діджиталізації суспільно-політичного життя, підкреслимо, що саме вплив кіберпростору сьогодні заслуговує на більш детальне вивчення та виокремлення у самостійний сучасний неформальний інститут соціалізації молоді, який через всеохопність та популярність є, де-факто, частиною механізму реалізації державної молодіжної політики в Україні.

Ступінь наукової розробки. Визначення особливостей формування та реалізації молодіжної політики розглядається в працях таких українських дослідників, як Н. Метьюлкіна, В. Орлов, М. Перепелиця, М. Карнавець та інші. Проте, низка зарубіжних та вітчизняних вчених вказують на впливовість саме традиційних інститутів соціалізації у процесі становлення молоді як активної соціальної спільноти. А якщо поглянути на виклики сучасності (поступовий перехід до інформаційного суспільства), то ми вважаємо, що дослідження вказаних авторів не повною мірою висвітлили специфіку формування державної молодіжної політики в Україні сьогодні. Отже, на наш погляд, є необхідність у актуалізації досліджень з механізмів адаптації молоді до викликів сучасності та звернутися до перегляду традиційних інститутів соціалізації молоді з метою виявлення

інноваційних чинників формування та реалізації державної молодіжної політики, їх сутності та змісту, що і становить собою мету даної статті.

Об'єкт дослідження – процес формування та реалізації державної молодіжної політики в Україні.

Предмет дослідження – механізми та інститути соціалізації молоді у сучасній Україні.

Мета статті – виявлення особливостей становлення молоді та визначення інноваційних інститутів соціалізації як впливових механізмів адаптації молодого покоління до умов сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Стан соціальної невизначеності і системної кризи, в якому у даний час перебуває українське суспільство, робить проблему соціалізації української молоді особливо актуальною. Сучасний стан молодіжної політики характеризується реформуванням більшості інститутів соціалізації, що призводить до відсутності ефективних механізмів регулювання напрямків молодіжного розвитку та втрати цивілізаційної перспективи загалом. Більшість усталених, традиційних інститутів соціалізації, таких як інститути сім'ї, системи освіти і виховання, праці та трудової діяльності, армії, ЗМІ, громадських об'єднань знаходяться у кризовому стані, пов'язаному із значними системними трансформаціями, що відбуваються в українському суспільстві [4].

Досліджуючи про процес формування світогляду сучасної молоді, ми перш за все маємо на увазі цілеспрямований вплив з боку різних суб'єктів/інститутів молодіжної політики з метою включення молодого покоління до суспільно-політичного життя [2].

У цьому контексті варто відзначити, що специфікою будь-якого суспільства є наявність унікальної ціннісної системи світогляду, у зв'язку з чим вивчення механізму формування ціннісних орієнтацій молоді набуває нової актуальності. Відбувається це у результаті процесу соціалізації шляхом взаємодії молодого покоління із різноманітними соціально-політичними інститутами. А останні, у свою чергу, є механізмом формування та впровадження державної молодіжної політики, який охоплює три рівні здійснення політичної влади:

- 1) національний;
- 2) регіональний;
- 3) місцевий.

Також зауважимо, що центральні органи влади реалізують молодіжну політику на регіональному рівні з урахуванням специфіки окремої території. Водночас, у межах кожного регіону вона здійснюється обласними, районними, міськими органами державної влади та органами самоврядування, як і в кожній місцевості на рівні району, міста, селища, села, у трудових колективах.

Формування у процесі соціалізації ціннісних орієнтацій сучасної молоді як самої динамічної частини суспільства є однією з головних задач й проблем, цілей і напрямів молодіжної політики в будь-якій державі, а особливо у тих, де демократичний транзит набуває своєї сили. Громадські та державні інститути хочуть бачити молодь, яка цінує свою Батьківщину і історію, є висококультурною, освіченою, здоровою. Саме тому ціннісні орієнтації особистості молодого покоління виявляються об'єктом цілеспрямованого впливу суспільства і держави разом. А процес їх утворення – важливим напрямком молодіжної політики щодо здійснення духовно-морального та патріотичного виховання.

Аналізуючи стан державної молодіжної політики, варто наголосити на таких унікальних характеристиках молоді, як: мобільність, креативність, схильність до інновацій, легкість мислення тощо. В результаті, можна констатувати, що вагому роль у формуванні індивіда відіграють зовнішні чинники, які коректують свідомість та ціннісний світогляд протягом усього життєвого шляху [6, С.145].

Отже, включення молоді до активного суспільно-політичного життя має два пов'язані аспекти – власне процес соціалізації молоді та процес психосоціальної, культурної трансформації суспільства. Адаптуючи кожне нове молоде покоління до усталених норм та форм життєдіяльності, суспільство змінюється й само: процес соціалізації переростає в процес оновлення суспільства. Своєю чергою, змінюючи суспільство, молодь змінюється й сама, стаючи рушійною силою країни загалом.

Таким чином, роль та функції інститутів соціалізації, які є складовими елементами державної молодіжної політики стають головними чинниками розвитку молодіжного середовища.

Спираючись на вище зазначене, маємо наступне ствердження: молодь через свою специфіку є «опорою» та запорукою всебічного системного розвитку. Отже, основні зусилля владних структур мають бути спрямовані на розробку та впровадження такої моделі державної молодіжної політики, де головною метою є створення соціально-економічних, політичних та правових умов і гарантій для

життєвого самовизначення. Де інтелектуальний й моральний розвиток молоді, а також реалізація її творчого потенціалу будуть інтересом представників політичної еліти. Адже ефективність державної молодіжної політики залежить від активності та готовності молоді до партнерства з державною владою, налагодження двостороннього зв'язку, визнання й підтримки діючого політичного курсу країни [7, С. 123-126].

Аналізуючи процес формування та реалізації державної молодіжної політики, зазначимо найвдаліше тлумачення цього процесу українським науковцем В. Криворученко. Автор вважає, що молодіжна політика охоплює всі сфери життєдіяльності молоді, включає в себе всі питання, пов'язані з формуванням і вихованням молоді, охоплює всі процеси соціалізації, всю сукупність ідей щодо місця і ролі молоді в суспільстві та їхню реалізацію [3, С. 60].

Тобто, на думку вченого, молодіжна політика є сукупністю дій всіх державних і громадських інституцій, проте кожний її суб'єкт, соціальна інституція здійснює її диференційовано відповідно до своїх потреб і можливостей з урахуванням місцевих умов.

Як зазначається в Стратегії розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року – «одним із пріоритетних завдань органів державної влади щодо забезпечення розвитку економіки, відкритого суспільства, інтеграції України до світової спільноти є вдосконалення роботи з основних напрямів реалізації державної молодіжної політики, забезпечення повноцінної роботи з молоддю» [10].

Аналізуючи наявну нормативно-правову базу з молодіжної тематики можна констатувати, що метою державної молодіжної політики має бути створення необхідних соціально-економічних, політико-правових умов та гарантій для соціального становлення, розвитку і вдосконалення як окремої молодої людини, так і всього молодого покоління. В процесі вивчення даного питання, варто також підкреслити, що власне молодіжна політика та державна молодіжна політика не є тотожними. Тобто, ми маємо одну сферу впливу та різних суб'єктів діяльності. Адже молодіжна політика – це діяльність усіх суспільно-політичних інституцій стосовно молоді (як державних, так й комерційних), а державна молодіжна політика є її складовою і характеризує взаємовідносини саме держави й молоді [8].

Таким чином, молодіжна політика – це комплексне явище, що є результатом практичної, наукової, ідеологічної та іншої діяльності соціально-політичних інституцій стосовно молоді. На нашу думку, цю сферу можна розглядати як інтегральну функцію багатьох суб'єктів діяльності: держави, політичних партій, громадських організацій, релігійних об'єднань тощо. Молодіжна політика включає в себе багато елементів і має складну структуру. Сьогодні українське суспільство починає усвідомлювати, що задля повноцінної європейської інтеграції нашої країни необхідно корегування не стільки політичної складової державної молодіжної політики, скільки ціннісно-ментальної. Саме останнє виявляється ключовим двигуном прогресу [5].

Враховуючи вище наведене, зазначимо, що за відсутності державного механізму цілеспрямованої соціалізації молоді, канали молодіжної комунікації будуть заповнені зовсім іншими цінностями та механізмами. Якщо поглянути на сучасне дозвілля молодого покоління, то значну частину їхнього часу займає віртуальний простір та, особливо соціальні мережі, які стають основним засобом комунікації [9].

Таким чином, ми приходимо до твердження, що у процесі системної трансформації, який відбувається сьогодні в Україні, на формування світогляду молодого покоління значним чином впливає вже не державна ідеологія, національна ідея, а ті цінності, що вирують у кіберпросторі (здебільшого матеріального характеру). Підкреслимо, що ми не надаємо цьому процесу будь-якої оцінки, а лише констатуємо факт існування альтернативного механізму соціалізації молодого покоління, який, на жаль, жодним чином не контролюється з боку держави та державних інституцій. Про таку суспільну загрозу нехтування демократичною просвітою молоді попереджали ще теоретики постмодерного та постіндустріального суспільства Д. Белл, Ж.-Ф. Ліотар та Ж. Бодріяр [1, с. 51].

Вплив держави на соціалізацію молоді має здійснюватися й через залучення до відповідних суспільних цінностей з пізнавальним та емоційним навантаженням, створення відповідної політичної міфології, пантеону «національних героїв», які мають бути прикладом для інших, через створення широкомасштабних програм обміну студентів як чинника особистого залучення до аргументації переваг демократії в Європі.

Висновки. Підсумовуючи наукові доробки з теорії та практики формування й реалізації державної молодіжної політики, зазначимо, що молодіжна політика складається із певних інститутів соціалізації, головна задача яких – інтегрувати молодь до суспільно-політичного життя. Проте, якщо

поглянути на стан системної трансформації нашої країни, то можна констатувати їх фрагментарність та відсутність у нормативно-правовій базі чіткого механізму молодіжного розвитку та участі у розбудові країни.

Головним виконавчим органом у контексті молодіжної сфери є Міністерство молоді та спорту України, яке розробляє стратегію та напрямки молодіжної політики. На регіональному та локальному рівні ці питання знаходяться у компетенції департаментів та управлінь обласної адміністрації та виконкомів міських, селищних та сільських рад.

Проаналізувавши законодавчу базу з молодіжних питань, ми приходимо до висновку, що головний акцент робиться не на вирішенні нагальних проблем сучасної молоді, як: доступна та якісна освіта, забезпеченням першого робочого місця, вирішенням житлових питань та найпростіше – створення умов для всебічного розвитку та дозвілля. А на проведенні масових заходів спортивного характеру. У результаті молоде покоління залишається сам-на-сам зі своїми реальними проблемами.

В результаті відсутності зі сторони держави механізму регуляції процесу формування та реалізації молодіжної політики, сучасна українська молодь йде у віртуальний простір, який складається із різноманітних соціальних мереж, де й проводить більшість свого дозвілля. Саме зазначений процес, який має назву «кіберсоціалізація» має стати викликом та основним напрямком роботи органів державної вдали, громадських організацій у контексті молодіжного розвитку.

Бібліографічний список

1. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция. Тула: Тульский полиграфист, 2013. 204 с.
2. Головатий М.Ф. Державна молодіжна політика як феномен суспільного розвитку і нова парадигма державотворення у країнах перехідного періоду. *Актуальні. проблеми державного управління*. Одеса, 2002. Випуск 10. С.291-304
3. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. Київ, 1993. 220 с.
4. Головенько В.А. Молоде покоління України в алгоритмі суспільних процесів. *Український соціум*, 2006. № 2. С. 20-34
5. Карнаух А. Проблеми молодіжної політики в сучасній Україні. *Політичний менеджмент*, 2005. № 4. С. 63-69
6. Коваль Г. Шляхи реформування державної молодіжної політики. *Публічне управління : теорія та практика*, 2013. № 4 (16). С.144 – 148.
7. Метьолкіна Н. Активізація громадської складової як необхідна умова підвищення ефективності державної молодіжної політики. *Органи влади та молодіжні громадські організації. Інноваційні рішення в молодіжній політиці*, 2007. 176 с.
8. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е.М.Лібанової. Київ, 2010. 248 с.
9. Олійник І. Формування культури дозвілля студентської молоді. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві, 2013. № 1 (21). С. 207-212
10. Указ Президента України № 532 від 27 вересня 2013 року «Про Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року». Офіційне інтернет-представництво Президента України URL: www.president.gov.ua/documents/16094.html

References

1. Bodryyyar Zh. Symulyakry y symulyatsyya. Tula: Tul'skyu polyhrafyst, 2013. 204 s.
2. Holovatyuy M.F. Derzhavna molodizhna polityka yak fenomen suspil'noho rozvytku i nova paradyhma derzhavotvorennya u krayinakh perekhidnoho periodu. Aktual'ni. problemy derzhavnoho upravlinnya. Odessa, 2002. Vypusk 10. S.291-304.
3. Holovatyuy M.F. Molodizhna polityka v Ukrayini: problemy onovlennya. Kyuyiv, 1993. 220 s.
4. Holoven'ko V.A. Molode pokolinnya Ukrayiny v alhorytmi suspil'nykh protsesiv. Ukrayins'kyu sotsium, 2006. # 2. S. 20-34.
5. Karnaukh A. Problemy molodizhnoyi polityky v suchasniy Ukrayini. Politychnyy menedzhment, 2005. # 4. С. 63-69.
6. Koval' H. Shlyakhy reformuvannya derzhavnoyi molodizhnoyi polityky. Publichne upravlinnya : teoriya ta praktyka, 2013. # 4 (16). S.144 -148.
7. Met'olkina N. Aktyvizatsiya hromads'koyi skladovoyi yak neobkhidna umova pidvyshchennya efektyvnosti derzhavnoyi molodizhnoyi polityky. Orhany vlady ta molodizhni hromads'ki orhanizatsiyi. Innovatsiyni rishennya v molodizhniy politytsi, 2007. 176 s.
8. Molod' ta molodizhna polityka v Ukrayini: sotsial'no-demohrafichni aspekty / Za red. E.M.Libanovoyi. Kyuyiv, 2010. 248 s.
9. Oliynyk I. Formuvannya kul'tury dozvillya student's'koyi molodi. Fizychne vykhovannya, sport i kul'tura zdorov'ya u suchasnomu suspil'stvi, 2013. # 1 (21). S. 207-212.

10. Ukaz Prezydenta Ukrainy # 532 vid 27 veresnya 2013 roku «Pro Stratehiyu rozvytku derzhavnoyi molodizhnoyi polityky na period do 2020 roku». Ofitsiynе internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy
URL: www.president.gov.ua/documents/16094.html

Smokova H. I., Institutes of socialization as a mechanism of implementation of the youth state policy in Ukraine

The article analyzes the peculiarities of the formation and implementation of modern youth policy in Ukraine in the context of the formation of an information society, the spread of which forms a new type of youth thinking and a way of life in general. In the course of the research conducted, the specificity of contemporary Ukrainian youth, represented by the generations Y and Z, or the generation of millennials according to the classification of American researchers N. Hove and V. Strauss, was discovered. These are young people who were born from 1990 to 2004 and are characterized by more pronounced aspirations for self-realization and self-expression and, as a consequence, a propensity for post-material values.

In its turn, the state youth policy consists of certain institutes of socialization, the main task of which is to integrate young people into social and political life. However, if we look at the state of the systemic transformation of our country, one can state their fragmentation and the absence of a clear mechanism of youth development and participation in the development of the country in the legal and regulatory framework. Thus, according to sociological researches, modern Ukrainian youth chooses a virtual space as an alternative opportunity for self-expression (and sometimes self-actualization). Therefore, we emphasize the significant influence of virtual space on the modern young generation of Ukrainians and introduce such a category as "cyber socialization", which implies the process of forming values and outlook of youth through the Internet in general, and social networks in particular

Consequently, the study of the implementation of the state youth policy, the constituent elements of which is a collection of traditional and innovative institutions of socialization of youth, acquires a new relevance. We have been emphasized that, in the context of a rapidly changing world, traditional institutions of socialization give way to more innovative instruments of influence on the youth environment. Thus, the elucidation of the vector of the transformation of the mechanism of youth policy of contemporary Ukraine in connection with the variability of the institutes of socialization is relevant and the main task of our scientific research.

Key words: *youth, youth policy, institutes of socialization, information society, worldview, values, political activity.*

АУДИТ ПОСТКОНФЛІКТНОЇ ТЕРИТОРІЇ: ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

Планування реінтеграції та політики управління постконфліктними територіями переважно залежить від форми завершення конфлікту. На сьогодні спрогнозувати форму завершення конфлікту на сході України неможливо, тому будь-яка діяльність з організації політики у цій сфері може лише слугувати теоретичним підґрунтям для процесів, які відбуватимуться на практиці.

Однак, усвідомлюючи потребу організації діяльності на постконфліктній території заздалегідь до завершення конфлікту, автор пропонує на першочерговому етапі після завершення конфлікту здійснити аудит постконфліктної території – комплексне дослідження території, в рамках якого будуть проаналізовані різні індикатори з різних сфер суспільного життя. Подібне дослідження, на думку автора, має комбінувати конфліктологічний аналіз конфлікту, визначення демографічних, соціальних, правових, економічних та інших характеристик території, спричинених конфліктом, а також враховувати специфічний вплив, який конфлікт як форма збройного протистояння чинить на територію. Дослідження різних сфер обґрунтовує використання різних методів, а також сприяє залученню різних акторів та соціальних груп.

Аудит постконфліктної території є методологією та процесом, яка має на меті надати емпіричну інформацію суб'єктам політики, які розроблятимуть тактичні управлінські рішення та дії і стратегію управління постконфліктними територіями. Більше того, аудит постконфліктними територіями є тією діяльністю, яка зможе синтезувати на початковому етапі інтереси національних та міжнародних акторів на постконфліктній території і зробити планування діяльності в межах цієї території комфортним і ефективним для усіх сторін процесу.

Ключові слова: окремі райони Донецької та Луганської областей, реінтеграція, постконфліктна територія, аудит, політика управління.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток подій в українській політиці на національному та міжнародному рівнях, а також непередбачуваність глобальних комунікацій в частині стратегій відношення міжнародних суб'єктів до російської агресії на сході України не дає на сьогодні змогу прогнозувати, яким чином буде завершено конфлікт на сході України. На даний момент жодні маркери в ході конфлікту не можуть ілюструвати, на яких позиціях вийдуть із конфлікту його актори, якого нормативного регулювання можливо буде досягти для здійснення постконфліктного управління, і, що найважливіше – хто саме по завершенню конфлікту отримає на цій території контроль.

Наведені тези підтверджуються українськими політичними реаліями. До виборів президента 2019 року в стратегіях врегулювання конфлікту чітко спостерігалася зважена поступова політика, яка вказувала на те, що українську сторону влаштує тільки повний контроль над усіма факторами життєдіяльності територій, усіма ланками системи управління після завершення конфлікту, або ж міжнародний контроль на цій території. Позаяк, представники влади, прямо чи опосередковано пов'язані із сепаратистськими угрупованнями та Російською Федерацією, як владні актори не розглядалися.

Натомість, діяльність адміністрації президента Володимира Олександровича Зеленського може не підтверджувати послідовне дотримання позиції попередньої адміністрації на переговорах. Не даючи оцінку такій діяльності, автор може припустити, що поступки в частині контролю над територією окремих районів Донецької та Луганської областей (далі – ОРДЛО) можливі, і цей факт сильно впливає на прогнозування характеру завершення конфлікту.

Так само, з тактичної військової точки зору та спираючись на існуючу політичну ситуацію, неможливо спрогнозувати, чи буде одночасно звільнена вся територія ОРДЛО, яка на сьогодні перебуває під окупацією, або ж її окремі частини, як сталося у 2014 році із Слов'янськом, Краматорськом та навближеними до них районами.

В той же час, вже у перші два роки конфлікту на сході України громадськість вимагала від влади розробки та суспільного обговорення стратегічних та нормативних документів, які мали

спланувати діяльність з реінтеграції окупованих територій. Такі вимоги можуть бути обґрунтовані не тільки на науковому та прикладному політичному рівнях, на яких є потреба у прогнозуванні та політичному плануванні, а й на рівні побутовому, коли громадськість прагне зрозуміти, яким чином політика впливатиме на їх життя.

Мета статті. В даній статті автор ставить має на меті окреслити проблеми, які можуть існувати на території окремих районів Донецької та Луганської областей після отримання Україною контролю над цією територією, а також, виходячи із виявлених проблем, запропонувати на одному з перших етапів постконфліктного управління провести комплексне дослідження території для подальшого планування діяльності на цій території.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Реінтеграція та управління постконфліктними територіями в окремих районах Донецької та Луганської областей та в Криму після їх звільнення від окупації є темою, дуже популярною в політичному та експертному дискурсі, втім, вона поки що не знайшла широкого відображення в наукових дослідженнях. Серед зарубіжних дослідників політики управління постконфліктними територіями варто виділити комплексні дослідження В. Четейла, П. Коліера, Ч. Гегнона, М. Фішера. Дослідження політики управління постконфліктними територіями як комплексу спеціальних управлінських практик здійснювалося вітчизняними науковцями А. Кісе, І. Мединським, К. Зарембо. Вітчизняні науковці Ю. Макагон, Ю. Харазішвілі, В. Ляшенко, О. Балуєва, О. Келембет, К. Мойсеєнко аналізують стан економічних відносин внаслідок військового конфлікту на окупованих територіях Донецької та Луганської областей.

Виклад основного матеріалу. Військові дії та пов'язані із ними процеси (в тому числі, створення та функціонування протягом тривалого часу в ОРДЛО управлінських систем) кожного дня створюють нові умови, в яких здійснюється життя регіону.

Науковці різних спеціальностей намагаються вже сьогодні окреслити проблематику, в якій доведеться працювати в постконфліктний період. Втім, здійснити ґрунтовний та всебічний аналіз ситуації на окупованих територіях наразі досить складно, адже існують проблеми з отриманням об'єктивної статистичної інформації з непідконтрольних Україні територій.

Наприклад, економісти Балуєва О.В. та Келембет О.С. на основі загальних даних прогнозують, що наслідками військового конфлікту стали деурбанізація Донбасу, втрата населення, потужна економічна дестабілізація, системне руйнування житлового фонду та інфраструктури, втрата робочих місць, зниження доходів населення, загострення криміногенної ситуації та гуманітарна катастрофа. Тривалі бойові дії призвели до значних людських жертв, спустошили міста та села, стали причинами масових хвиль територіального переміщення населення, як внутрішнього, так і за кордони країни [1, с.42-43].

Економіст Мойсеєнко К.Є. припускає, що оцінювати становище постконфліктних територій можна на основі аналізу показників розвитку Донецької та Луганської областей в цілому, оскільки воєнні дії значно вплинули і впливають на соціально-економічне становище всього регіону. Тому, за результатами проведеного аналізу соціально-економічних показників розвитку постконфліктних територій України (Донецька та Луганська області) Мойсеєнко робить наступні висновки: у економічному аспекті основною проблемою є відновлення промислового потенціалу регіонів. Перешкодами у цьому аспекті є обмежені інвестиції в умовах триваючого конфлікту на непідконтрольній частині областей. У соціальному аспекті значущою є проблема створення робочих місць, у той час як динаміка реальних та номінальних доходів наближена до показників країни у цілому [2].

Наведені дані з економічного сектору можуть бути доповнені проблематикою з інших сфер суспільного життя. Так, не потребує підтвердження мілітаризація суспільства в ОРДЛО та наявність великої кількості осіб, які прямо чи опосередковано були залучені у військові дії, здійснювали злочинну діяльність на побутовому рівні та/або в певних управлінських структурах. До економічних факторів цілком припустимо додати проблематику нелегальних економічних відносин. Широко обговорюються сьогодні питання нелегальної торгівлі та організації контрабандних сполучень між Україною та ОРДЛО, втім, ми не можемо заперечувати наявність там також ринку обігу нелегальних товарів, до формування якого військові дії самі по собі призводять (зброя, алкогольні та наркотичні вироби).

Ціннісноутворюючими та важливими, якщо не для першочергового вирішення, то, принаймні, для запобігання повторної ескалації конфлікту, є соціокультурні проблеми. Тут мається на увазі конфліктність ідентичностей, яка проявляється в різних сферах – в інформаційному просторі, в освітніх програмах, в культурі. Розпорядження Кабінету Міністрів України Про схвалення

Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей хоча і фокусується виключно на інформаційному напрямку державної політики у сфері реінтеграції, втім неодноразово наголошує на потребу комунікації із населенням, незалежно від типу каналу комунікації [3]. Освітні та культурні програми так само можуть виступати комунікаційним каналом.

Виходячи з вищенаведеного, та враховуючи неможливість коректного прогнозування ситуації на територіях ОРДЛО після звільнення, однією із першочергових стратегій щодо постконфліктної території стає аналіз стану та проблематики постконфліктної території, які автор пропонує називати **аудитом постконфліктної території**.

Потреба проведення аудиту постконфліктної території може ґрунтуватися на наступних засадах.

Так, Балуєва О.В. та Келембет О.С. пропонують наступний підхід до етапності реінтеграційної політики в ОРДЛО. Початковий (підготовчий) етап включає в себе розробку державної програми реконструкції і розвитку постконфліктних територій. Діяльність на цьому етапі може здійснюватися до отримання контролю над цими територіями, і така діяльність здійснюється в Україні профільними урядовими та неурядовими організаціями вже сьогодні. В свою чергу, на другому (передбазовому) етапі проводиться безпосереднє (очне) дослідження постконфліктних територій, після чого державна програма коригується та затверджується. Таку діяльність можливо здійснити тільки в ситуації повного контролю над усіма секторами життєдіяльності постконфліктної території, а отже тільки після завершення конфлікту [1, 43].

Важливість здійснення дослідження на постконфліктній території поділяють міжнародні організації та міжнародні фінансові структури. У Практичному керівництві з оцінки потреб в постконфліктних умовах, розроблених ПРООН та Світовим Банком, зазначено, що оцінка потреб постконфліктної території є одним із першочергових завдань, і Організація Об'єднаних Націй та/або Світовий Банк мають готові програми для проведення такої оцінки. Задоволення такої потреби є необхідним, насамперед, для старту процесу реконструкції та відновлення і спрямованого залучення коштів міжнародної технічної допомоги [4].

Отже подібна аналітична робота, до того ж, покликана задовольнити інтереси як національних органів влади, так і інтереси міжнародних організацій. Тому аудит постконфліктної території має бути спрямований на подолання наслідків конфлікту або війни, запобігання відновлення конфлікту та формування короткострокових та потенційно середньострокових пріоритетів відновлення, а також формулювання їхніх фінансових наслідків на основі загального довгострокового бачення.

Аудит постконфліктної території може розглядатися:

1) Як методологія, яка передбачає технічну оцінку потреб та розвитку стратегії перехідного періоду.

2) Як процес консультацій, переговорів і аналізу, який надає платформу для узгодження спільних пріоритетів національних і міжнародних учасників, коли вони готують свої проекти та програми.

Можна очікувати, що аудит постконфліктної території спричинить наступні результати:

1. забезпечить донорів, національні органи влади та неурядові організації та інших зацікавлених сторін всебічною та об'єктивною інформацією щодо потреб постконфліктної території;

2. демонструватиме послідовну діяльність та високий рівень відповідальності, в тому числі на міжнародному рівні, що призведе до більш суттєвих та змістовних програм фінансової підтримки з боку міжнародної спільноти, а також розставить пріоритети в бік національних інтересів, а не в бік стандартних моделей постконфліктного відновлення;

3. на початковому етапі зосереджуватиме увагу на ризиках, в тому числі враховуючи джерела та перебіг конфлікту, та допоможе спланувати заходи для подолання цих ризиків в програмах постконфліктного відновлення;

4. що не менш важливо – аудит постконфліктної території продемонструє політичну присутність постконфліктної влади, її підтримку мирного процесу та забезпечуватиме легітимізацію для її діяльності.

Аудит постконфліктної території має стати багатоструктурним процесом, який, як вже неодноразово зазначалося, має комбінувати дослідження території в різних контекстах та на різних рівнях. Пропонується побудувати аудит постконфліктної території наступним чином:

1. власне аналіз конфлікту з активним використанням методів конфліктології;

2. спеціалізоване дослідження території – через систему управління, населення, економічні та соціальні аспекти життєдіяльності суспільства тощо;

3. дослідження специфічних постконфліктних маркерів як базисів для створення систем перехідного характеру (перехідне правосуддя, питання обігу зброї тощо)

Пропонується розпочати аудит постконфліктної території з **аналізу** власне **конфлікту**, себто всестороннього дослідження стану на передконфліктній та конфліктній фазах конфлікту. Аналіз конфлікту має на меті виявити передумови та причини конфлікту, окреслити динаміку конфлікту та проаналізувати його завершення, із особливим фокусом на причинах завершення конфлікту, позиції конфліктуючих сторін на етапі завершення конфлікту та їх впливи на постконфліктне управління.

Аналіз конфлікту на *передконфліктному етапі*, тобто аналіз причин та передумов конфлікту, має активно використовувати історичний метод, досліджувати політичне, економічне, соціокультурне середовище на дату початку конфліктної стадії конфлікту. Важливо в цьому випадку чітко визначити акторів конфлікту та соціальні групи, які були залучені в конфлікт з обох боків. Специфічним блоком тут будуть сфери інтересів та мотивація усіх груп, залучених у конфлікт.

Дослідження *конфліктної стадії* конфлікту має вплинути на досягнення загальної мети аудиту у двох напрямках. По-перше, саме при огляді динаміки конфлікту можна дати об'єктивні відповіді на питання щодо практичних конфліктогенних та примирювальних практик. По-друге, ряд індикаторів, які будуть ідентифіковані в ході дослідження конфліктної стадії конфлікту, надаватимуть емпіричний базис для спеціалізованих досліджень, визначених другою та третьою стадією запропонованої автором системи аудиту.

Характеристика *завершення конфлікту* є найважливішим етапом аналізу конфлікту в контексті визначення позицій, на яких опинилися актори конфлікту. Визначення груп інтересів усіх акторів (в тому числі третіх сторін конфлікту) дасть змогу окреслити межі повноважень, в яких можливо діяти в управлінні постконфліктними територіями.

Наступним (або паралельним) елементом дослідження конфлікту має стати дослідження **стану постконфліктної території**. В цьому дослідженні конфлікт не є центральним об'єктом, а виступає елементом впливу на об'єкт. Частково вище автор вже визначив маркери, за якими пропонується досліджувати постконфліктну територію. Це, в тому числі, але не виключно:

1. Дослідження системи управління, що склалася на постконфліктній території. До цієї групи питань належить структура повноважень владних інституцій, які діяли під час окупації, організація фінансування та бюджетування усіх сфер життєдіяльності під час окупації, прийняття та виконання національних та локальних нормативних актів;

2. Аналіз соціальних елементів діяльності суспільства, який, поміж іншого, має визначати:

- психологічний стан різних соціальних груп, їх ставлення одна до одної та до конфлікту, який може бути здійснений через масштабне соціологічне дослідження та залучення психологів до роботи у фокус-групах;
- стан освітньої системи, зокрема освітні програми, які імплементувалися в ході конфлікту, організація освітнього процесу;
- функціонування місцевих та інших засобів масової інформації, їх способи поширення, їх контент;
- культурні проекти та програми, які реалізовувалися під час окупації, організація дозвілля та масових заходів, увічнення подій та осіб, які мають відношення до конфлікту. Для прикладу, тут може матися на увазі меморіалізація у формі встановлення пам'ятників та пам'ятних знаків комбатантам з числа сепаратистських угруповань (як-от пам'ятник так званим “захисникам республіки” в окупованому Луганську) [5].

3. Демографічний та економічний аудит, який включатиме:

- проведення перепису населення із визначенням показнику внутрішньої (в межах різних населених пунктів окупованих території) та зовнішньої (з підконтрольної уряду території України та інших держав) міграції. Для такого демографічного аналізу також важливим буде ідентифікація та визначення місць осілости внутрішньо переміщених осіб;
- дослідження природних та промислових ресурсів території, в тому числі визначення екологічних показників стану території;
- зайнятість населення;
- визначення типів та форм господарської діяльності.

Аналіз специфічних постконфліктних маркерів полягає у дослідженні фактів, які є прямим наслідком збройного протистояння. Тут важливими сферами для дослідження стануть:

1. географія забруднення вибухонебезпечними предметами (в Україні для регулювання цієї сфери у 2018 році почала формуватися нормативна база, як-от закон України «Про протимінну діяльність в Україні» [6]);

2. облік комбатантів, які проживають на постконфліктній території. Тут маєтись на увазі виключно фізична ідентифікація таких осіб, без пропозицій про поведження із ними. Втім, варто чітко усвідомлювати, що ідентифікація комбатантів у випадку прийняття політичного рішення про притягнення їх до певних форм відповідальності буде здійснюватися іншими методами порівняно із обліком комбатантів для їх подальшої демобілізації;

3. облік осіб, які були залучені у пропагандистську чи управлінську діяльність на окупованих територіях – так само виключно фізична ідентифікація;

4. обіг зброї, а також наркотичних, психотропних чи інших заборонених речовин, функціонування тіншових ринків та каналів поставок.

За низкою індикаторів, визначених у запропонованому плані аудиту постконфліктної території, можливе здійснення досліджень вже сьогодні, і такі дослідження здійснюються. Втім, динамічний характер розвитку конфлікту може докорінно змінювати певні показники цього плану аудиту, тому інформація має бути актуалізованою на етап завершення конфлікту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аудит постконфліктної території – комплексний процес, до якого мають бути залучені різні групи суб'єктів різного ступеня підготовки та з різних відомств. Частина досліджень має здійснюватися виключно владними суб'єктами, адже саме владні суб'єкти зможуть забезпечити надійність, валідність та убезпеченість отриманих даних (як, наприклад, збір даних про облік зброї). В інших випадках доречно залучення неурядових організацій, наукових та аналітичних центрів, соціологічних груп та інститутів.

Більше того, вже сьогодні, виходячи з пріоритетів різних міжнародних фінансових структур, які готові підтримувати Україну в постконфліктний період, варто проаналізувати їх пріоритети та спрогнозувати їх залучення до дослідження в певних сферах, в тому числі для того, щоб здійснювати аудит інших сфер, важливих для національного інтересу, виключно національними структурами.

Запропонована система дозволяє автору інтегрувати український контекст у дослідження управління постконфліктними територіями як загального концепту, а також формує матеріал для подальшого моделювання систем управління постконфліктними територіями.

Бібліографічний список

1. Балужева О.В., Келембет О.С. Методичні принципи відновлення деокупованих територій. Економіка та управління національним господарством. Чернівці, 2016. № 8. С. 41-44.
2. Мойсеєнко К.Є. Аналіз соціально-економічного стану постконфліктних територій Донецької та Луганської областей в Україні. Ефективна економіка. 2018. №8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=7018> (дата звернення: 18.06.2019).
3. Кабінет Міністрів України, розпорядження від 26 липня 2018 р. № 539-р Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/proshvalennya-strategiyi-informacijnoyi-reintegracijyi-doneckoyi-ta-luganskoyi-oblastej> (дата звернення: 18.06.2019).
4. UNDG, UNDP, World Bank Practical Guide to Multilateral Needs Assessment. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://www.operationspaix.net/DATA/DOCUMENT/6878~v~Practical_Guide_to_Multilateral_Needs_Assessments_in_Post-Conflict_Situations.pdf&ved=2ahUKEwjJ2d-unfPiAhVihosKHYAOCMDMQFjALegQIBBAB&usq=AOvVaw33dPMNYSWoYEpDGGG9M-C (дата звернення: 18.06.2019).
5. Шерон Стоун в плену у Бабая: в Луганське відкрили пам'ятник «захитникам республіки». URL: <https://www.obozrevatel.com/society/57692-sheron-stoun-v-plenu-u-babay-a-v-luganske-otkryili-pamyatnik-zaschitnikom-respubliki.htm> (дата звернення: 18.06.2019).
6. Закон України Про протимінну діяльність, № 2642-VIII від 06.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19> (дата звернення: 18.06.2019).

References

1. Balueva O. V., Kelembet O. S. Metodolohichni pryncypy vidnovlennia deokupovanykh terrytoriy. Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom. Chernihiv, 2016. № 8.S. 41-44
2. Moiseenko K.E. Analiz socialno-ekonomichnoho stanu postkonfliktnykh terrytoriy Donetskoyi ta Luhanskoyi oblastey v Ukraini. Efektyvna ekonomika. 2018. №8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=7018> (data zvernennia: 18.06.2019).

3. Cabinet Ministriv Ukrainy, rozporiadzhennia vid 26 lupnia 2018 r. № 539-p Pro skhvalennia Strategii informatsiynoyi reintegratsiyi Donetskoyi ta Luhanskoyi oblastey. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-informacijnoyi-reintegraciyi-doneckoyi-ta-luganskoyi-oblastej> (data zvernennia: 18.06.2019).

4. UNDG, UNDP, World Bank Practical Guide to Multilateral Needs Assessment. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://www.operationspaix.net/DATA/DOCUMENT/6878~v~Practical_Guide_to_Multilateral_Needs_Assessments_in_Post-Conflict_Situations.pdf&ved=2ahUKEwjJ2d-unfPiAhVihosKHYAOCMDMQFjALegQIBBAB&usg=AOvVaw33dPMNYSWoYEpDGGG9M-C (data zvernennia: 18.06.2019).

5. Sheron Stoun v plenu u Babaiapamiatnik : v Luganske otkryli «zaschitnikam respubliky». URL: <https://www.obozrevatel.com/society/57692-sheron-stoun-v-plenu-u-babayaya-v-luganske-otkryili-pamyatnik-zaschitnikam-respubliki.htm> (data zvernennia: 18.06.2019).

6. Zakon krainy Pro protyminnu dial'nist', № 2642-VIII vid 06.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19> (data zvernennia: 18.06.2019).

Mykhalska V. V. Post Conflict Territory Audit: Proposals for Ukraine

Planning of reintegration and post-conflict management policy depends mostly on the form of the end of the conflict. Today, it is impossible to predict the form of the end of the conflict in eastern Ukraine, so any policy-making activity in this area can only serve as a theoretical basis for processes that will take place in practice.

However, aware of the need to organize activities in the post-conflict area prior to the end of the conflict, the author proposes to conduct an audit of the post-conflict territory at an extraordinary stage after the end of the conflict, as a comprehensive study of the territory in which different indicators from different spheres of public life will be analyzed. This study should combine the conflict analysis, the definition of the demographic, social, legal, economic and other characteristics of the territory caused by the conflict, and also take into account the specific impact that conflict have had on the territory as a form of armed confrontation. In a number of indicators identified in the proposed post-conflict territory audit plan, research studies are available today, and such studies are being carried out. However, the dynamic nature of the conflict can lead to changes in certain indicators of this audit plan, as well as information need to be updated at the stage of the end of the conflict. The research of various spheres justifies the use of various methods, and also promotes the involvement of different actors and social groups.

The post-conflict territory audit is a methodology and process that aims to provide empirical information to policy makers who will develop tactical management decisions and actions and strategies for managing post-conflict areas. Moreover, the audit of post-conflict territory is an activity that can initially synthesize the interests of national and international actors in a post-conflict territory and make planning of activities within this territory comfortable and effective for all parties to the process.

Key words: *separate districts of Donetsk and Luhansk regions, reintegration, post-conflict territory, audit, management policy.*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8795-8910>

Осмоловська А. О., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЕКОНОМІЧНА, ПОЛІТИЧНА ТА СОЦІАЛЬНА КРИЗИ ЄВРОПИ В XXI СТОЛІТТІ

У статті визначені сучасні тенденції та передумови виникнення кризи Європейського Союзу в XXI столітті. Дослідження, викладені в цій статті, пояснюють, як і на скільки був суперечливим процес об'єднання Європи, як наслідки цього процесу у вигляді багаторазових переплетених між собою кризових явищ впливають на сучасний світовий політичний порядок в цілому та зокрема Україну. Автором була розглянута та проаналізована робота іспанського соціолога-постмарксиста, Мануеля Кастельса, який спеціалізується на теорії постінформаційного суспільства, спільно з іншими європейськими авторами, – “Europe’s Crises”. Автори цієї книги мали на меті повернутись назад до процесу євроінтеграції, зосереджуючи особливу увагу на період з 2008 р. по теперішній час, і прагнути зрозуміти відмінні риси численних криз, що порушували спокій Європи за цей період часу. Були розглянуті чинники формування поняття європейської та національної ідентичності. У даній статті йдеться про те, що у випадку з ЄС спроба нав'язати ідентичність для реалізації європейського проекту викликала сильний опір, який загрожував усьому проекту. Процес європейської інтеграції досяг своєї мети, а саме запобігання війнам та конфліктам між його державами-членами але, можливо, інтеграція не була на стільки позитивною на економічному рівні, як ми могли очікувати. Слід зазначити, що сьогодні ЄС потребує стратегії, спрямованої на реагування на міграцію та біженців, але не може створити її. Це визнано в документах ЄС, але відповідні директиви не змогли здійснити цю політику. У статті зазначено, що криза в Європі є багатогранною: вона економічна, фінансова, соціальна та політична. І, як ми можемо побачити, це також культурні, інтелектуальні та моральні кризи, що впливають на саму суть цінностей, які визначають Європу та її ідентичність. Безумовним є той факт, що європейські кризові явища безпосередньо чи опосередковано впливають на Україну, її інформаційну присутність та уявлення про неї європейців.

Ключові слова: криза ЄС, європейська ідентичність, світовий політичний порядок, євроінтеграція, фінансова криза, національні держави.

На початок XXI століття діяльність Європейського Союзу до Brexit можна вважати успішною. Він став територією найбільшої економіки у світі, що становить близько чверті світового валового внутрішнього продукту (ВВП), найбільшим споживчим ринком, найбільшим сховищем невійськових науково-технічних знань на планеті. Відносний мир і стабільний безпековий простір були налагоджені між членами ЄС на довгі роки, а решта європейських конфліктів, в кінцевому рахунку, містили військове співробітництво зі Сполученими Штатами. Суспільний добробут досяг найвищого рівня серед інших країн, хоча не без посилення соціальної нерівності. Демократія, права людини та інститути громадянського суспільства були закріплені в повсякденній практиці європейських суспільств, проте бюрократичні моменти зберігають свою силу. Толерантність та міжнародна солідарність з тими країнами світу, що відносилися до категорії менш розвинутих або країн, що розвиваються, стали ключовим компонентом ідеології європейських інститутів.

Слід зауважити, що процес поступового розвитку ЄС не завжди мав позитивні наслідки. Він супроводжувався стагнацією економічного зростання разом із демографічною кризою та акцентом здебільшого лише на внутрішньоєвропейській політиці. Процес інтеграції призупинився, оскільки це було спричинено зростанням сприйнятливості політики проти Європейського Союзу в багатьох європейських країнах, а кульмінацією цього процесу став Brexit – добровільний вихід із ЄС країни-члена (результат референдуму Великобританії від 23 червня 2016 р.) [9].

Дослідження, викладені в цій роботі, пояснюють, як і на скільки був суперечливим процес об'єднання Європи, як наслідки цього процесу у вигляді багаторазових переплетених між собою

кризових явищ впливають на сучасний світовий політичний порядок в цілому та зокрема Україну. Будь-яка майбутня спроба відновити «європейську мрію», з надією зберегти проєкт спільної Європи, повинна спочатку враховувати сучасні європейські реалії. Добросусідські відносини з усіма країнами Європи мають стати ключовою умовою успіху [5].

Першим, хто став говорити про кризу Європи, був німецький філософ, історик та публіцист, Освальд Шпенглер, у своїй книзі «Присмерк Європи» (1918 р.). Він писав, що «всі без винятку великі утворення: форми релігії, мистецтва, політики, суспільного господарства, наук у всіх культурах одночасно утворюються, закінчуються і згасають... Під цим кутом зору занепад західного світу становить не більше і не менше як проблему цивілізації... Цивілізація – це ті самі крайні й штучні стани, здійснювати які здатен вищий вид людей. Вони – завершення, вони слідує як установлене за встановленням, як смерті за життям, як нерухомість за розвитком. Вони – неминучий кінець, і тим паче з внутрішньою необхідністю до них завжди приходили» [12]. Шпенглер критикував євроцентризм, з позиції якого довгий час трактувалася всесвітня історія. За Шпенглером західна культура переживає глибоку кризу, в якій відмирають або зароджуються нові сили.

Питання того, як кризові явища впливають на сучасний світовий політичний порядок були ґрунтовно досліджені та проаналізовані у роботі іспанського соціолога-постмарксиста, Мануеля Кастельса, який спеціалізується на теорії постінформаційного суспільства, спільно з іншими європейськими авторами, – "Europe's Crises" [5]. Автори використовують слово "кризи" у множині, оскільки нестримна криза Європейського Союзу як інституційної системи впливає з конвергенції різноманітних, взаємопов'язаних криз – фінансової, монетарної, промислової, соціальної, політичної, ідеологічної, моральної, геополітичної, міграційної – які є взаємопов'язаними та водночас відрізняються своїм походженням та розвитком. Орієнтовні відповіді на ці питання розроблені в різних розділах книги. Проте існує спільна авторська теза, яка може пояснити контури інституційної кризи та, таким чином, розв'язати дискусії щодо можливого подолання цієї кризи.

Метою дослідників не було просте розмірковування про майбутнє Європи або створення плану реконструкції Європейського Союзу, – в даний момент є надто багато невизначеностей для того, щоб бути спроможним проєктувати майбутні події з будь-якою мірою впевненості. Натомість вони мали на меті повернутись назад до процесу євроінтеграції, зосереджуючи особливу увагу на період з 2008 р. по теперішній час, і прагнути зрозуміти відмінні риси численних криз, що порушували спокій Європи за цей період часу.

За відсутності сильної європейської ідентичності, в умовах дефіциту демократії та кризи політичної легітимності, ЄС не зміг керувати своїми кризовими явищами як єдине інституційне утворення, і не зміг ефективно та гнучко реагувати на багаторазові виклики всередині самого Союзу.

Світова фінансова криза 2008 року призвела до руйнування європейського проєкту, оскільки не існувало інститутів, здатних управляти кризою на загальноєвропейському рівні. Фактично, для того, щоб врятувати євро, Німеччина та Європейський центральний банк запровадили жорстку політику бюджетної жорсткої економії, яка могла тимчасово утримувати боргову кризу, але з високими соціальними витратами з точки зору соціального забезпечення громадян на півдні Європи та в інших країнах, тобто ще більшою ціною з точки зору політичної легітимності європейських інституцій, аж до того моменту, коли Європейський центральний банк та Ангела Меркель, Федеральний канцлер Німеччини з 2005 р., мали змогу згладити свою позицію щодо жорсткої політики після стійкого протистояння з боку різних країн Європейського Союзу [2].

Фінансова криза 2008 року виникла внаслідок широкомасштабних неплатежів на ринку іпотечного кредитування в США, однак, поширення цієї кризи швидко поставило євро під напругу та загостило слабкі сторони, які вже були пристуні в єврозоні. Крім того, політика жорсткої економії, розроблена Німеччиною та Європейською комісією з метою порятунку євро, посилила економічну і соціальну кризу в Європі, особливо в бідніших країнах Південної Європи та серед бідних верств населення. Геополітичні кризи з Росією та близькосхідні війни вичерпували ресурсів і привели ЄС в цілому до міжнародних конфронтацій, які були направлені лише на деяких його членів. І криза біженців, що частково спричинила зарубіжне втручання в Ірак та Сирію (за участю ряду європейських країн), порушила солідарність між державами-членами та суперечила уявленням великих сегментів національного населення, сіяла ксенофобію та антиєвропейські настрої на всій території Союзу [1].

Сьогодні експерти з усього світу сходяться на думці щодо саме фінансового характеру кризи, яка розпочалася вісім років тому: Європа все ще одужує від цього. Щоб уникнути подібних епізодів

у майбутньому, потрібно вживати необхідних заходів для нейтралізації дестабілізуючого потенціалу фінансової системи. Це вимагає щонайменше двох типів дій: перший – аналітичний, а другий – спрямований на посилення інститутів та регулювання в межах ЄС [5].

Проте криза євро та її вплив на політику жорсткої економії були наслідком недосконалого монетарного та фінансового будівництва, яке стало результатом визначення меншості країн, очолюваних Німеччиною, у бік того, щоб зробити інтеграцію більш глибокою та незворотною, – на протипагу явного протистояння Великобританії, Скандинавії та Східної Європи. Подібний аргумент можна було застосувати і на низку європейських політик та сфер, включаючи сільське господарство, торгівлю та імміграцію.

Втечі можна розглядати як тривожний дзвінок, що попереджає нас про те, що час не грає на користь європейців. Ключові перетворення, швидше за все, будуть результатом роботи сил глобалізації, демографії та поширення знань. Це, ймовірно, означає, в тому ж порядку: 1) поширення процесу приватизації (з підйомом Китаю); 2) міста стають політичними акторами в геополітичній грі (при міграції); 3) і великі зміни на ринках праці (з новими технологіями). Освіта знову стане центральним питанням суспільства [11].

У кінцевому підсумку автори наголошують на тому, що процес європейської інтеграції досяг своєї мети, а саме запобігання війнам та конфліктам між його державами-членами але, можливо, інтеграція не була на стільки позитивною на економічному рівні, як ми могли очікувати (або, як ми могли сподіватися). Якщо це твердження має певну істину, процес будівництва Євросоюзу, таким чином, може розглядатися як історія незавершеної справи або як величезна втрачена можливість [5].

В історичній перспективі, коли національні держави мали будувати свою національну ідентичність, вони використовували повноваження національної держави для підтримки своїх інституційних проєктів. Але у випадку з ЄС спроба нав'язати ідентичність для виконання європейського проєкту викликала сильний опір, який загрожував усьому проєкту.

Поняття європейської ідентичності залишалося ілюзорним. Якщо під "ідентичністю" ми розуміємо набір цінностей, які надають символічне значення життю людей шляхом посилення їхнього відчуття приналежності, важко визначити існування сильної та чіткої європейської ідентичності. Самостійно визначена європейська ідентичність дійсно присутня у свідомості багатьох громадян, особливо на відміну від "інших" (від США, азійських культур, до ісламу тощо), але в значній мірі, скоріше вона існує як відмова від "інших", а не як особлива ідентичність, яка цінується і охоплюється сама по собі. Крім того, як показують опитування, що навіть коли самоідентифікація є європейською, вона є слабкою і, як правило, замінюється місцевою, регіональною чи національною ідентичністю, особливо коли кордон ідентичності має бути підтверджений в ситуації кризи [3].

Через дефіцит демократії в європейській інституційній системі кожна криза поглибила б кризу політичної легітимності та розколола б суспільства на "космополітів та місцевих жителів", на Північ та Південь Європи, а також для багатьох – на "нас та їх" [8].

Експерти, серед яких Кастельс М., Чарльз Ф., Браун С., Гілсон К., наголошують на тому, що за рамками цього розділу існує ще більший консенсус стосовно того, що жорстка економія сповільнює, або в окремих випадках перешкоджає відновленню. Проте жорстка економія також мала важливі наслідки для служб охорони здоров'я та системи охорони здоров'я в цілому. Це вплинуло на більшість тих людей, які є вразливими, таких, що мають нестабільну зайнятість або житло, або які мають проблеми зі здоров'ям. Це було пов'язано з погіршенням психічного здоров'я та, як наслідок, зростанням самогубств. Однак це було неминуче. Громадяни таких країн, як Швеція та Німеччина, уникли найгіршої для себе психологічної кризи, тому що мали стабільну систему соціального захисту на рівні держави, на відміну від країн, зі слабкими системами, такими як Греція [6].

Для осіб, які втратили роботу, заповнення порожнього часу є однією з найважчих проблем. Здається, що дні безперервно тягнуться, і люди намагаються знайти способи проведення своїх годин. Перегляд телевізора та повторне виконання дрібних завдань навколо будинку може допомогти скоротити час, але вони також часто пов'язані з гіркотою та приниженням. Хоча проблема заповнення порожнього часу та перетворення самого сенсу часу в життя тих, хто втратив роботу, звичайно не є специфічним для економічної кризи в Європі, але вона отримала свої власні особливості в сучасних умовах.

Сьогодні ЄС потребує стратегії, спрямованої на реагування на міграцію та біженців, але не може створити її. Це визнано в документах ЄС, але відповідні директиви не змогли здійснити цю політику. Натомість європейська політика була встановлена шляхом обхідних угод, таких як таємна

угода між канцлером Меркель та президентом Ердоганом. Послідовна стратегія матиме два основних елементи. Що стосується притулку для біженців, то обов'язок спасіння в таких відчайдушних ситуаціях, як виїзд із Сирії, має бути переосмислений. Що стосується міграції, то таке право є на стільки суперечливим, що залишає суттєві можливості для нелегальних мігрантів [8].

Автори книги "Europe's Crises" говорять про те, що перш за все, будь-яке стабільне політико-інституційне будівництво вимагає певної конвергенції інтересів серед суб'єктів, які створюють ці установи, а також деякої форми спільної ідентичності серед людей, які беруть участь у цьому процесі. У випадку з Європейським Союзом існує консенсус щодо того, що спочатку був оборонний проект, спрямований на те, щоб запобігти виникненню нової війни в Європі, який пізніше використовували кілька провідних діячів для висунення утопічного проекту. Це був проект політичної та економічної еліти без реальної участі, прихильності та повного розуміння більшості громадян. Кожен важливий крок економічної та інституційної інтеграції мав на меті зробити незворотним процес європейського об'єднання, а створення єдиної валюти – євро, є найбезглуздішим вираженням цієї стратегії "*фактичного досягнення*" [5].

Отже, насамперед, до ЄС треба було залучати традиційні воюючі держави, Францію та Німеччину, а також потужного американського союзника у стримуванні Радянського Союзу, в майбутньому – НАТО, це було необхідним доповненням Європейського Союзу. Проте інтеграція повинна була починатися з економіки, найбільш очевидної необхідності після спустошення війною. Інтегровані ринки потребували ширшої економічної інтеграції, яка пройшла стрибками, щоб досягти часткової грошової та фінансової інтеграції.

Результатом цих різнопланових стратегій інтеграції було побудова складної мережі національних держав з дуже різними економіками та культурами, повна інтеграція яких виявилась б небезпечною. Таким чином, економічно сильний ЄС керував політично невизначеним ЄС, не маючи спільної зовнішньої політики, і гальмував спільне прийняття рішень суперечливими інтересами, які можна було лише пом'якшити, передавши виконавчу владу до Європейської комісії. Підвищення ефективності було досягнуто за рахунок кризи легітимності, оскільки громадяни навколо обурило залежність їхнього життя від рішень, прийнятих єврократами, ледь контрольованими Європейським Парламентом. Зміна місцевої та національної влади на владу Європейського Союзу, з посиленням передачі суверенітету, з часом створювала "дефіцит демократії" представництва в країнах ЄС [10].

Брак законності ускладнювався розширенням Європи, що в свою чергу ускладнило об'єднання навколо чітко затвердженої загальної політики, і все більше ймовірно, що процес прийняття рішень перешкоджав би суперечливим інтересам. Це стримувало здатність ЄС діяти рішуче та гнучко в умовах нагромадженої кризи та посилення тенденції піддавання ринковим силам, що підривало спільне політичне бачення.

Отже, з самого початку, історично європейські інститути не підходили для європейського будівництва. ЄС розпочав амбіційний проект політичного будівництва, який прагнув створити інститути, які б мали характеристики держави, але на практиці створені ним інституції не мали здатності діяти як держава. Це було і залишається державою більше в прагненні, ніж у дійсності. Деякі установи не були добре осмислені і продумані, і вони не були достатньо надійними для вирішення проблем, з якими вони мали справу [7].

Отже, з одного боку, ці кризи є специфічними для Європи, а з іншого боку, вони є невід'ємною частиною криз, які працюють на інших рівнях, як національних, так і надєвропейських. Деякі кризи є специфічно європейськими, або європейськими, і американськими – наприклад, фінансова криза. Інші кризи є глобальними або, принаймні, не обмежуються лише Європою та США, – це, наприклад, криза легітимності політичних систем та традиційних інститутів представницької демократії, криза, яку ми спостерігаємо у багатьох країнах навколо світу. Ці кризи є об'єктивними, і потенційно можуть розглядатися як щось реальне та матеріальне, і в той же час вони є суб'єктивними, комбінацією репрезентацій, переконань, почуттів, емоцій та побоювань, яку важче змінити, але які в результаті є фундаментальним, оскільки в кінцевому підсумку це є основою, на якій громадяни висловлюють або відкликають свою підтримку.

Криза в Європі є багатогранною: вона економічна, фінансова, соціальна та політична. І, як ми можемо побачити, це також культурні, інтелектуальні та моральні кризи, що впливають на саму суть цінностей, які визначають Європу та її ідентичність. Ось чому ми говоримо про кризи Європи – численні кризи, кожна з яких має свої специфічні умови, характеристики та наслідки. Наприклад, відродження расизму, антисемітизму та тероризму – трьох "сил зла", які представляють глибокий виклик європейським гуманістичним цінностям, – це складні процеси, докорінні, з конкретними

історичними поглядами, які можна простежити до 1970-х років і раніше; вони не є новими, вони не є унікальними для Європи, але на європейській землі вони знайшли благодатне підґрунтя і нездатність ЄС ефективно працювати з ними – наприклад, інтеграції та посилення поліцейських та розвідувальних служб послабила європейські інституції та надала допомогу силам націоналістів, які обіцяють більш ефективно реагувати на сучасні виклики, тим самим посилюючи тенденції до фрагментації [5].

Різні аспекти кризових явищ з'явилися в різних історичних моментах часу. Наприклад, не лише фінансова криза, яка спричинила соціальну кризу та поглибила почуття недовіри та невдоволення, а й усі інші кризові сфери викликали зростаючу кризу легітимності – відсутність єдиної, простої логіки або причинної послідовності такого роду. Питання є набагато складнішими, і кожна з багатьох криз, що відбувалися в Європі за останнє десятиліття, має свої умови та наслідки. Але саме взаємозв'язок цих криз, і той факт, що вони не відбуваються в ізоляції, а, скоріше, по відношенню один до одного, протистоять одне одному та підсилюють один одного, а не відмінюють один одного, що робить їх виникнення на стільки значним і послідовним.

Європейські кризові явища безпосередньо чи опосередковано впливають на Україну, її інформаційну присутність та уявлення про неї європейців. Окремо цікавим є дискурс держав, які мають спільний з Україною кордон. Це Угорщина та Польща. Впливовими акторами міжнародних відносин є провідні країни світу, які намагаються сформуванню інформаційний простір не тільки на території своєї держави, а й інших держав. Такими державами є США та Росія. Біполярність на фоні кризи Європи сьогодні залишається основною концепцією політичної структури світу, а світовий політичний порядок визначається країнами-гегемонами. Україна в цій системі відносин асоціюється з такими факторами, як зовнішній борг, фінансова залежність та вплив партнерів-прикордонних держав.

Слід зазначити, що криза ЄС та європейської ідентичності в цілому, як і будь-яка системна криза, може мати свої сценарії розвитку. Як зазначають Чарльз Ф. та Юркова О.В. у «Кризи, основні концептуальні підходи до аналізування суспільних криз», не всі системні кризи є руйнівними. Більше того, регіональні системні кризи можуть створюватися штучно з метою стимулювати уряди держав відповідних регіонів до прояву тих чи інших ініціатив. Очільники Європейського Союзу не раз використовували «кризи крайнього строку» для примушування урядів країн-членів ЄС робити інтеграційні кроки, аби уникнути розвалу регіональної системи, що продукує вигідні для них результати, від яких жодна з партій цих країн не бажала відмовлятися [4].

Європейська інтеграція, швидше за все, буде ефективною, коли вона буде здійснюватися знизу, через активні форми співпраці та участі у різних сферах життя (такі схеми, як програма "Еразмус", добре ілюструють цей процес), а не впорядковані згори і нав'язуються населенню верхівкою. Майбутнє Європи, як видається, витримає всі перепоони лише тоді, коли його інститути будуть побудовані таким чином, щоб більш ефективно реагувати, ніж це іноді робить ЄС, відповідно до побажань, потреб та поглядів його населення [11].

Будь-яка майбутня спроба відновити «європейську мрію» повинна спочатку враховувати європейську реальність, з надією зберегти проєкт спільної Європи, у гармонії з самим собою та своїми сусідами, що є ключовою умовою для всього світу.

Бібліографічний список

1. Bartlett, J., Froio, C., Littler, M. and McDonnell, D. New political actors in Europe: Beppe Grillo and the M5S. Demos UK. 2013. URL: http://www.demos.co.uk/files/Beppe_Grillo_and_the_M5S_-_Demos_web_version.pdf?1360766725
2. Bellucci, P., Costa Lobo, M. and Lewis-Beck, M.S. Economic crisis and elections: the European periphery. Electoral Studies 31(3), 2012: 469–71.
3. Brown, S. and Gilson, C. Symbols, trauma and European identity. London School of Economics, 4 May, 2013. URL: <http://blogs.lse.ac.uk/eurocrisispress/2013/05/04/symbols-trauma-and-European-identity/>.
4. Charles F., Юркова О.В. КРИЗИ, основні концептуальні підходи до аналізування суспільних криз (з досвіду міжнародної політології) // Енциклопедія історії України: Т. 5. / Редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во "Наукова думка", 2008. – 568 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Krizi>
5. Europe's crises / [edited by] Manuel Castells, [and five others]. Cambridge, UK ; Malden, MA : Polity Press, 2017. URL: <https://lcn.loc.gov/2017012651>
6. Hamann, K., Johnston, A. and Kelly, J. Unions against governments: explaining general strikes in Western Europe, 1980–2006. Comparative Political Studies, 2013, 46(9).
7. Held, D. Touching the fuzzy core. Theeuropean.EU. 2014. URL: <http://en.theeuropean.eu/david-held/7981-European-identity-a-way-of-solving-Problems>.

8. Reif, K. and Schmitt, H. Nine second-order national elections – a conceptual framework for the analysis of European election results. *European Journal for Political Research* 1980, 8(1), p. 3–44.

9. Smith, K. Would Brexit spell the end of European defence? LSE, 2015.

URL: <https://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2015/07/02/would-brexit-spell-the-end-of-european-defence/>

10. Wieviorka, M. *The Lure of Anti-Semitism*, trans. K.C. Lobel and A. Declerck. Leiden: Brill, 2007.

URL: <https://brill.com/view/title/12821>

11. Wilson, I. What should we expect of ‘Erasmus generations’? *Journal of Common Market Studies*, 2 July. 2011, 49(5). URL: <http://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2015/07/02/would-brexit-spell-the-endof-european-defence/>

12. Шпенглер Освальд. Закат Европы. Образ и действительность. Том 1. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=97744>.

References:

1. Bartlett, J., Froio, C., Littler, M. and McDonnell, D. New political actors in Europe: Beppe Grillo and the M5S. Demos UK. 2013. URL: http://www.demos.co.uk/files/Beppe_Grillo_and_the_M5S_-_Demos_web_version.pdf?1360766725

2. Bellucci, P., Costa Lobo, M. and Lewis-Beck, M.S. Economic crisis and elections: the European periphery. *Electoral Studies* 31(3), 2012: 469–71.

3. Brown, S. and Gilson, C. Symbols, trauma and European identity. London School of Economics, 4 May, 2013. URL: <http://blogs.lse.ac.uk/eurocrisispress/2013/05/04/symbols-trauma-and-European-identity/>.

4. Charles F., Yurkova O.V. KRIZI, osnovni kontseptualni pidhodi do analizuvannya suspilnikh kriz (z dosvidu mizhnarodnoyi politologiyi) // *Entsiklopediya istoryii Ukrayini: T. 5. / Redkol.: V. A. Smoliy ta in. NAN Ukrayini. Institut istoryii Ukrayini. – K.: V-vo "Naukova dumka", 2008. – 568 s.* URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Krizi>

5. Europe’s crises / [edited by] Manuel Castells, [and five others]. Cambridge, UK ; Malden, MA : Polity Press, 2017. URL: <https://lcn.loc.gov/2017012651>

6. Hamann, K., Johnston, A. and Kelly, J. Unions against governments: explaining general strikes in Western Europe, 1980–2006. *Comparative Political Studies*, 2013, 46(9).

7. Held, D. Touching the fuzzy core. *TheEuropean.EU*. 2014. URL: <http://en.theeuropean.eu/david-held/7981-European-identity-a-way-of-solving-Problems>.

8. Reif, K. and Schmitt, H. Nine second-order national elections – a conceptual framework for the analysis of European election results. *European Journal for Political Research* 1980, 8(1), p. 3–44.

9. Smith, K. Would Brexit spell the end of European defence? LSE, 2015.

URL: <https://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2015/07/02/would-brexit-spell-the-end-of-european-defence/>

10. Wieviorka, M. *The Lure of Anti-Semitism*, trans. K.C. Lobel and A. Declerck. Leiden: Brill, 2007.

URL: <https://brill.com/view/title/12821>

11. Wilson, I. What should we expect of ‘Erasmus generations’? *Journal of Common Market Studies*, 2 July. 2011, 49(5). URL: <http://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2015/07/02/would-brexit-spell-the-endof-european-defence/>

12. Shpengler Oswald. Zakat Evropy. Obraz i deystvitelnost. Tom 1. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=97744>.

Osmolovska A. O. Economic, political and social crisis of Europe in the 21st century

The article identifies current trends and prerequisites for the emergence of the European Union crisis in the 21st century. The research outlined in this article explains how and how controversial the process of European unification was; how the consequences of this process in the form of multiple intertwined crisis phenomena affect the current world political order in general and, in particular, Ukraine. The author has reviewed and analyzed the work of the Spanish post-Marxist sociologist, Manuel Castells, who specializes in the theory of the post-information society, together with other European authors – "Europe's Crises". The authors of this book were intended to return to European integration, focusing on the period from 2008. to the present, and strove to understand the distinctive features of numerous crises that disturbed the peace of Europe during this period of time. The factors of the formation of the concept of European and national identity were considered. This article states that in the case of the EU, an attempt to impose the identity for the implementation of the European project has provoked strong resistance that threatened the project. The process of European integration achieved its goal, namely the prevention of wars and conflicts between its member states, but, perhaps, the integration was not as positive at the economic level as we could expect. It should be noted that today the EU needs a strategy to respond to migration and refugees, but cannot create it. This is recognized in EU documents, but the relevant directives have failed to implement this policy. The article states that the crisis in Europe is multifaceted: it is economic, financial, social and political crisis. And, as we can see, these are also cultural, intellectual and moral crises that affect the very essence of the values that define Europe and its identity. The fact that European crisis phenomena directly or indirectly influence Ukraine, its information presence and ideas of Europeans about Ukraine is unconditional.

Key words: EU crisis, European identity, world political order, eurointegration, financial crisis, national states.

Резолюція*
МІЖНАРОДНОГО ФОРУМУ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ
«ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ»
01 червня 2019 року

Донецький національний університет імені Василя Стуса за підтримки Міністерства родини, праці та соціальної політики Польщі, Польсько-українського «Форуму партнерства» при Міністерствах закордонних справ Польщі та України, Espresso.TV 01 червня 2019 року у м. Вінниця провели **Міжнародний форум соціальної дії «Захист прав дітей під час окупації та збройних конфліктів»** (далі – Форум).

У роботі Форуму взяли участь понад 150 осіб, а саме представники органів місцевої влади, керівництво та студентський актив Університету, представники ЗМІ, медіаорганізацій, академічної спільноти, громадських організацій та експерти з України, Білорусі, Молдови, Польщі, Литви, Румунії.

У рамках Міжнародного форуму соціальної дії «Захист прав дітей під час окупації та збройних конфліктів» учасниками було обговорено актуальні проблеми життя внутрішньопереміщених осіб та їх перебування на тимчасово окупованих територіях та у зонах збройних конфліктів, а саме:

- 1) право на освіту;
- 2) інформаційний вимір окупації та збройних конфліктів: як уберегти дітей?;
- 3) захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії;
- 4) управління постконфліктними територіями: досвід для України.

Учасники Форуму акцентували увагу на актуальності захисту зазначених прав дітей для України внаслідок російської військової агресії та окупації Російською Федерацією українських територій – Криму і частини Донбасу.

Російсько-українська війна, що триває п'ятий рік поспіль на території України, має стати одним з найактуальніших векторів сучасного міжнародного дискурсу як сукупність фактів порушення державних кордонів України, цілісності її територій, вторгнення у справи прикордонного національного суверенітету та введення режимів на непідконтрольних Україні територіях, де порушуються права дітей та дорослих громадян України.

Учасниками Форуму було обговорено актуальні проблеми реалізації права на освіту дітей в умовах окупації та збройних конфліктів.

Особливу увагу приділили питанням функціонування закладів освіти, переміщених із зон збройних конфліктів, особливих можливостей та потреб таких закладів освіти у реалізації державної освітньої політики та національно-патріотичних виховних заходів, міжнародний досвід переміщення, успішні кейси, практики та

* <https://news.donnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/7/2019/06/Rezolyucziya-01.06.pdf>

моделі соціальної інтеграції дітей, переміщених осіб з місцевими громадами через участь у широкому спектрі ініціатив.

Учасники Форуму зазначають, що від окупації та збройних конфліктів насамперед потерпає мирне населення, а особливо – діти. Навіть за умов переміщення дітей із зон конфлікту чи окупації та набуття ними статусу внутрішньо переміщених осіб залишаються додаткові проблеми щодо забезпечення таким дітям права на отримання освіти на рівні із рештою населення країни. Забезпечення реалізації прав внутрішньо переміщених осіб на отримання освіти є вкрай важливим для розвитку дітей, підлітків, молоді та їх можливостей у майбутньому. Однакові умови доступу до освіти є важливим показником інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі територіальні громади.

В українському законодавстві реалізація права на освіту ВПО визначена статтею 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» таким чином: «взята на облік внутрішньо переміщена особа має право на продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування».

Крім того, учасники Форуму зазначають, що коло виявлених проблемних моментів стосується питань психологічних травм дітей, рівня їх адаптації до нових умов навчання. Виявлено, що конфлікти між однолітками у дітей ВПО, що навчаються у середній школі, окрім загальних причин, виникають на ґрунті підвищеної чутливості дітей-переселенців до негативу.

Проблема реалізації права на освіту ВПО не оминула і вищу школу. Зокрема неможливість отримання оригіналів документів із попереднього місця навчання, відсутність заверених копій залікових книжок, оригіналів особових справ, перерахування раніше складених навчальних дисциплін тощо.

Постають проблеми інтеграції переміщених дітей до місцевих громад та відповідно, до їх інтеграції в освітні процеси. Причому якщо отримання формальної державної освіти такими дітьми ще може бути врегульоване адміністративними засобами, то отримання неформальної та позашкільної освіти такими дітьми стикається із багатьма труднощами саме через складнощі інтеграції переміщеного населення. Важливу роль у вирішенні проблем інтеграції дітей ВПО до місцевих громад та, відтак, місцевих процесів неформальної освіти мають відігравати переміщені навчальні заклади.

Як показує приклад Донецького національного університету імені Василя Стуса, переміщені навчальні заклади можуть слугувати не лише точками тяжіння для внутрішньо переміщених осіб, а й універсальним засобом інтеграції ВПО до місцевих громад. І на цьому шляху необхідною є державна підтримка вкорінення переміщених навчальних закладів на місцях їх перебування та всіляка – на державному та місцевому рівні – підтримка заходів формальної та неформальної освіти, які проводять переміщені навчальні заклади.

Дбаючи про *забезпечення реалізації права на освіту* для внутрішньо переміщених осіб учасники Міжнародного форуму соціальної дії пропонують та рекомендують наступне:

1. Міністерству освіти і науки України відповідно до «Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» створити умови для підтримки закладів вищої освіти, що переміщені з тимчасово окупованої території або з територій, на яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, ініціювати розробку національної та регіональних програм підтримки переміщених університетів як освітніх центрів, центрів ідентичності локальних громад та, відтак, центрів інтеграції дітей та дорослих ВПО до місцевих громад.

2. Раді ректорів переміщених ЗВО внести пропозиції до Міністерства освіти і науки України щодо покращення діяльності закладів вищої освіти, які тимчасово переміщені із зони проведення антитерористичної операції і організувати Міжнародний Конгрес переміщених університетів, на базі якого створити міжнародне об'єднання юристів задля захисту прав переміщених інституцій та ВПО. Внести також пропозиції щодо створення на базі кількох переміщених ЗВО у співробітництві зі Фондом «Відкрита політика», який має необхідний досвід, консалтингових центрів для супроводу великих проектів всебічної підтримки реалізації права на освіту в Україні дітей, що знаходяться на окупованій території.

3. Міністерству молоді та спорту України відповідно до «Стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року» розбудувати системи психологічної та соціальної допомоги для вирішення спільних питань приймаючих територіальних громад та внутрішньо переміщених осіб. На базі молодіжних центрів в регіонах створити центри адаптації дітей та молоді з числа ВПО. Зважаючи на великий вплив, який батьки мають на дітей, передбачити в завданнях таких центрів організацію різноманітних заходів із залученням не лише дітей, а й батьків (у форматі стаціонарних та виїзних родинних фестивалів, «мобільних громад», заходів сімейного дозвілля та спорту тощо).

4. Міністерству освіти і науки України затвердити напрацьовані національні програми громадянської освіти та виховання дітей, молоді з урахуванням нових викликів нашої країни.

5. Міністерству освіти і науки України знайти можливості продовження функціонування гарячої лінії для випускників і студентів з непідконтрольних територій, територій вздовж «лінії розмежування», створеної в межах проекту Фонду «Відкрита політика» за підтримки ЮНІСЕФ.

Що стосується *актуальних проблем інформаційно-психологічного впливу на дітей, які знаходяться в умовах окупації та збройних конфліктів* учасниками Форуму визначено наступне:

1. Для забезпечення реалізації «Стратегії інформаційної реінтеграції окремих територій на Сході України, на яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та територій, прилеглих до району проведення антитерористичної операції» та «Стратегії інформаційної реінтеграції Криму» Міністерству інформаційної політики України координацію в інформаційній сфері між органами державної влади, що беруть участь у формуванні та реалізації державної політики щодо Донецької та Луганської областей з представниками академічної спільноти (тимчасовопереміщені ЗВО), ЗМІ, громадських організацій, експертами, які працюють на підконтрольній території та мають відношення/контакти/походження з окупованих територій задля формування та реалізації інформаційної політики з урахуванням їх досвіду та розуміння особливостей цих територій.

2. Для представників академічної спільноти, аналітичних центрів та медіаорганізацій сприяти реалізації інформаційно-аналітичній діяльності Міністерства інформаційної політики України та інших органів державної влади та місцевого самоврядування, які відповідають за реалізацію інформаційної політики щодо окупованих територій.

3. Для зменшення негативного інформаційно-психологічного впливу з боку Російської Федерації та підконтрольних їй органів управління окупованими територіями; для збільшення ефективності національної інформаційної політики, у т.ч. через ЗМІ, Міністерству інформаційної політики спільно з Міністерством культури України зосередитись на збільшенні частки та якості спеціалізованого контенту для громадян України, які проживають на підконтрольній території Донецької та Луганської областей, а саме:

- продукуванні та просуванні україномовного контенту, який може бути цікавим та корисним дітям, їх батькам та молоді на окупованих територіях та територіях, що знаходяться у зоні конфлікту;

- створенні російськомовного контенту, націленого на деконструкцію російських меседжів (історичні програми, відображення реальної ситуації в РФ, демонстрація технічної переваги «Західної цивілізації», місця України в ній).

4. Для формування єдиного внутрішнього інформаційного поля щодо сприйняття дітей та молоді, які мешкають на окупованих територіях та у зонах ведення бойових дій, громадським та медіа організаціям, експертам, які працюють у сфері медіа освіти зосередитись на проведенні інформаційно-просвітницьких кампаній для журналістів та осіб, які формують інформаційний порядок денний (блогери, лідери думок тощо) з метою зменшення кількості деструктивних наративів, «штампів» тощо, які формують негативне сприйняття дітей і молоді, які мешкають на окупованих територіях та у зоні конфлікту.

5. Для системного дотримання журналістських професійних стандартів і етичних норм у висвітленні питань, пов'язаних з дітьми в різних аспектах (дитина як об'єкт зображення і дитина як суб'єкт, джерело інформації), головним правилом роботи журналіста з дітьми вважати пріоритет прав дитини. Рекомендувати журналістам не

використовувати тему і образ дітей для сенсаційного привертання уваги та як шокуючий контент; дбати про конфіденційність та право на анонімність героя чи джерела-дитини; піклуватись про фізичне і емоційне благополуччя дитини; не створювати загроз життю і здоров'ю дітей; піклуючись про наслідки журналістських матеріалів, не допускати психологічного травмування дітей через медіа, запобігати і первинній, і вторинній медіатравмі.

6. Для формування та реалізації інформаційної політики щодо окупованих територій моніторингово-аналітичному координаційному центру на базі Міністерства інформаційної політики України з розробки та реалізації державної інформаційної політики щодо Донецької та Луганської областей провести дослідження та напрацювати конкретні пропозиції для органів державної влади та місцевого самоврядування щодо схожих ситуацій та практик вирішення проблематики інформаційно-психологічного впливу на дітей та їх батьків.

7. залучити інститути громадянського суспільства до розробки та реалізації заходів вищезазначених Стратегій, запровадивши систематичні зустрічі представників органів державної влади та місцевого самоврядування, академічної та медіа спільноти, експертів та інших зацікавлених сторін з метою визначення поточної ситуації та напрацювання рекомендацій, реалізації спільних проектів задля зменшення негативних інформаційно-психологічних впливів на дітей та їх батьків, які для України представляють інтерес, як у зовнішньому, так і внутрішньому інформаційному просторі.

8. Для забезпечення виконання Доктрини інформаційної безпеки України, «Стратегії інформаційної реінтеграції окремих територій на Сході України, на яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та територій, прилеглих до району проведення антитерористичної операції» та «Стратегії інформаційної реінтеграції Криму» відповідальним за реалізацію інформаційної політики державним органам влади та місцевого самоврядування, академічній спільноті, ЗМІ, інститутам громадянського суспільства та іншим зацікавленим сторонам сприяти підтримці тем окупації та військової агресії з боку Російської Федерації, ситуації в зоні ведення бойових дій та на окупованому Кримському півострові в інформаційному та медійному просторах задля підтримки інтересу з боку внутрішньої та зовнішньої громадськості.

Учасники Форуму декларують свою готовність до активної і системної співпраці щодо зменшення негативних інформаційно-психологічних впливів та подальшої інформаційної реінтеграції дітей та їх батьків на окупованих територіях та зоні конфлікту.

Закликаємо всі зацікавлені сторони (органи державної влади та місцевого самоврядування, громадські та медіа організації, академічну і медіа спільноту тощо) до конструктивного діалогу, формування єдиного інформаційного простору, забезпечення доступу дітям та їх батькам до правдивої, неупередженої інформації щодо ситуації та можливості в Україні.

Задля підвищення ефективності захисту прав дітей на окупованих територіях учасники Форуму рекомендують наступне:

1. Міністерству з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, Уповноваженому Президента з прав дитини та Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини підготувати дієву програму з конкретно визначеними шляхами та гарантіями щодо захисту прав дітей на окупованих територіях.

2. Забезпечити формування єдиного обліку статистичних даних щодо порушення прав дітей під час збройних конфліктів, залучивши до цього представників відповідних міністерств, громадських організацій та Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ.

3. З урахуванням міжнародного досвіду скоординувати зусилля органів державної влади, місцевого самоврядування, міжнародних неурядових організацій та громадських організацій на виробленні форм, засобів та способів захисту прав дітей під час збройних конфліктів.

4. Посилити контроль у сфері забезпечення та захисту прав дітей під час збройних конфліктів шляхом удосконалення форм та порядку його здійснення.

5. Залучити громадянське суспільство, державні та недержавні інституції до розширення сфери соціальної відповідальності у сфері забезпечення та захисту прав дітей під час збройних конфліктів.

З метою підвищення ефективності управлінських рішень та дій, які необхідно буде невідкладно здійснювати після завершення конфлікту, для налагодження майбутнього процесу *управління постконфліктними територіями* пропонується наступне:

1. Міністерству з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб для визначення першочергових дій на тимчасово окупованих територіях після їх звільнення від окупації доручити галузевим міністервам за напрямками розробити програму аудиту постконфліктної території, яка включатиме аналіз та оцінку демографічних, соціальних, економічних, освітніх та інших умов, які існуватимуть на постконфліктній території після завершення окупації для розробки програм розвитку такої території, спираючись на існуючий контекст умов завершення конфлікту;

2. Сприяти репатріації закладів освіти, в тому числі через підтримку ЗВО в «еміграції» для їх подальшої життєдіяльності та ефективної роботи, а по завершенню конфлікту – підтримку з державного та місцевих бюджетів на відновлення роботи таких ЗВО на постконфліктних територіях;

3. Визначити роль вчителів, педагогів та адміністрацій закладів освіти у розпалюванні конфліктної ситуації на Сході України (в тому числі шляхом

соціологічних досліджень) та розглянути доцільність і можливість надання правового визначення такої діяльності освітянина;

4. Міністерству освіти та науки – розробити методичні рекомендації для формування специфічних освітніх програм, спрямованих на подолання наслідків травматизації, також комбінацію національно-патріотичних та примирювальних наративів, а ЗВО – розробити такі специфічні освітні програми; звернути особливу увагу на використання української мови та викладання історичних наук (особливо новітньої історії), враховуючи світовий досвід обмеження викладання історії на постконфліктних територіях;

5. Скоординувати зусилля органів державної влади, органів місцевого самоврядування та проектів міжнародної технічної допомоги у розробленні довготривалих проектів, спрямованих на відновлення соціальних послуг та інфраструктури (в тому числі, освітньої та молодіжної) на постконфліктних територіях. Такі програми мають враховувати локальний контекст, а не копіювати стандартні моделі управління постконфліктними територіями, запропоновані міжнародною практикою;

6. Місцевим органам державної влади та органам місцевого самоврядування у співпраці із галузевими інститутами громадянського суспільства невідкладно після завершення конфлікту здійснити аналіз ринку праці, в тому числі із фокусом на робочі місця для молоді та започаткування малого та середнього бізнесу для задоволення індивідуальних потреб населення у постконфліктному зростанні, запобігання стагнації постконфліктної території та подальшого сталого розвитку такої території;

7. Громадянському суспільству та закладам вищої освіти – забезпечити створення та/або здійснення якісної аналітичної роботи, яка сприятиме адаптації на постконфліктній території специфічних програм, які враховуватимуть місцевий контекст.

*Організатори та учасники Міжнародного форуму соціальної дії «Захист прав дітей під час окупації та збройних конфліктів»
01 червня 2019 р.
м. Вінниця*

Резолюція Міжнародного форуму соціальної дії «Захист прав дітей під час окупації та збройних конфліктів» буде надіслана:

- Президенту України
- Прем'єр-міністру України
- Міністерству освіти і науки України
- Міністерству соціальної політики України

- Міністерству молоді та спорту України
- Міністерству інформаційної політики України
- Міністерству культури України
- Міністерству з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України
- Уповноваженому Президента України з прав дитини
- Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини
- UNICEF Україна
- Спеціальній моніторинговій місії ОБСЄ в Україні (OSCE)
- Коаліції «Права дитини в Україні» (18 українських та міжнародних організацій)
- Раді ректорів переміщених ЗВО
- Київський національний університет імені Тараса Шевченка
- Донецький юридичний інститут МВС України
- Educational Cluster in Ukraine
- Child Protection Cluster in Ukraine
- United Nations High Commissioner for Refugees
- United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються *рецензією* доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати *кутові ланки* «Текст»; розрізняти символи *дефіс і тире* (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти *нерозривні пробіли* між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту *уніфікувати скорочення* (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати *абрєвіатури* при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «**Бібліографічний список:**» та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань *нумеруються вручну* (без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <http://translit.kh.ua/> — для українських джерел.

Структура статті: УДК, ORCID-ідентифікатор автора, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список, бібліографічний список (References) латиницею; прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи ключові слова та пробіли.

Реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>

Зразок оформлення статті:

УДК

ORCID-ідентифікатор автора

Прізвище та ініціали автора, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація та ключові слова українською мовою (не менше 1800 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)

Приклад оформлення бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (098) 68-52-788

E-mail: politlifejournal@gmail.com

polizhyttya@i.ua

Примірники журналу можна придбати в редакції.

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік

№ 2, 2019 р.

Свідоцтво КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017

Тираж 300 прим. Замовлення №PL-19-2

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.614.

Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;

відп.секр.: (098) 68-52-788;

e-mail: polit-period.div@donnu.edu.ua

politlifejournal@gmail.com

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

тел.: +380 432 50 89 37

e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua

Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Виготовлювач видавничої продукції: ПП «Фенікс»

Україна, м.Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25

Тел.: +38(048)7777591

e-mail: fenix-izd@ukr.net

www.law-books.od.ua

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1044 від 17.09.02)

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. А. Польовий
Технічні редактори: М. А. Польовий
О. І. Скопова

Підписано до друку 10.06.2019. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 8,3. Обл. видавн. арк. 9,4.
